Matti Rimpelä, Anne-Marie Rigoff,
Jorma Kuusela ja Heidi Peltonen (toimittajat)

HYVINVOINNIN JA TERVEYDEN EDISTÄMINEN PERUSKOULUISSA

– perusraportti kyselystä 7.–9. vuosiluokkien kouluille

© Opetushallitus, Stakes ja tekijät

Taitto: Taittotalo PrintOne

ISBN 978-952-13-3456-6 (nid.)
ISBN 978-952-13-3457-3 (pdf)

Vammalan Kirjapaino Oy, Vammala 2007

SISÄLLYSLUETTELO

Esipuhe 4
Kirjoittajat 6
Tiivistelmä 7
Johdanto 9
Perusoikeudet, peruskoulu ja oppilaiden hyvinvointi 13
Terveydenedistämisaktiivisuus 17
Esitutkimuksen rakenne ja rajaukset 24
Aineisto, menetelmät ja vastaaminen 27
Perustietoja kouluista 35
Kodin ja koulun yhteistyö 40
Oppilaiden osallisuus ja vaikuttamismahdollisuudet 49
Työolot ja työolotarkastukset 56
Terveystieto 69
Oppilashuoltoryhmät 77
Koulupsykologi ja -kuraattori 83
Kouluterveydenhuollon suunnitelmallisuus ja henkilöstö 90
Terveystarkastukset 98
Poissaolot ja niiden seuranta 105
Kouluruokailu 113
Kiusaaminen 122
Häiriöitä ja ongelmatilanteita koulussa 132
Kurinpito ja ojentaminen 136
Tapaturmat ja onnettomuudet 141
Lähettäminen erityispalveluihin 148
Pohdinta 150
Liite 1. Kyselyn lähetekirje 159
Liite 2. Kyselylomake 161

ESIPUHE

Oppimisen ja opettamisen ohella perusopetuksen tehtävänä on oppivelvollisuuden ensimmäisistä vuosista alkaen ollut myös lasten terveyden ja hyvinvoinnin edistäminen. Tämä tehtävä on vahvistettu perusopetuslaissa: ”… opetus järjestetään oppilaiden ikäkauden ja edellytysten mukaisesti ja siten, että se edistää oppilaiden tervettä kasvua ja kehitystä”. Opetusta järjestettäessä tarvitaan tietoa oppilaan kehityksestä ja opetuksen tulee osaltaan edistää oppilaiden terveyttä ja hyvinvointia.

Terveyden ja hyvinvoinnin edistäminen on tuonut kouluyhteisöön useita asiantuntijoita opettajien rinnalle: aluksi koululääkärit ja terveydenhoitajat ja sittemmin koulun psykologitoiminnan ja sosiaalityön. Kodin ja koulun yhteistyöhön on kiinnitetty erityistä huomiota. Uusimpana avauksena on terveystiedon opettaminen omana oppiaineenaan.

Koko kouluyhteisön hyvinvointia on pyritty edistämään lukuisissa ohjelmissa ja kehittämishankkeissa. Yhteisenä haasteena on kodin ja koulun, useiden ammattiryhmien ja myös useiden hallinnonalojen yhteistyö. Yhdessä peruskoulussa ja yhden oppilaan ja hänen kotinsa näkökulmasta kaiken tämän tulisi rakentua tehokkaaksi terveyden ja hyvinvoinnin tukemiseksi.

Oppimistuloksia seurataan ja arvioidaan suunnitelmallisesti. Yksittäisten oppilaidenkin terveyttä seurataan. Kouluyhteisöjen työstä terveyden ja hyvinvoinnin edistämiseksi sen sijaan on kovin vähän vertailukelpoista tietoa. Kun yhteistä seurannan perustaa ei ole ollut, yksittäisten kyselyjen tiedoista on vaikea muodostaa kokonaiskuvaa kehityksestä.

Kouluyhteisöjen terveyden ja hyvinvoinnin edistämisen seuranta vertailukelpoisella tiedolla on tullut samanaikaisesti ajankohtaiseksi monella eri taholla. Sosiaali- ja terveysministeriön toimeksiannosta Stakes käynnisti vuonna 2006 Terveyden edistämisen vertaistietohankkeen (TedBM-hanke), sosiaali- ja terveysministeriön työryhmä esitti oppilashuollon seurannan tehostamista ja opetusministeriö käynnisti valtakunnallisen kouluhyvinvointiohjelman.

Opetushallitus ja Stakes käynnistivät syksyllä 2006 yhteistyön, jonka tavoitteena on kehittää määräajoin toistuvaa tiedonkeruuta tuottamaan mahdollisimman vertailukelpoista tietoa terveyden ja hyvinvoinnin edistämisestä peruskouluissa ja toisen asteen oppilaitoksissa. Useissa asiantuntijakokouksissa on pyritty kuvaamaan kouluyhteisöjen hyvinvoinnin ja terveyden edistämi-

sen tärkeimpiä sisältöjä sekä sopimaan niitä mittaavista kysymyksistä ja tunnusluvuista.

Kolmen eri hallinnonalan ja useiden ammattiryhmien näkökulmien yhdistäminen niin, että tuloksena olisi yhteinen ehdotus vertailukelpoisesta tiedosta, on osoittautunut haastavaksi. Pian todettiinkin, että tarvitaan esitutkimuksia, joissa kehitystyö sidotaan kouluyhteisöjen arkeen. Ensimmäiseksi lähetettiin huhtikuussa 2007 kysely peruskouluille, joissa on 7.–9. vuosiluokkien oppilaita. Syyskuussa lähetettiin hieman muokattu kysely myös muille peruskouluille. Yhdessä valmisteltujen kyselyjen käytännön toteutuksesta on vastannut Stakesin Terveyden edistämisen vertaistieto (TedBM) -hanke.

Tässä perusraportissa julkaistaan ensimmäisen esitutkimuskyselyn (7.–9. vuosiluokkien peruskoulut) perustulokset. Tavoitteena on saattaa ne mahdollisimman nopeasti opetuksen järjestäjien ja peruskoulujen käyttöön ja keskusteltavaksi. Samalla raportti havainnollistaa Opetushallituksen ja Stakesin yhteistä toimintalinjaa: laajaa asiantuntijoiden ja tutkimuslaitosten, valtion, kuntien ja järjestöjen, ja tietenkin myös kotien ja koulujen yhteistyötä lasten ja nuorten terveyden ja hyvinvoinnin edistämiseksi.

Kiitämme Jyväskylän, Tampereen ja Turun yliopistojen tutkijaryhmiä sekä Etelä-Suomen lääninhallituksen, Kansanterveyslaitoksen, Opetusalan Ammattijärjestö OAJ:n, Suomen Rehtorit ry:n, Suomen Vanhempainliiton ja Terveyden edistämisen keskus ry:n asiantuntijoita tehokkaasta yhteistyöstä. Erityisen lämpimästi kiitämme koulujen rehtoreita, johtoryhmiä ja oppilashuoltohenkilöstöä aktiivisesta vastaamisesta tähän varsin laajaan esitutkimuskyselyyn.

Marraskuussa 2007

Vappu Taipale
Pääjohtaja
Stakes

Kirsi Lindroos
Pääjohtaja
Opetushallitus

KIRJOITTAJAT

Aira Tuula, tutkija, Jyväskylän yliopisto,
Terveyden edistämisen tutkimuskeskus, terveystieteiden laitos.

Happonen Hanna, tutkija, Tampereen yliopisto, terveystieteen laitos

Kalkkinen Pia, opetusneuvos, Opetushallitus

Kannas Lasse, professori, Jyväskylän yliopisto,
Terveyden edistämisen tutkimuskeskus, terveystieteiden laitos.

Koskinen Mirka, suunnittelija, Kansanterveyslaitos,
Terveyden edistämisen ja kroonisten tautien ehkäisyn osasto

Kuusela Jorma, opetusneuvos, Opetushallitus

Lounamaa Anne, erikoistutkija, Kansanterveyslaitos,
Terveyden edistämisen ja kroonisten tautien ehkäisyn osasto

Manninen Marjaana, opetusneuvos, Opetushallitus

Peltonen Heidi, opetusneuvos, Opetushallitus

Pirttinen Susanna, projektipäällikkö, Nuorten osallisuushanke,
Opetushallitus

Poskiparta Elisa, erikoistutkija, Turun yliopisto, psykologian laitos

Putus Tuula, ylilääkäri, Sosiaali- ja terveysministeriö

Pyöriä Aino, erikoissuunnittelija, Etelä-Suomen Lääninhallitus

Rigoff Anne-Marie, tutkija, Stakes, Kuntapalvelut

Rimpelä Arja, professori, Tampereen yliopisto, terveystieteen laitos

Rimpelä Matti, tutkimusprofessori, Stakes, Kuntapalvelut

Saaristo Vesa, tutkija, Stakes, Kuntapalvelut

Salmivalli Christina, professori, Turun yliopisto, psykologian laitos

Sarpolahti Mia, kouluneuvos, Opetushallitus

Tiirikainen Kati, tutkija, Kansanterveyslaitos
Terveyden edistämisen ja kroonisten tautien ehkäisyn osasto

Wiss Kirsi, tutkija, Stakes, Kuntapalvelut

Yrjölä Pentti, opetusneuvos, Opetushallitus

TIIVISTELMÄ

Opetushallituksen ja Stakesin yhteistyössä toteuttaman esitutkimuksen tavoitteena on kehittää peruskoulujen hyvinvoinnin ja terveyden edistämisen määräajoin suunnitelmallisesti toistuvaa seurantaa vertailukelpoisella tiedolla. Huhtikuussa 2007 lähetettiin posti- ja internet-kyselyt peruskouluille (N=1016), joissa syksyn 2005 tilastotiedon mukaan oli 7.–9. vuosiluokkien oppilaita. Vastaus saatiin 690 koulusta. Kun erityiskoulut ja koulut, joissa oli alle 20 vuosiluokkien 7–9 oppilasta, rajattiin pois, aineistossa oli 539 koulua (vastausprosentti 75). Aineiston keräämisestä ja tulostamisesta vastasi Stakesin Terveyden edistämisen vertaistieto (TedBM) -hanke.

Esitutkimus kattoi seuraavat sisältöalueet: Kodin ja koulun yhteistyö; oppilaiden osallisuus ja vaikuttamismahdollisuudet; työolot ja työolotarkastukset; terveystieto; oppilashuoltoryhmät; koulun psykologitoiminta ja sosiaalityö; kouluterveydenhuollon suunnitelmallisuus ja henkilöstö; terveystarkastukset; poissaolot ja niiden seuranta; kouluruokailu; kiusaaminen; häiriöt ja ongelmatilanteet koulussa; kurinpito ja ojentaminen; tapaturmat ja onnettomuudet; sekä lähettäminen erityispalveluihin.Yhteistyöhön alusta alkaen osallistuneet asiantuntijat ovat kirjoittaneet perusraportin tulosluvut, joissa tuloksia tarkastellaan läänin, kuntaryhmityksen (maaseutu vs. suuret kaupungit), koulutyypin (vain 7.–10. vuosiluokkia vs. myös 1.–6. vuosiluokkia) ja 7.–9. vuosiluokkien oppilasmäärän mukaan.

Kyselyn laajuudesta huolimatta valtaosa kouluista vastasi ja lomakkeet oli pääosin täytetty huolellisesti. Merkittävä osa kouluista ilmoitti myös lukumäärätiedot, jotka osin oli koottu tähän kyselyyn, mutta useissa kouluissa saatiin vakiintuneesta seurannasta. Aineiston keräämisen yhteydessä käydyt keskustelut ja vastauslomakkeisiin kirjoitettu avoin palaute osoittivat kuitenkin, että idea vertailukelpoisen tiedon keräämisestä oli monissa kouluissa uusi ja sen koettiin olevan ulkopuolisten tutkijoiden tai viranomaisten hanke, joka kuormitti koulujen arkea. Vastaamisessa korostuivat suuret erot sekä opetuksen järjestäjien että yksittäisten koulujen välillä.

Esitutkimuksen päätavoitteena oli testata vertailukelpoisen tiedon saamista toiminnasta, tapahtumista ja voimavaroista. Lähes kaikilla kouluilla on käytössä kouluhallinnon tietojärjestelmä, mutta sen tarjoamat mahdollisuudet jatkuvaan seurantaan olivat usein hyödyntämättä. Tiedot saatiin kuitenkin riittävän useista kouluista ja niistä tulostettiin oppilasmäärään suhteutettuja tunnuslukuja.

Vastaajien palautteessa huomautettiin, että seurattavista asioista tulisi ilmoittaa ennen lukuvuoden alkua, jolloin vastaaminen olisi helpompaa. Kyselyn kohdistaminen yhteen lukukauteen aiheutti lisätyötä. Kyselylomakkeessa olisi vastaamisperusteita pitänyt selvittää tarkemmin. Osaksi vastaamisvaikeudet johtuivat siitä, että monista kysytyistä asioista ei ole vakiintunut yhteistä määrittelyä. Vaikka yksityiskohdissa tulosten luotettavuuteen on syytä suhtautua varoen, yleisesti ottaen kyselymenetelmä ja tunnuslukujen tulostaminen osoittautui toimivaksi.

Sisältöalueiden yhteisenä tuloksena olivat suuret erot yksittäisten koulujen välillä. Koulujen sijaintikunnan, koulutyypin ja oppilasmäärän mukaan oli myös melko paljon eroja, mutta analyysin tässä vaiheessa niissä ei todettu sisältöalueille yhteistä suuntaa.

Esitutkimuksessa tarjottiin koulutuksen järjestäjille kaupungeissa mahdollisuus saada maksutta yhteenvetoraportti kaikkien vastanneiden koulujen tiedoista, jos aineistossa oli viisi tai enemmän vastaajia. Muutamille kaupungeille tulostettiin kokeiluna tällainen raportti. Yhteenvetoraportin tilauksia ei koulutuksen järjestäjiltä tullut.

Esitutkimuksesta voidaan päätellä, että vertailukelpoisen tiedon saaminen perusopetuksen 7.–9. vuosiluokkien koulusta on mahdollista myös terveyden ja hyvinvoinnin edistämisen näkökulmasta. Tiedonkeruu tulisi yhdistää koulujen vakiintuneeseen seurantaan. Perusteltujen ohjeiden tulisi olla koulujen käytössä jo siinä vaiheessa kun seuraavan lukuvuoden suunnittelu käynnistyy. Erityisenä haasteena on yhteisen määrittelyn vakiinnuttaminen niistä ydintiedoista, joita jatkuvasti seurataan. Kun pyritään vertailukelpoisuuteen, olisi ydintietojen sisällöstä, mittaamisesta, tallentamisesta ja raportoinnista sovittava ensin valtakunnallisesti ja sen jälkeen koulutuksen järjestäjien tulisi ohjeistaa omat koulunsa.

Terveyden ja hyvinvoinnin edistämisen suunnitelmallinen seuranta eri hallintokuntien ja ammattiryhmien yhteistyönä vaatii sekä yhteisen keskustelun vahvistamista että jatkuvaa menetelmien kehitystyötä. Tämä esitutkimus ja TedBM-hankkeessa samaan aikaan terveyskeskuksille tehty kysely ovat yhdessä osoittaneet, että kuntien hallinnossa kouluyhteisön terveyden ja hyvinvoinnin edistämistä harvoin johdetaan suunnitelmallisesti kokonaisuutena hallintorajat ylittäen. Myös valtakunnallisissa seurantajärjestelmissä korostuvat enemmän hallintorajat kuin yhtenäisen ja vertailukelpoisen tiedon kerääminen. Tavoitteeksi tulisi asettaa kouluyhteisöjen vertailukelpoisen seurannan ja arvioinnin kehittäminen kokonaisuutena siitäkin huolimatta, että toiminnat jakautuvat useille hallinnonaloille ja niitä toteuttavat monet ammattiryhmät yhdessä oppilaiden ja heidän kotiensa kanssa.

JOHDANTO

Perusopetuslain mukaan opetuksen tavoitteiden ohella opetuksen tulee myös edistää oppilaiden tervettä kasvua ja kehitystä. Viime vuosina on erityistä huomiota kiinnitetty koulujen toimintakulttuuriin, oppimisympäristöjen turvallisuuteen, oppilashuoltoon (Peltonen 2005) ja uuteen terveystiedon oppiaineeseen (Peltonen & Kannas 2005). Kansallisissa terveyspolitiikkaohjelmissa, esim. Terveys 2015 -kansanterveysohjelmassa (STM 2001) ja Terveyden edistämisen laatusuosituksessa (STM 2006) pidetään tärkeänä kouluhyvinvoinnin edistämistä.

Oppivelvollisuuden ja sitä toteuttaneiden kansa- ja peruskoulun merkitys suomalaisten hyvinvoinnin edistämisessä on kiistaton kolmessakin suunnassa. Kaikkien lasten oikeus koulutukseen nosti sivistystasoa ja sivistyksellisen hyvinvoinnin ohella mahdollisti myös jatkuvan taloudellisen kasvun. Kouluyhteisö on ollut perheen ohella toinen tärkeä kehitysyhteisö, josta lapset ovat saaneet tukea silloinkin kun kotona on ongelmia. Kolmanneksi oppivelvollisuus on tuonut kaikki lapset järjestelmällisten peruspalvelujen - oppilashuollon ja siihen sisältyvän kouluterveydenhuollon - piiriin.

Samanaikaisesti voidaan todeta, että lasten hyvinvoinnin kehitys on myötävaikuttanut oppimistavoitteiden saavuttamiseen. Oppivelvollisuus koskee kaikkia lapsia riippumatta heidän voinnistaan. Pahoinvoinnin mahdollisesti lisääntyessä yhä suurempi osuus opettajien työpanoksesta joudutaan käyttämään oppilashuollolliseen työhön. Pahoinvoinnin lisääntyminen tai vähentyminen näkyy välittömästi peruskoulujen arjessa, erityisesti tuki- ja erityisopetuksen kuormituksessa sekä koulujen työrauhassa.

Kouluyhteisöjen terveyden ja hyvinvoinnin edistäminen ei toistaiseksi näy koulutustilastoissa. Niissä kuvataan oppilaita ja kouluja koulutuksen näkökulmasta. Esimerkiksi poissaoloista ei ole käytettävissä vertailukelpoista tietoa, vaikka perusopetuslaissa on selkeä velvoite poissaolojen seurannasta.

Kouluyhteisöjen hyvinvointia on tutkittu useimmiten oppilaiden näkökulmasta. Oppilaskyselyt ovat tärkeitä, mutta niissä saadaan tietoa kouluhyvinvoinnista vain yhdestä näkökulmasta. Oppilaskyselyjen lisäksi viime vuosina on tehty joitakin erillisiä kyselyjä, jotka on osoitettu rehtoreille ja joissa on koko koulun näkökulmasta selvitetty mm. turvallisuutta, järjestyksen- ja kurinpitoa sekä oppilashuoltoa (esim. ESLH 2005, Rimpelä ym. 2006). Erilliskyselyjen menetelmäerojen vuoksi ei ole juurikaan mahdollista verrata kouluja toisiinsa tai seurata muutoksia vuodesta toiseen.

Vertailukelpoisen koulu- ja kuntatasoisen hyvinvointitiedon suunnitelmallisempi kerääminen on tullut ajankohtaiseksi monestakin syystä:

- Opetusministeriön johdolla toteutetaan valtakunnallista kouluhyvinvointiohjelmaa[1].
- Sosiaali- ja terveysministeriön yhteistyössä opetusministeriön kanssa asettama työryhmä on esittänyt oppilashuollon tilastoinnin kehittämistä (STM 2006).
- Sisäministeriön johdolla tehtävissä peruspalvelujen arvioinneissa tarvitaan koulu- ja oppilaitostasoista tietoa myös hyvinvoinnin näkökulmasta[2].
- Valtiontalouden tarkastusvirasto (2006) ja apulaisoikeuskansleri (2007) ovat kiinnittäneet huomiota kouluterveydenhuollon puutteisiin.
- Kansanterveyslaissa on uudistettu koulu- ja opiskeluterveydenhuoltoa koskevat säännökset. Sosiaali- ja terveysministeriössä valmistellaan tarkentavien säännösten lisäämistä kansanterveysasetukseen.
- Koululakien (2003) mukaan kolmen hallintokunnan yhteistyönä toteutettava oppilashuollon kehittäminen ja toteutumisen seuranta edellyttää hallintokuntien rajat ylittävän yhteisen seurantajärjestelmän kehittämistä.
- Lastensuojelulain uudistuksen yhteydessä on selvennetty säännöksiä yhteistyöstä palvelujen kehittämisessä kasvatuksen tukemiseksi ja koulunkäynnin psykososiaalisesta tuesta.
- Terveystiedon oppiaineessa sovelletaan ensimmäisen kerran opetussuunnitelman valtakunnallisia perusteita ja arviointi on tullut ajankohtaiseksi.
- Stakes on käynnistänyt sosiaali- ja terveysministeriön toimeksiannosta kuntien terveydenedistämisen vertaistietojärjestelmän kehittämishankkeen (TedBM-hanke 2006–2009[3]).

Kansallisten tarpeiden rinnalla vertailukelpoisen tiedon saaminen kouluhyvinvoinnista on tärkeää myös opetuksen järjestäjille sekä koulujen ja oppi-

---

1 http://www.minedu.fi/OPM/Koulutus/artikkelit/Kouluhyvinvoinnin_kehittaminen/ Opetusministeriö on käynnistänyt vuonna 2006 useampivuotisen toimenpidekokonaisuuden kouluhyvinvoinnin lisäämiseksi, syrjäytymisen ehkäisemiseksi ja koulun kehittämiseksi lasten ja nuorten hyvinvointia edistäväksi yhteisöksi. Painopistealueina ovat ongelmien ehkäiseminen ja varhainen puuttuminen (vertaissovittelu, LukiMat); koulukiusaamisen vähentäminen (KiVa); koulupudokkuuden ehkäisy (JOPO); oppilashuollon kehittäminen; oppilaiden osallisuuden lisääminen ja koululaisten aamu- ja iltapäivätoiminnan laajentaminen. OPM (2005)

2 http://www.intermin.fi/intermin/home.nsf/wLatest/3A90D000F827C107C2256F9B003BFEF1

3 TedBM-hankkeessa on pilotiksi valittu ***oppimisympäristöjen terveydenedistämisaktiivisuus***, koska siinä havainnollistuu hyvin lukuisten eri toimijoiden yhteistyön tarve ja toisaalta käytettävissä on jo verraten paljon kokemusta ja tutkimustietoa toimiyksikkökohtaisesta arvioinnista. TedBM-hankkeen vuoden 2007 talousarvioissa on varattu osarahoitus tämän esitutkimuksen kyselyjen tekemiseen peruskouluille, lukiolle ja ammatillisille oppilaitoksille.

laitosten johdolle. Vertailukelpoisen tiedon avulla saadaan lasten ja nuorten hyvinvoinnin edistämiseksi tehty työ näkyväksi. Samalla voidaan tunnistaa paremmin ne haasteet, joihin kunnan opetustoimen ja yksittäisten koulujen johtamisessa olisi syytä keskittyä yhteistyössä sosiaali- ja terveystoimen kanssa. Näin mahdollistuu voimavarojen ja toiminnan sovittaminen kunkin peruskoulun erityisoloihin ja tuen tarpeeseen. Kun vertailukelpoista tietoa saadaan hyvinvointitilanteesta, työoloista, toiminnasta ja yhteisistä käytännöistä sekä henkilöstöstä ja muista voimavaroista, vähitellen tulee mahdolliseksi vaikuttavuuden arviointi kunta- ja koulutasolla. Samalla voidaan laajentaa sisäistä ja ulkoista arviointia lasten ja nuorten terveen kasvun ja kehityksen tukemiseen.

Opetushallitus ja Stakes käynnistivät syksyllä 2006 yhteistyössä laajan asiantuntijajoukon kanssa peruskoulujen terveyden ja hyvinvoinnin edistämisen jatkuvan seurannan ja arvioinnin kehittämishankkeen, jossa perusyksikkönä on koulu tai oppilaitos. Tavoitteena on kerätä kouluyksikköjä kuvaavia tietoja, jotka voidaan yhdistää kunnassa kyseisiä kouluja ja niiden oppilaita kokonaisuutena kuvaaviksi tunnusluvuiksi.

Varsin pian todettiin, että toistaiseksi ainoa mahdollisuus saada toimipaikkatasolla käyttökelpoista tietoa, on osoittaa kysely koulujen ja oppilaitosten johdolle. Tavoitteeksi asetettiin *suunnitelmallinen ja määräajoin toistuva kysely, jolla kerätään valtakunnallisesti vertailukelpoista tietoa terveyden ja hyvinvoinnin edistämisestä peruskouluissa, ja joka tekisi tarpeettomaksi mahdollisimman suuren osan yksittäisistä kyselyistä*.

Kyselyn valmistelemiseksi päätettiin tehdä esitutkimus, joka samalla aloittaa määräajoin toistuvan oppimisympäristöjen turvallisuus- ja hyvinvointiseurannan. Näin pyritään vähentämään päällekkäisiä kyselyjä. Vähitellen kasvava osa kertyvistä tunnuslukutiedoista siirtyy vuosittaiseen tilastotuotantoon. Tietojen keräämistä ja tulostamista pyritään kehittämään niin, että ne samanaikaisesti sekä tukevat mahdollisimman hyvin peruskouluja ja kuntia että myös tuottavat oppilashuollon seurannassa sosiaali- ja terveydenhuollon näkökulmasta ja peruspalvelujen arvioinnissa sisäministeriön näkökulmasta tarpeellista tietoa.

Esitutkimuksen tavoitteena oli

1. alustavasti kuvata terveyden ja hyvinvoinnin edistämisen keskeisimmät teema-alueet peruskoulussa;
2. kehittää näiden teema-alueiden keskeisten toimintojen kuvaamiseksi kysymyksiä ja tunnuslukuja;
3. testata kysymyksiä, tiedonkeruuta ja tunnuslukuja peruskouluille tehtävässä esitutkimuksessa;

4. valmistella peruskoulukyselyn tuottamien tulosten ja kokemusten perusteella vertaistiedon keräämistä lukioista ja ammatillisista oppilaitoksista;
5. valmistella vuoden 2007 loppuun mennessä alustava esitys tunnusluvuiksi; sekä
6. valmistella suunnitelma vertaistietojärjestelmän kehitystyön jatkamiseksi vuosina 2008–2009 opetusministeriön ja sosiaali- ja terveysministeriön yhteistyönä.

Esitutkimuksen ensimmäisenä vaiheena toteutettiin keväällä 2007 kysely niille peruskouluille, joissa on 7.–9. vuosiluokkien oppilaita. Vastaava kysely toteutettiin syksyllä 2007 myös muille peruskouluille. Lukioiden ja ammatillisten oppilaitosten kyselyt ovat valmisteilla. Tässä raportissa esitetään perustulokset kyselystä kouluille, joissa syksyllä 2005 oli 7.–9. vuosiluokkien oppilaita.

Lähteet

Apulaisoikeuskansleri. (2007): *Kouluterveydenhuollossa ongelmia*. Tiedote 16.2.2007. Oikeuskanslerinvirasto. http://www.okv.fi/suomi/tiedote/t070216f.htm

ESLH. (2005): Oppilashuolto, järjestyksenpito ja kurinpito perusopetuksen kouluissa 2001–2004. Etelä-Suomen lääninhallituksen sivistysosaston julkaisuja 1/2005. Etelä-Suomen lääninhallitus. Hämeenlinna.

Peltonen, H. (toim.) (2005): *Opiskelun tuki esi- ja perusopetuksessa*. Opetushallitus.

Peltonen, H. & Kannas, L. (toim.) (2005): *Terveystieto tutuksi - ensiapua terveystiedon opettamiseen.* Opetushallitus.

Rimpelä, M., Ojajärvi, A., Luopa, P. & Kivimäki, H. (2005): *Kouluterveyskysely, kouluterveydenhuolto ja terveystieto*. Perusraportti kyselystä yläkouluille ja terveyskeskuksille. Stakes Työpapereita 1/2005. Helsinki.

STM. (2006): *Oppilashuoltoon liittyvän lainsäädännön uudistamistyöryhmän muistio*. Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 2006:33. Sosiaali- ja terveysministeriö. Helsinki. http://www.stm.fi/Resource.phx/publishing/documents/7862/index.htx

STM (2001): *Valtioneuvoston periaatepäätös Terveys 2015 – kansanterveysohjelmasta.* Sosiaali- ja terveysministeriö Julkaisuja 2001:04. Sosiaali- ja terveysministeriö. Helsinki.

STM. (2006): *Terveyden edistämisen laatusuositus*. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2006:19. Sosiaali- ja terveysministeriö. Helsinki.

Valtiontalouden tarkastusvirasto. (2006): *Kouluterveydenhuollon laatusuositus – suosituksen ohjausvaikutukset kuntien toimintaan*. Tarkastuskertomus 136/2006.

PERUSOIKEUDET, PERUSKOULU JA OPPILAIDEN HYVINVOINTI

Matti Rimpelä

Perustuslaissa (11.6.1999/731) on kiinnitetty erityistä huomiota lasten perusoikeuksiin ja heidän hyvinvointinsa edistämiseen. Lapsia on kohdeltava tasa-arvoisesti yksilöinä, ja heidän tulee saada vaikuttaa itseään koskeviin asioihin kehitystään vastaavasti (6§). Jokaisella lapsella on oikeus maksuttomaan perusopetukseen (16§). Julkisen vallan on turvattava, sen mukaan kuin lailla tarkemmin säädetään, jokaiselle yhtäläinen mahdollisuus saada kykyjensä ja erityisten tarpeidensa mukaisesti myös muuta kuin perusopetusta sekä kehittää itseään varattomuuden sitä estämättä (16§).

Sosiaalisissa oikeuksissa velvoitetaan julkinen valta järjestämään jokaiselle riittävät sosiaali- ja terveyspalvelut ja edistämään väestön terveyttä. Myös tässä yhteydessä korostetaan erikseen lasten hyvinvoinnin edistämistä: Julkisen vallan on myös tuettava perheen ja muiden lapsen huolenpidosta vastaavien mahdollisuuksia turvata lapsen hyvinvointi ja yksilöllinen kasvu (19§).

Perustuslaissa määritellyt kolme perusoikeutta yhdessä viitoittavat myös perusopetuksen ja sitä toteuttavien peruskoulujen sekä kouluyhteisöön kuuluvien muiden toimijoiden yhteistä vastuuta lasten hyvinvoinnin ja terveyden edistämisessä. Peruskoulu on sosiaalisen perusoikeuden säännöksessä tarkoitettu ”muu lasten huolenpidosta vastaava”, jonka mahdollisuudesta turvata lapsen hyvinvointi ja yksilöllinen kasvu vastaavat Suomessa valtio ja kunnat.

Viime vuosina on lasten hyvinvoinnin ja terveyden edistämiseen kiinnitetty huomiota useiden erityislakien uudistamisessa. Perusopetuslain useissa säännöksissä viitataan hyvinvointitavoitteisiin ja -tehtäviin:

> ***2§* Opetuksen tavoitteet**
>
> Tässä laissa tarkoitetun opetuksen tavoitteena on tukea oppilaiden kasvua ihmisyyteen ja eettisesti vastuukykyiseen yhteiskunnan jäsenyyteen sekä antaa heille elämässä tarpeellisia tietoja ja taitoja. Lisäksi esiopetuksen tavoitteena on osana varhaiskasvatusta parantaa lasten oppimisedellytyksiä.
>
> Opetuksen tulee edistää sivistystä ja tasa-arvoisuutta yhteiskunnassa sekä oppilaiden edellytyksiä osallistua koulutukseen ja muutoin kehittää itseään elämänsä aikana.
>
> Opetuksen tavoitteena on lisäksi turvata riittävä yhdenvertaisuus koulutuksessa koko maan alueella.

> Perusopetuslain mukaan oppilaan työmäärä saa olla enintään sellainen, että hänelle koulunkäyntiin, koulumatkoihin ja kotitehtäviin käytettävä aika huomioon ottaen jää riittävästi aikaa lepoon, virkistykseen ja harrastuksiin (24§). Oppilaalla on oikeus turvalliseen opiskeluympäristöön (29§) ja oikeus saada maksutta opetukseen osallistumisen edellyttämä tarvittava oppilashuolto (31a§). Uutena avauksena on ollut terveystiedon määrittely omaksi oppiaineeksi.

Kansanterveyslaissa on äskettäin täsmennetty kunnan velvollisuutta:

> 5) ylläpitää kouluterveydenhuoltoa, johon sisältyy kunnassa sijaitsevien perusopetusta antavien koulujen ja oppilaitosten kouluyhteisön terveellisyyden ja turvallisuuden valvonta ja edistäminen yhteistyössä henkilökunnan työterveyshuollon kanssa, oppilaan terveyden seuraaminen ja edistäminen suun terveydenhuolto mukaan lukien, yhteistyö muun oppilashuolto- ja opetushenkilöstön kanssa sekä terveydentilan toteamista varten tarpeellinen erikoistutkimus; oppilaan terveyden seuraamiseen ja edistämiseen kuuluvien neuvonnan ja tarkastusten sisällöstä ja määrästä sekä terveydentilan toteamista varten tarpeellisesta erikoistutkimuksesta voidaan säätää tarkemmin valtioneuvoston asetuksella; (Kansanterveyslaki 25.5.2007/626, 14§)

Lastensuojelulain (13.4.2007/417) uudistuksessa, joka astuu voimaan vuoden 2008 alussa, on selkiytetty viranomaisten vastuuta lasten hyvinvoinnista: Lasten ja perheiden kanssa toimivien viranomaisten on tuettava vanhempia ja huoltajia heidän kasvatustehtävässään ja pyrittävä tarjoamaan perheelle tarpeellista apua riittävän varhain sekä ohjattava lapsi ja perhe tarvittaessa lastensuojelun piiriin (2§). Kasvatuksen tukea koskeva säännös on myös uudistettu.

> **9§ Tuki koulunkäyntiin**
>
> Kunnan tulee järjestää koulupsykologi- ja koulukuraattoripalveluita, jotka antavat kunnan perusopetuslaissa (628/1998) tarkoitetun esi-, perus- ja lisäopetuksen sekä valmistavan opetuksen oppilaille riittävän tuen ja ohjauksen koulunkäyntiin ja oppilaiden kehitykseen liittyvien sosiaalisten ja psyykkisten vaikeuksien ehkäisemiseksi ja poistamiseksi. Palveluilla tulee edistää myös koulun ja kodin välisen yhteistyön kehittämistä.
>
> Perusopetuslain 7 ja 8 §:ssä tarkoitetun opetuksen järjestäjä vastaa edellä 1 momentissa tarkoitettujen palveluiden järjestämisestä oppilailleen.

Uudessa lastensuojelulaissa on selvennetty koulupsykologi- ja koulukuraattoripalvelujen järjestämistapaa. Hallituksen esityksen (HE 252/2006 vp.) perusteluissa todettiin, että oppilashuolto on pääosin koulussa tapahtuvaa oppilaan opetukseen osallistumisen edellyttämää toimintaa.

Perusopetuslaissa, kansanterveyslaissa ja lastensuojelulaissa velvoitetaan laajaan yhteistyöhön lasten hyvinvoinnin edistämisessä. Yhteistyövelvoite on selkeimmin kirjattu lastensuojelulakiin:

> ***8 §* Palvelujen kehittäminen kasvatuksen tukemiseksi**
> Kunnan on sosiaali- ja terveydenhuoltoa, opetustointa sekä muita lapsille, nuorille ja lapsiperheille tarkoitettuja palveluja järjestäessään ja niitä kehittäessään huolehdittava siitä, että näiden palvelujen avulla tuetaan vanhempia, huoltajia ja muita lapsen hoidosta ja kasvatuksesta vastaavia henkilöitä lasten kasvatuksessa ja saadaan selville lasten, nuorten ja lapsiperheiden erityisen tuen tarve. Kunnan on järjestettävä tarvittaessa erityisen tuen tarpeessa olevia lapsia ja nuoria tukevaa toimintaa.
> Palveluja järjestettäessä ja niitä kehitettäessä on kiinnitettävä erityistä huomiota lasten ja nuorten tarpeisiin ja toivomuksiin.

Kansanterveyslaissa (14 §) velvoitetaan kunnan kansanterveystyöstä vastaava viranomainen osallistumaan perusopetuslain 15 §:n mukaisen opetussuunnitelman laatimiseen siltä osin, kun se koskee oppilas- tai opiskelijahuoltoa sekä koulun tai oppilaitoksen ja kodin välistä yhteistyötä.

Työsuojelulakia sovelletaan peruskoulussa työsuhteessa olevan henkilöstön työoloihin. Oppilaat eivät kuulu työsuojelulain piiriin. Työsuojelulakia vastaavia säännöksiä on fyysisen opiskeluympäristön näkökulmasta terveydensuojelulaissa (19.8.1994/763): Kunnan tehtävänä on alueellaan, siten kuin jäljempänä säädetään, edistää ja valvoa terveydensuojelua siten, että asukkaille turvataan terveellinen elinympäristö (6§). Peruskoulu samaistetaan terveydensuojelulaissa asuntoihin (”muu sisätila” tai ”muu oleskelutila”):

> Asunnon ja muun sisätilan sisäilman puhtauden, lämpötilan, kosteuden, melun, ilmanvaihdon, valon, säteilyn ja muiden vastaavien olosuhteiden tulee olla sellaiset, ettei niistä aiheudu asunnossa tai sisätilassa oleskeleville terveyshaittaa.
> Asunnossa ja muussa oleskelutilassa ei saa olla eläimiä eikä mikrobeja siinä määrin, että niistä aiheutuu terveyshaittaa (26§).

Lasten perusoikeuksia, heidän terveyttään ja hyvinvointiaan ja peruskoulua toisiinsa sitovana tekijänä edellä kuvatuissa säännöksissä on oppivelvollisuus. Se tekee peruskoulun roolista lasten hyvinvoinnin ja terveyden edistämisessä ainutlaatuisen. Lapsen on osallistuttava perusopetuslain (21.8.1998/628) mukaisesti järjestettyyn perusopetukseen tai saatava muulla tavalla perusopetuksen oppimäärää vastaavat tiedot. Käytännössä lähes kaikki lapset käyvät 9–10 vuotta peruskoulua.

Lapsi ei käytännössä voi valita oppivelvollisuuden suorittamisessaan työtiloja.

Häneltä ei myöskään voida odottaa oman ympäristönsä aktiivista arviointia ja ongelmien kohdatessa vastuuta aloitteista niiden poistamiseksi. Sama pätee kouluyhteisössä tarjolla olevaan hyvinvointitukeen. Myös tässä suhteessa ei ole perusteltua edellyttää oppilaan toimivan aktiivisen asiakkaan tavoin. Suomessa ei ole mitään muuta instituutiota, jonka toimintaan kansalaiset velvoitettaisiin osallistumaan merkittävän osan valveillaoloajastaan näinkin moneksi vuodeksi.

Toinen erityinen piirre on julkisen vallan ja erityisesti kunnan selkeä vastuu perusopetuksen järjestämisestä niin, että se oppimistavoitteiden saavuttamisen rinnalla sekä tukee lasten kasvua ja kehitystä että myös edistää heidän hyvinvointiaan ja terveyttään. Vaikka säännökset jakautuvat useisiin eri lakeihin, muodostavat ne oppilaiden hyvinvoinnin ja terveyden edistämisen kannalta selkeän ja varsin yksityiskohtaisesti julkista valtaa yleensä ja erityisesti kuntia velvoittavan kokonaisuuden.

Kolmas ja samalla uusin erityinen piirre on sektoreiden ja hallinnon rajojen ylittävän yhteistyön korostaminen. Tähän liittyviä säännöksiä on lisätty kaikkiin viime vuosina uudistettuihin erityislakeihin. Lastensuojelulaki palauttaa erityislait perustuslain määrittelemien perusoikeuksien kokonaisuuteen: Kunnan on sosiaali- ja terveydenhuoltoa, opetustointa sekä muita lapsille, nuorille ja lapsiperheille tarkoitettuja palveluja järjestäessään ja niitä kehittäessään huolehdittava siitä, että näiden palvelujen avulla tuetaan vanhempia, huoltajia ja muita lapsen hoidosta ja kasvatuksesta vastaavia henkilöitä lasten kasvatuksessa ja saadaan selville lasten, nuorten ja lapsiperheiden erityisen tuen tarve.

Hyvinvoinnilla ja terveydellä on lisäksi toisen suuntainen merkitys koulutyössä. Opetus järjestetään oppilaiden ikäkauden ja edellytysten mukaisesti ja siten, että se edistää oppilaiden tervettä kasvua ja kehitystä (Perusopetuslaki, 3§). Käytännössä tämä tarkoittaa, että opetuksen järjestämisessä tarvitaan tietoa oppilaan tilanteesta terveen kasvun ja kehityksen näkökulmasta. Tämä korostuu varsinkin silloin, kun tuki- tai erityisopetuksen harkinta tulee ajankohtaiseksi.

TERVEYDENEDISTÄMISAKTIIVISUUS

Matti Rimpelä

TEDBM-HANKE

Sosiaali- ja terveysministeriön toimeksiannosta ja tukemana Stakes on käynnistänyt ”Terveyden edistämisen vertaistietojärjestelmä -hankkeen” (=TedBM-hanke) vuosille 2006–2009. Stakesin tavoitteena yhteistyössä kuntien, valtion tutkimuslaitosten, lääninhallitusten, ja alalla toimivien tutkimusryhmien kanssa on kehittää vuosina 2006–2009 kaikki kunnat kattava, yhtenäinen ja suunnitelmallinen kuntien sekä kuntapalveluiden terveyden edistämisen seuranta- ja vertailuanalyysijärjestelmä.

TedBM-hankkeen lähtökohdat määräytyvät väestön terveyden edistämiseksi laeissa ja kansallisissa ohjelmissa asetutuista tavoitteista. Toisena perustana ovat kunnille osoitetut tehtävät näiden tavoitteiden saavuttamisessa. Tässä suunnassa kysytään esimerkiksi: Miten kunnan yleishallinnossa on asetettu väestön terveyden lisäämiseen ja väestöryhmittäisten terveyserojen kaventamiseen liittyviä tavoitteita? Miten nämä tavoitteet on omaksuttu eri toimialoilla ja seurataanko niiden toteutumista? Millainen painoarvo terveyden edistämistavoitteilla on kunnan kansanterveystyössä? Miten ehkäisevät palvelut on järjestetty suhteessa kansallisiin suosituksiin ja oppaisiin?

Terveydenedistämisen vertailutietojärjestelmän tulee tukea kunnissa sisäistä arviointia ja vertailukehittämistä. Jotta tässä onnistuttaisiin, tietosisältöjen määrittely, tiedon keruu ja raportointi tulee järjestää niin, että koko prosessi koetaan kunnissa hyödylliseksi. Samalla tietojen tulisi mahdollistaa myös ulkoinen arviointi ja kansallisten toimintatavoitteiden seuranta. Ulkoisen arvioinnin keskeisiä kriteereitä ovat alueiden ja väestöryhmien välinen tasa-arvo ja oikeudenmukaisuus. Niiden tarkastelu on mahdollista ainoastaan silloin, kun koko maasta saadaan vertailukelpoista tietoa.

Tietosisältöjen määrittelyssä ja myös mittaamisen, tallentamisen ja raportoinnin valmistelussa tarvitaan laajaa yhteistyötä. Tietojen keräämisessä tulee toimipaikkojen kuormituksen minimoiminen yhdistyä määräajoin toistuvaan päivittämiseen. Sopimuksilla yhteisistä käytännöistä on varmistettava vertailukelpoisuus toimipaikkojen välillä. Kuntien johtamisen ja asiakastyön tietojärjestelmiä olisi kehittävä tukemaan vertailukelpoisen tiedon keräämistä ja raportointia.

Kun vertailukelpoisen tiedon tuottaminen väistämättä merkitsee lisätyötä, on oikeutettua kysyä, kuka tästä viime kädessä hyötyy. Keskeinen tavoite on toiminnan tekeminen näkyväksi ja sen kuvaaminen niin, että tieto toiminnasta voidaan tiivistää välttämättömään ydintietoon. Samalla tavalla tulisi kuvata myös voimavaroja. Kun toiminnasta ja voimavaroista saadaan samoissa hallinnollisissa yksiköissä ajan tasalla olevaa tietoa, pitäisi myös arkityön tulla helpommaksi. On mahdollista paremmin mitoittaa toisiinsa tarpeet, hyvät yhteiset käytännöt ja voimavarat. Johtaminen voi laajentua taloudesta enemmän myös sisällön suuntaan. Kun samanaikaisesti seurataan kunkin hallinnollisen yksikön vastuulla olevan väestön hyvinvointia ja terveyttä, päästään arvioimaan toiminnan vaikutuksia. Näin voitaisiin siirtyä tuottavuudesta tehokkuuden suuntaan. Kaiken kaikkiaan hyödyntäjiä ovat samanaikaisesti kuntalaiset, kunnat, koulut ja oppilaitokset, terveyskeskukset, lääninhallitukset, ministeriöt ja niiden tutkimuslaitokset ja myös yliopistojen tutkijaryhmät.

Tavoitteena on jatkuvasti toimiva tietojärjestelmä. Käytännössä tämä tarkoittaa, että järjestelmän ylläpidon ja kehittämisen tulisi kuulua keskeisen valtakunnallisen instituution ydintehtäviin. Tässä hankkeessa lähdetään siitä, että kuntien terveyden edistämisen vertailutietojärjestelmä sisältyy pääosin Stakesin perustehtäviin ja tietotekninen sovellutus Stakesin Sampo-tietokantaan. Vertailutietoa voidaan tallentaa ja tulostaa soveltuvin osin myös muihin kansallisiin tilasto- ja seurantajärjestelmiin. Kun kohteena on koulujen ja oppilaitosten hyvinvoinnin ja terveyden edistäminen, vertailutiedon valtakunnallinen tallentaminen ja raportointi voisi yhdistyä koulutuksen tilastojärjestelmään.

Terveydenedistämisen vertaistietohankkeessa on erityiseksi haasteeksi noussut perusyksikön määrittely ja siitä lähtevät vaatimukset. Tilastollisena perusyksikkönä on hallinnollinen yksikkö kuten kunta, terveyskeskus, koulutuksen järjestäjä, peruskoulu tai sairaanhoitopiiri. Tietoa voidaan kerätä yksilötasolla esimerkiksi asiakastapaamisissa, mutta yksilötason tieto muuttuu kiinnostavaksi vasta silloin, kun se kootaan kuvaamaan hallinnollista toimijaa. Esimerkiksi peruskoulun 5. vuosiluokan terveystarkastuksissa kertyvä tieto yhdistetään kuvaamaan ensin luokan tilannetta, seuraavaksi koko koulun tilannetta ja edelleen koko kunnan asianomaisen vuosiluokan tilannetta. Jos tämä tehdään vertailukelpoisesti, on varsin helppoa koota valtakunnallista tilastotietoa.

Edellä esitetty kuvaus nostaa esiin myös sen, että tässä hankkeessa hyödyntäminen alkaa perustasolta, esimerkiksi luokasta ja edelleen peruskoulusta. Tiedon tulisi valmistua kunnassa hyödynnettäväksi samanaikaisesti toiminta-

ja talouskertomusten kanssa. Vaikka tavoitteena on valtakunnallisesti vertailukelpoinen tieto, sitä ei kerätä suoraan valtakunnalliseen tietokantaan, josta se olisi myöhemmin kuntien käytettävissä. Tämän hankkeen tavoitteena on, että kaikki kerättävä tieto on ensin kuntien sisäisesti käytettävissä ja tulee vasta seuraavassa vaiheessa valtakunnalliseen tietokantaan.

VERTAILUKELPOINEN TIETO

Tämän esitutkimuksen yksikköinä ovat peruskoulut hallinnollisina kokonaisuuksina. Kehittämistyön ydinkysymys voidaan tiivistää seuraavasti: *Mikä on se pienin mahdollinen tietomäärä (tunnuslukujen joukko), jolla voidaan kuvata riittävän luotettavasti ja kattavasti terveyden ja hyvinvoinnin edistämistä peruskoulussa niin, että keskinäinen vertailukehittäminen ja laajempi (myös kansallinen) vertailuanalyysi mahdollistuvat*. Tiedon ja tunnuslukujen vertailukelpoisuus sekä peruskoulujen kesken että vuodesta toiseen yksittäisessä koulussa on välttämätön ehto kehittämistyön onnistumiselle. Vertailukelpoista tietoa saadaan parhaiten niistä ilmiöistä ja toiminnoista, joiden sisällöt ovat yhteisesti määritetty ja joissa toteutetaan yhteisesti sovittuja hyviä käytäntöjä.

Tunnuslukujen tulee olla tosiasialuonteisia. Käytännössä tämä tarkoittaa, että tieto on sama riippumatta siitä, kuka sen kyseisessä koulussa kirjaa. Tunnusluvut ovat käytännössä useimmiten lukumäärätietoa (esim. kiusaamistapauksia; poissaolotunteja; euroja, yms.). Lukumäärät tehdään vertailukelpoisiksi suhteuttamalla ne vastuuväestöön, joka tässä tapauksessa useimmiten on oppilasmäärä. Näin saadaan tunnuslukuja kuten vuosiviikkotuntia/100 oppilasta; poissalotunteja/100 oppilasta; käsiteltäväksi tulleita kiusaamistapauksia/100 oppilasta ja euroja/100 oppilasta.

Kaikista tärkeistä asioista ei saada lukumäärätietoa. Toisena vaihtoehtona on selkeästi määrittyvä luokiteltu tieto. Voidaan esimerkiksi seurata, kuinka monta laajaa terveystarkastusta peruskouluaikana tehdään niin, että sisältö on valtakunnallisen suosituksen mukainen ja kattavuus 100 % koko vuosiluokasta. Toinen vastaava seurantatieto on oppilashuollon suunnitelman käsittely molemmissa lautakunnissa, perusopetuksesta ja kouluterveydenhuollosta vastaavissa, jolloin vastaus voi olla joko kyllä tai ei. Kolmas tietotyyppi perustuu sopimukseen toiminnan keskeisiä suuntautumisia kuvaavista luokista. Näin voidaan saada kohtuullisen luotettavaa, joskin aina myös hieman tulkintaan perustuvaa tietoa, esimerkiksi koulupsykologien ja kuraattorien kokonaistyöpanoksen jakautumisesta erilaisiin tehtäviin tai oppilashuoltoryhmän työn profiilista.

Vertailukelpoisen tiedon kerääminen lähestyy käytännössä tuotteistamista.

Tietosisällön määrittely edellyttää ensin yhteisen käytännön selkiyttämistä ja seuraavaksi sen kuvaamista niin, että mittaaminen on mahdollista. Vertailutietohankkeessa lähdetäänkin siitä, että terveyttä edistävän toiminnan tuotteistaminen on hyvä tavoite ja suorastaan välttämättömyys. Kun tuotteistaminen tehdään avaintoimijoiden yhteistyönä, tulos vastaa paremmin hyvinvointityön sisäistä logiikkaa kuin pelkästään talouden seurannan ehdoilla tehty tuotteistaminen.

Kansallisesti kattavan ja vertailukelpoisen tiedon kerääminen tulee mahdolliseksi, kun edellä mainitut ehdot täyttyvät. Vaikka hyödyntämisen painopiste on peruskouluissa ja kunnissa, kehittämistyö ja tietojen kerääminen on järkevää toteuttaa koko maan kattavana yhteishankkeena.

Nykytilanteesta rutiinisti kertyvään hyvinvoinnin ja terveyden edistämisen vertaistietoon on varsin pitkä matka. Kun yhteiset hyvät käytännöt eivät vielä ole vakiintuneet, kysyttyä tietoa ei ehkä ole saatavissa. Vaikka tämä tiedetäänkin, on silti perusteltua pyrkiä keräämään vertailukelpoista tietoa tärkeimmistä teemoista. Vuosien kuluessa yhä useammat kunnat ja niiden peruskoulut omaksuvat yhteiset käytännöt tietojen keräämisessä ja tallentamisessa ja alkavat myös hyödyntää niitä omassa johtamisessaan. Näin tietojärjestelmä vähitellen täydentyy.

TERVEYDENEDISTÄMISAKTIIVISUUS

Terveyden edistämisen seurantajärjestelmiä kehitettäessä keskiössä ovat olleet väestön terveydentilaa ja niihin vaikuttavia elinoloja kuvaavat tiedot (”indikaattorit”) sekä erilaisten interventio-ohjelmien arviointi. 1990-luvulla havaittiin, että tutkimusasetelmissa tehokkaiksi todetut interventiot eivät aina menestyneetkään, kun niitä yritettiin levittää tavallisiin toimintaympäristöihin. Toiminta ei ole samalla tavalla siirrettävissä kuin tekninen innovaatio. Monissa tutkimuksissa on osoitettu, että hyvän koulutuksen jälkeenkin vain osa ammattihenkilöistä toimii niin kuin on suositeltu. Näin alettiin yhä enemmän kiinnittää huomiota toiminnan kuvaamiseen arjen työyhteisöissä myös terveyden edistämisessä.

Yhteinen teoreettinen perusta löytyi kehitysyhteistyöhankkeista, joissa Unesco ja Maailmanpankki olivat jo pitkään nostaneet esiin ”capacity building” -haastetta: Miten rakennetaan organisaatiota/yhteisöä niin, että sen kyky hyödyntää suositeltavia toimintoja vahvistuu ja samalla myös itsenäinen arviointi ja kehittäminen tehostuvat? Tästä pohdiskelusta ja tutkimuksesta johdettiin 1990-luvun puolivälissä englanninkieliseen kirjallisuuteen ”health-promotion capacity building”-käsite. Maailman terveysjärjestön hallintoneuvostolle

laaditussa Health Promotion -maailmankongressin (2005) seurantaraportissa korostetaan ”capacity-building” -haastetta ja samalla lyhyesti määritellään sen sisältöä:

> ”Intensify action to build health promotion capacity of Member States…. The term ”capacity” refers to not only the expertise of individual practitioners but also capabilities related to policy, partnership, financing, evidence of effectiveness, and information systems.” (WHO 2006)

Terveyden edistämisen vertaistietohankkeessa sovelletaan tätä kansainvälisen kirjallisuuden tuottamaa tarkastelutapaa Suomeen. ”Health-promotion capacity building” on suomennettu *terveydenedistämisaktiivisuudeksi*.

Terveydenedistämisaktiivisuudelle (TEA) ei ole yksiselitteistä kansainvälisesti hyväksyttyä teoriaa eikä myöskään kuvausta. Tarkoin määritellyn toiminnan sijasta olisi parempi puhua ”huokoisesti luonnehditusta” arviointikehyksestä. Jota kuvatessaan alan pioneerit (Hawe ym. 1997, 1998) totesivat, että terveyden edistämisen tulokset ymmärretään parhaiten tapahtumien ja toimintojen jonona. TEA:n rakentamisessa tärkeitä vaiheita ovat 1) infrastruktuurin rakentaminen vastaamaan edessä olevaan haasteeseen, 2) yhteisön tai organisaation ongelmanratkaisukyky ja 3) toiminnan ylläpito ja pysyvyys. TEA:n rakentaminen voidaan ymmärtää myös näkymättömäksi projektiksi, joka ei sinänsä ole toimintaohjelma, vaan etenee – jos etenee – yhteisön ”organisaatiokulttuurin syvärakenteessa”. TEA on siis yhteisön ja organisaation, ei yksittäisten yksikköjen tai asiantuntijoiden ominaisuus.

Toisaalla samaa teemaa kehittäneet tutkijat (Labonte & Laverack 2001a, 2001b, Chapman ym. 2004, Evans 2004) korostavat, että terveydenedistämisaktiivisuuden tunnusluvut eivät ole ensisijaisesti terveysindikaattoreita eivätkä edes tietylle ohjelmalle erityisiä mittareita. He määrittelivät yhdeksän TEA:n ulottuvuutta: osallisuus, johtajuus, organisaatiorakenteet, ongelmanmäärittely, voimavarojen mobilisoiminen, vastaaminen miksi-kysymykseen, yhteistoiminta, ulkoisten toimijoiden roolit ja ohjelmajohtaminen. TEA:n seuranta olisi ymmärrettävä ohjelmakeskeisten arviointien rinnakkaispoluksi. Se ei siis tee ohjelma-arviointia tarpeettomaksi, mutta tuo mukaan ohjelmia yhdistävän koko yhteisöä koskevan ulottuvuuden.

Useissa kirjoituksissa korostetaan neljää perinteistä yhteisön rakentamista samanaikaisesti (Crisp ym 2000): alhaalta ylös; ylhäältä alas, kumppanuus ja yhteisön organisoituminen. Kaikissa näissä vaihtoehdoissa tarvitaan ulkoa tulevaa voimavaraa. Keskeinen haaste onkin toiminnan ja osaamisen saaminen yhteisön sisään niin, että rakentuminen jatkuu, vaikka ulkoinen voimavara jää pois.

Perehtyminen tähän kirjallisuuteen ja sen yhdistäminen suomalaiseen kokemukseen on ollut lähtökohtana TedBM-hankkeessa kehittymässä olevalle sovellutukselle. Ei ole ollut helppoa valita sen ydinkäsitettä. Kuten edellä on todettu, on monista eri vaihtoehdoista päädytty *terveydenedistämisaktiivisuuteen*. Se on hieman kömpelö termi, mutta korostaa olennaista ulottuvuutta: yhteisöllä on ominaisuus, jota voidaan kutsua terveydenedistämisaktiivisuudeksi ja jota voidaan myös mitata. Näin painopiste siirtyy terveydentilan ja hyvinvoinnin kuvaamisesta 1) yhteisötasolle tietoisiin toimiin terveyden ja hyvinvoinnin edistämiseksi (esim. terveystiedon oppiaine ja oppilashuolto peruskoulussa) ja 2) muihin yhteisössä merkittävästi kehitykseen vaikuttaviin tekijöihin (esimerkiksi koulun työolot).

Terveyden edistämisen vertaistietohankkeessa (TedBM-hanke) terveydenedistämisaktiivisuutta kuvataan kuudesta toisiaan täydentävästä näkökulmasta, joita seuraavassa alustavasti sovelletaan kouluyhteisöön:

1. *Sitoutuminen* vastuuväestöjen (peruskoulujen henkilöstö, oppilaat ja heidän perheensä) terveyden ja hyvinvoinnin lisäämiseen ja niiden väestöryhmittäisten erojen poistamiseen. Perusopetuksessa sitoutumisaste voidaan todentaa kunnan toiminta- ja taloussuunnittelun asiakirjoista ja erityisesti opetuksen järjestäjän ja koulujen opetussuunnitelmista ja muista toimintaohjelmista (esim. oppilashuollon/kouluterveydenhuollon suunnitelma, joka on hyväksytty lautakunnissa).
2. Vastuuväestöjen terveyden ja hyvinvoinnin *seuranta* ja *tuen tarpeen arviointi* koko kouluyksikön tasolla. Esimerkiksi terveystarkastuksissa ja oppilaiden sekä heidän huoltajiensa kanssa käydyissä kehityskeskusteluissa kerääntyvä tieto kootaan peruskoulutasolla yhteen hyvinvointi- ja terveystilanteen kuvaukseksi. Tästä tiedosta johdetaan tarveanalyysi joka samalla voisi olla eräänlainen oppilashuollon tilaus: Millaista oppilashuollon tukea kouluyhteisö tarvitsee saavuttaakseen menestyksellisesti oppimistavoitteet?
3. Kouluyhteisön terveyden ja hyvinvoinnin edistämisen *yhteiset hyvät käytännöt ja ohjelmat*. Valtakunnalliset opetussuunnitelmien perusteet ja niistä johdetut koulutuksen järjestäjän ja koulun opetussuunnitelmat yhdessä esimerkiksi kouluterveydenhuollon laatusuosituksen kanssa antavat suuntaviivat hyville yhteisille käytännöille. Käytännön työn kuvaamiseksi tarvitaan useimmiten seuraava taso, jossa esimerkiksi koulutuksen järjestäjä määrittelee poissaolojen hallinnan yhteiset käytännöt ja edellyttää niiden noudattamista kaikissa peruskouluissa.
4. Koko kouluyksikön tasoiseen tarveanalyysiin perustuva *toimintarakenne*, voimavarat ja osaaminen. Vaikka kolme edellistä näkökulmaa olisivat hyvin hallinnassa, käytännön toteuttamiseen tarvitaan voimavarat, erityisesti oikein koottu henkilöstörakenne ja osaaminen. Toimintara-

kenteen tulisi olla kokonaisuus oppilaan ja kouluyhteisön näkökulmasta siitäkin huolimatta, että henkilöstö saattaa jakautua useampaan hallintokuntaan. Henkilöstömitoituksessa – työpanoksessa ja osaamisessa – tulisi ottaa huomioon kunkin koulun erityiset tarpeet.

5. Terveyden ja hyvinvoinnin edistämisen toimintojen *pysyvyys.* Hyvinvoinnin ja terveyden edistäminen on jokaisen koulun pysyvää ydintoimintaa, jonka voimavarat sisältyvät perusrahoitukseen.
6. *Johtaminen* ja sen tukirakenteet (esimerkiksi hyvien käytäntöjen toteutumisen seuranta; toimintojen keskeisten tapausten tilastointi) sekä ongelmanratkaisukyky yhteisötasolla. Johtamisen tehtävänä on huolehtia siitä, että edellä esitetyt viisi näkökulmaa ohjaavat yhdessä kouluyhteisön kehittämistä ja jatkuva seuranta, kehittäminen ja arviointi vakiintuvat yhteiseksi toimintatavaksi. Erityisen tärkeää on hyvinvointitarpeiden, yhteisten hyvien käytäntöjen ja toimintarakenteen yhteinen johtaminen niin, että henkilöstöllä on käytännössä mahdollisuudet toimia yhteisten käytäntöjen mukaisesti.

Lähteet

Chapman JL., Shaw S., Carter YH., Petchey, R. & Evans, D. (2004): *Public health capacity in the new primary care organizations: definig a workforce that is fit for the purpose.* Critical Public Health 2004;14/1:17-26.

Crisp, BR., Swerissen, H. & Duckett, S. (2000): *Four approaches to capacity building in health: consequences for measurement and accountability.* Health Promotion Int 2000;15/2:99-107.

Evans, D. (2004): *Shifting the balance of power?: UK public health policy and capacity building*. Critical Public Health 2004;14/1:51-63.

Hawe, P., King, L., Noort, M., Gifford, SM. & Lloyd, B. (1998): *Working invisibly: health workers talks about capacity-building in health promotion*. Health Promotion Int 1998;13/4:285-295.

Hawe, P., Noort, M., King, L. & Jordens, CH. (1997): *Multipying Health Gains: the critical role of capacity-building within health promotion programs.* Health Policy 1997;39:29-42.

Labonte, R. & Laverack, G. (2001a): *Capacity building in health promotion, Part 1: for whom? And for what purpose?* Critical Public Health 2001;11/2:111-127.

Labonte, R. & Laverack, G. (2001b): *Capacity building in health promotion, Part 2: whose use? And with what measurement?* Critical Public Health 2001;11/2:129-138.

WHO. (2006): *Health promotion: follow-up to 6th Global Conference on Health Promotion.* World Health Organization. Report by the Secretariat. EB 117/11, 16. January 2006.

ESITUTKIMUKSEN RAKENNE JA RAJAUKSET

Opetushallituksen ja Stakesin yhteistyön käynnistyessä tässä hankkeessa tavoitteena oli yhdistää terveyden edistämisen ja koulutuksen näkökulmat ja rakentaa kysely yhteiseen kehykseen. Tämä osoittautui kuitenkin ennakoitua vaativammaksi. Useista työkokouksista ja keskusteluista huolimatta ei tässä vaiheessa osoittautunut mahdolliseksi yhdistää koulutuksen ja terveyden edistämisen näkökulmia teoreettisesti perustelluksi kokonaisuudeksi. Kun esitutkimus toteutettiin peruskouluissa ja siihen vastasi peruskoulujen johto, päädyttiin valitsemaan perusrakenteeksi vastaajille tuttu opetussuunnitelman jäsennys.

Kouluyhteisöjen terveyden ja hyvinvoinnin edistämisen tärkeimmät teemat on kuvattu opetussuunnitelman perusteissa oppilashuollon yhteydessä:
Oppilashuollon tavoitteita ja keskeisiä periaatteita ovat:

- toiminta kouluyhteisön hyvinvoinnin edistämiseksi;
- oppilaan yksilöllinen oppilashuollollinen tuki ja ohjaus;
- yhteistyö opetussuunnitelmien/henkilökohtaisen opetuksen järjestämisessä;
- oppilashuollollinen tuki vaikeuksissa ja kurinpitotilanteissa;
- koulumatkakuljetusten turvallisuus;
- kouluruokailu; sekä
- ongelma- ja kriisitilanteiden ehkäiseminen ja hoito:
- poissaolojen seuranta,
- kiusaaminen, väkivalta ja häirintä,
- mielenterveyskysymykset,
- tupakointi ja päihteiden käyttö,
- tapaturmat ja onnettomuudet. (Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2004.)

Esitutkimuksen valmistelussa nämä sisällöt yhdistettiin Opetusministeriön kouluhyvinvointiohjelman painoalueisiin: ongelmien ehkäiseminen ja varhainen puuttuminen, koulukiusaamisen vähentäminen, koulupudokkuuden ehkäisy; oppilashuollon kehittäminen; oppilaiden osallisuuden lisääminen sekä koululaisten aamu- ja iltapäivätoiminnan laajentaminen. (Opetusministeriö 2005.)

Kysymysten lukumäärään kunkin sisältöalueen puitteissa vaikuttivat ajankohtaiset tietotarpeet. Opetusministeriön kouluhyvinvointiohjelman kannalta oli tärkeää saada tietoa kodin ja koulun yhteistyöstä ja osallisuudesta

sekä koulukiusaamisen ehkäisemisestä ja kiusaamistapauksiin puuttumisesta. Myös terveystiedon oppiaineen käynnistymisestä tarvittiin väliaikatietoa. Valtiontarkastusviraston tarkastuskertomuksessa ja apulaisoikeuskanslerin kannanotossa on kiinnitetty huomiota kouluterveydenhuollon puutteisiin ja suuriin eroihin kuntien välillä. Sosiaali- ja terveysministeriössä valmistellaan kansanterveysasetukseen velvoittavia säännöksiä kouluterveydenhuollon sisällöstä ja laajuudesta. Ennen asetuksen voimaantuloa on ajankohtaista selvittää kouluterveydenhuollon ja laajemmin oppilashuoltopalvelujen voimavarat sekä myös toiminnan keskeistä sisältöä.

Näiden erityistarpeiden vuoksi esitutkimuksessa painottuvat seuraavat alueet enemmän kuin vertailutiedon kerääminen olisi edellyttänyt:

- Kodin ja koulun yhteistyö ja osallisuus
- Terveystiedon oppiaine
- Koulukiusaamisen vähentäminen
- Oppilashuollon nykytila

Koulun hyvinvoinnin ja terveyden edistämisen kokonaisuuden kattaminen olisi laajentanut kyselyn liian mittavaksi. Lomakkeen pitämiseksi kohtuullisena kyselystä jouduttiin jättämään pois tärkeitä osa-alueita, kuten kouluhenkilöstön hyvinvoinnin ja työkyvyn edistäminen, tupakoinnin ja päihteiden käytön ehkäisy, liikunnan edistäminen, välitunnit ja koulumatkojen turvallisuus.

Terveyden ja hyvinvoinnin edistämisen laaja kokonaisuus vaatii useamman vuoden kehitystyön ennen kuin se on tasapainoisesti teemoiteltu ja tiivistetty keskeisiksi tunnusluvuiksi. Kun tässä esitutkimuksessa mukana olevilla alueilla päästään menetelmäkehityksessä eteenpäin, seuraavissa vaiheissa – jos tutkimus- ja kehitystyötä jatketaan – voidaan ottaa muita teemoja kehityshaasteiksi.

Kyselylomaketta valmisteltiin seuraavan rakenteen mukaan:

1. ***Perustietoa koulusta:*** Koulun yhteystiedot, keskeiset ominaisuudet, joita ei ole saatavissa Tilastokeskuksen koulutustilastosta.
2. ***Toimintakulttuuri:*** Muutamalla kysymyksellä pyritään selvittämään koulun yleistä toimintakulttuuria.
3. ***Osallisuus:*** Yhdistetään kodin ja koulun yhteistyö ja oppilaiden osallisuus samaan kokonaisuuteen.
4. ***Terveystieto:*** Kerätään valtakunnallisessa aineistossa väliaikatietoa terveystiedon oppiaineen kehityksestä.
5. ***Oppilashuolto:*** Sisältää ne ulottuvuudet, jotka perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden mukaan kuuluvat opetussuunnitelman

mukaiseen oppilashuoltoon ja jotka tässä vaiheessa ovat erityisen ajankohtaisia:

- oppilashuoltoryhmä;
- poissaolot;
- kouluruokailu;
- kiusaaminen väkivalta ja häirintä; sekä
- kurinpito.

6. ***Tapaturmat ja onnettomuudet***.
7. ***Oppilashuoltopalvelut:*** Lastensuojelulain ja kansanterveyslain tarkoittamat toiminnat, erityisesti toiminnan suuntautuminen ja henkilöstö.
8. ***Työolot:*** Koulun työolotarkastukset ja koulutyötä vaikeuttavat työolojen ongelmat.

Lähteet

Opetusministeriö. (2005): *Kouluhyvinvointityöryhmän muistio.* Opetusministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2005:27.

Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet. (2004). Opetushallitus. http://www.oph.fi/ops/perusopetus/pops_web.pdf

AINEISTO, MENETELMÄT JA VASTAAMINEN

Vesa Saaristo ja Anne-Marie Rigoff

LOMAKESUUNNITTELU

Lomakesuunnittelussa hyödynnettiin aikaisempia vastaavia kyselyjä peruskoulujen johdolle. Pian kuitenkin todettiin, että vain harvat kysymykset olivat sellaisenaan käyttökelpoisia. Useissa työkokouksissa pyrittiin täsmentämään käsitteitä ja tekemään kysymyksistä yksiselitteisempiä.

Useissa ehdotuksissa oli mukana mielipidekysymyksiä. Ne päätettiin kuitenkin lähes kokonaan jättää pois. Kyselyssä vastaajana on peruskoulu hallinnollisena yksikkönä eikä hallinnolliselta instituutiolta voi kysyä mielipidettä samalla tavalla kuin yksilöltä. Poikkeuksena ovat työolo-ongelmat, joista muuten olisi ollut vaikeata saada tietoa.

Lähetekirjeessä suositeltiin vastauksen valmistelua koulun johtoryhmässä ja/tai oppilashuoltoryhmässä. Näin kyselyyn vastaaminen olisi samalla peruskoulun johtamisen kannalta tärkeä yhteinen seuranta- ja arviointikokemus.

Kyselyn valmistelussa oli alun perin lähdetty siitä, että tiedot kerätään internet-kyselyllä. Kysymysten esitestaamiseksi kysely lähetettiin TedBM-hankkeen yhteistyökuntien ja -alueiden kouluille (N=55: Itä-Savo, Joensuu, Jyväskylä, Järvenpää, Kainuu, Kangasala, Kittilä, Kolari, Rauma, Salo, Tampere ja Vantaa). Esitestauslomake postitettiin rehtoreille 1.2. ja samaan aikaan avattiin verkkokysely. Vastaukset pyydettiin 15.2. mennessä. Vastaamisen lisäksi pyydettiin kommentteja ja korjausehdotuksia.

Maaliskuun alkuun mennessä saatiin vastaus 38 peruskoulusta. Johtoryhmän ja/tai oppilashuoltoryhmän kanssa yhteistyössä oli kyselyyn vastannut 58 %, oppilashuoltohenkilöstön kanssa 22 %, opettajakunnan kanssa 3 % (yksi koulu) ja rehtori yksin tai toimistohenkilökunnan kanssa 17 %. Pilottiin saadut vastaukset luettiin myöhemmin takaisin järjestelmään ja pyydettiin vastanneita kouluja täydentämään vastaustaan muuttuneiden kysymysten osalta. Täydennetty vastaus saatiin 33 koululta.

Esitestaus toi esiin suuret erot koulujen valmiudessa vastata kyselyyn. Muutamista kouluista saatiin huolellisesti täytetty lomake, jossa oli tieto myös lähes kaikista tapausten yms. lukumääristä. Toisaalta useissa palautteissa pidettiin kyselyä työläänä eikä läheskään kaikkea kysyttyä tietoa ollut saatavilla. Kun

vastauksista tulostettiin oppilasmäärään suhteutetut tunnusluvut ja lähetettiin ne anonyymeinä muutaman suuren kunnan perusopetuksen johdolle, heidän palautteessaan asetettiin tietojen vertailukelpoisuus kyseenalaiseksi.

Esitutkimuksen tulokset, palautteet ja kokemukset raportoitiin lomaketta kehittävälle asiantuntijajoukolle. Näin kertyneen aineiston perusteella lähetettä ja kyselylomaketta muokattiin huomattavasti. Vastaamisen kannalta olennaisin muutos oli lukumäärätietojen jakaminen vuosiluokkien mukaan kahteen ryhmään. Yhtenäisen perusopetuksen kouluissa oppilasmäärään suhteutetut luvut eivät ole vertailukelpoisia 7.–9. vuosiluokkien peruskoulujen kanssa. Siksi lukumäärätiedot kysyttiin erikseen vuosiluokilta 1–6 ja 7–9.

Esitutkimuksen perusteella lisättiin koulutiloista kysymys, jossa pyydetään kuvaamaan opetuskäytössä olevia rakennuksia ja niissä mahdollisesti esiintyviä työolo-ongelmia rakennuskohtaisesti. Esitestauksesta saatujen kokemusten ja palautteiden perusteella kyselylomake[4] muokattiin lopulliseen muotoonsa.

KYSELYN TOTEUTTAMINEN

Esitutkimus toteutettiin pääosin verkkokyselynä. Opetushallituksen ja Stakesin pääjohtajien allekirjoittama saatekirje (Liite 1) ja kyselylomake (Liite 2) ja lähetettiin koulujen rehtoreille postitse maalis-huhtikuun vaihteessa 2007 ja samaan aikaan kysely avattiin verkossa. Ruotsinkielisten koulujen saate ja lomake lähetettiin huhtikuun puolivälissä.

Esitutkimuksen kohdejoukkona olivat kaikki peruskoulut, joissa Opetushallituksen ROPTI-tietokannan mukaan oli ainakin yksi 7.–9. luokkien oppilas 20.9.2005 (N=1016). Koulujen osoitetiedot saatiin Opetushallituksen OPTI-oppilaitostietojärjestelmästä. Osoitetietoja tarkistettiin mahdollisuuksien mukaan ennen postittamista. ROPTI-tietokannasta saatiin myös koulujen muut perustiedot, kuten opetuksen järjestäjä ja opetuskieli, jotka yhdistettiin saatuihin vastauksiin.

Aineisto kerättiin postikyselyn ja internet-kyselyn yhdistelmänä. Lähetekirje, lomake ja vastausohje postitettiin rehtoreille 30.3. ja samanaikaisesti kysely avautui verkossa. Lähetekirjeessä suositeltiin vastaamista internetissä, mutta myös paperilomakkeella vastaaminen oli mahdollista. Ruotsinkielisille kouluille postitettiin 30.3. suomenkielinen lomake ja ilmoitettiin, että ruotsinkielinen lomake lähetetään 11.4., kun käännös on valmistunut.

4 ks. http://info.stakes.fi/TedBM/FI/kyselyt/oppimisyhteisot.htm

Esitutkimusaineisto lähetettiin tiedoksi opetuksen järjestäjille, lääninhallitusten sivistysosastoille ja sosiaali- ja terveysosastoille, terveyskeskusten terveyden edistämisen yhteyshenkilöille, Suomen Kuntaliitolle sekä kouluyhteisössä toimiville ammatti- ja asiantuntijajärjestöille.

Vastauksia pyydettiin 27.4. mennessä. Toukokuun loppuun mennessä 605 koulua oli vastannut (59 %). Kysely lähetettiin uudelleen vastaamattomille kouluille ja jatkettiin vastaamisaikaa 15. kesäkuuta saakka.

Vastaaminen tapahtui verkossa saatekirjeessä ilmoitetun linkin kautta. Teknisistä vaikeuksista huolimatta vain 15 koulua palautti lomakkeen postitse ja kaksi sähköpostin liitetiedostona. Nämä vastaukset tallennettiin Stakesin Tampereen alueyksikössä ja vastaajille lähetettiin kopio tallennetusta vastauksesta. Vastauksia saatiin lopulta 690 koululta.

AINEISTO JA VASTAAMINEN

Tämän perusraportin aineisto on rajattu yleiskouluihin, joissa oli vähintään 20 7.–9. luokkien oppilasta. Osalla erityiskouluja oli vaikeuksia vastata kyselyyn ja siksi aineistosta poistettiin erityiskoulut (N=153). Osassa alkuperäisen aineiston kouluja oli varsin vähän oppilaita. Pienistä oppilasmääristä aiheutuvan vaihtelun vähentämiseksi tämän raportin aineistosta poistettiin myös koulut, joissa oli alle 20 oppilasta vuosiluokilla 7–9 (N=148). Näiden rajausten jälkeen perusjoukko oli 721 koulua, joista 539 (74,8 %) koulua vastasi.

Tässä perusraportissa tuloksia esitellään neljän taustamuuttujan mukaan: lääni, kuntaryhmitys, koulutyyppi ja 7.–9. luokkien oppilaiden lukumäärä (=oppilasmäärä). Tilastollinen kuntaryhmitys (http://www.stat.fi/tk/tt/luokitukset/lk/kuntaryhmitys_index.html) jakaa koulujen sijaintikunnat kaupunkimaisiin, taajaan asuttuihin sekä maaseutumaisiin kuntiin. Tilastokeskuksen ryhmityksen lisäksi kaupunkimaisista kunnista on erotettu omaksi ryhmäkseen suuret, yli 50 000 asukkaan kaupungit. Koulut on jaettu kahteen ryhmään sen perusteella, oliko niissä muita kuin 7.–10. luokkia. Koulun kokoa kuvaa 7.–9. luokkien oppilasmäärä.

Esitutkimuksen saatekirjeessä pyydettiin vastaamaan koulun johtoryhmän ja/tai oppilashuoltoryhmän yhteistyönä. Vastausten mukaan 85 % kouluista oli toiminut näin ja vain 13 % ilmoitti rehtorin vastanneen yksin tai toimistohenkilökunnan kanssa. Useimmin rehtori vastasi yksin alle sadan oppilaan kouluissa ja Oulun läänissä.

KATOANALYYSI

Taulukossa 1. on esitetty koulujen lukumäärät ja vastausprosentit taustamuuttujittain. Ahvenanmaan kaikki koulut vastasivat. Läänin ja kuntaryhmityksen mukaisessa taulukoinnissa vastanneiden koulujen jakauma poikkesi tilastollisesti merkitsevästi kadosta. Etelä-Suomen läänin vastausprosentti oli merkittävästi keskimääräistä pienempi (68 %). Selityksenä olivat Helsingin ja Vantaan huomattavasti keskitasoa alemmat vastausprosentit, Helsingissä 54 % ja Vantaalla 42 % (Kuvio 1). Muussa osassa maata vastaaminen nousi 78 %:iin ja Etelä-Suomessakin Helsingin ja Vantaan ulkopuolella lähes samalle tasolle (75 %). Myös muissa suurissa kaupungeissa vastaamisaktiivisuus nousi keskimääräiselle tasolle (77 %), kun Helsinki ja Vantaa rajattiin pois. Maaseudulta ja taajamista vastauksia saatiin hieman paremmin kuin kaupungeista, mutta vastanneet eivät eronneet tässä suhteessa tilastollisesti merkitsevästi kadosta. Vastaamisaktiivisuus ei ollut yhteydessä koulutyyppiin eikä 7.–9. luokkien oppilaiden lukumäärään.

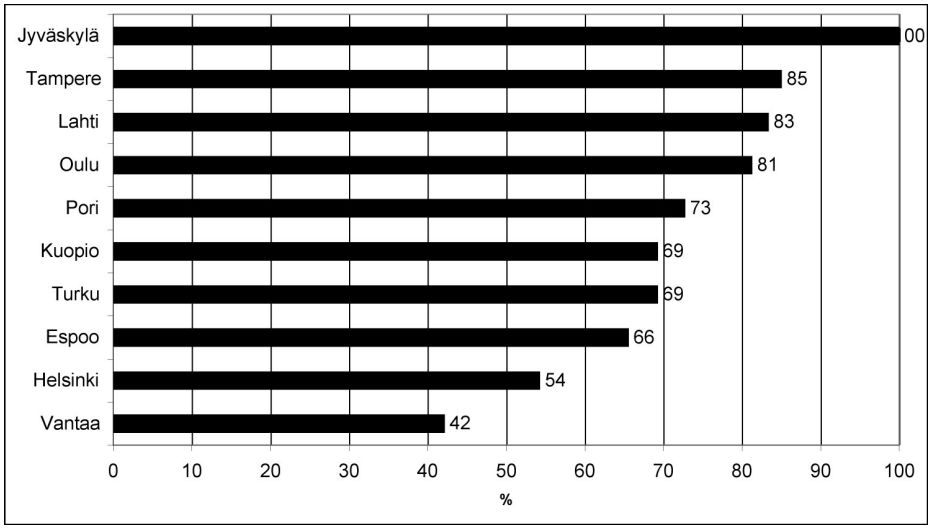

Kuvio 1. Vastausprosentit kymmenessä suurimmassa kaupungissa.

Taulukko 1. Perusjoukon koulujen lukumäärä ja vastaaminen koko aineistossa ja läänin, kuntaryhmityksen, koulutyypin ja 7.–9. luokkien oppilasmäärän mukaan.

	Koulujen lukumäärä perusjoukossa	Vastanneiden koulujen lukumäärä	Vastausprosentti
KOKO AINEISTO	721	539	74,8 %
LÄÄNI			
Etelä-Suomi	261	177	67,8 %
- Helsinki ja Vantaa*	78	40	51,3 %
- Muu Etelä-Suomi	183	137	74,9 %
Länsi-Suomi	252	190	75,4 %
Itä-Suomi	92	74	80,4 %
Oulu	73	64	87,7 %
Lappi	37	28	75,7 %
Ahvenanmaa	6	6	100,0 %
KUNTARYHMITYS			
Suuri kaupunki	238	163	68,5 %
- Helsinki ja Vantaa*	78	40	51,3 %
- Muut suuret kaupungit	160	123	76,9 %
Kaupunkimainen	138	101	73,2 %
Taajamatyyppinen	116	92	79,3 %
Maaseutumainen	229	183	79,9 %
KOULUTYYPPI			
Luokat 7–10	434	324	74,7 %
Myös luokkia 1–6	287	215	74,9 %
OPPILASMÄÄRÄ			
–99	108	80	74,1 %
100–199	161	126	78,3 %
200–299	159	116	73,0 %
300–399	153	109	71,2 %
400–	140	108	77,1 %

* Helsingin ja Vantaan vastausprosentit poikkesivat huomattavasti yleisestä tasosta.

PUUTTUVAT TIEDOT JA TARKISTUKSET

Esitutkimuksessa kysyttiin useita lukumäärätietoja. Vaikka lomakkeessa pyydettiin ilmoittamaan pelkästään luku, useissa vastauksissa oli muitakin merkintöjä (esim. noin, muutama, tarpeen mukaan). Kaikki vastaukset luettiin ja muutettiin numeeriseen muotoon aina kun se oli mahdollista. Kun vastaukseksi oli kirjoitettu esimerkiksi 3–5, se korvattiin ilmoitettujen lukujen

keskiarvolla. Näin toimittiin myös silloin, kun tuloksena saatu luku ei ollut kokonaisluku. Lukumäärätiedot muunnettiin tunnusluvuiksi koulun oppilasmäärään suhteuttamalla.

AVOIN PALAUTE

Lomakkeen lopussa olleeseen avoimeen palautekohtaan ”Kirjoittakaa tähän arviointia kyselystä, lisäselvityksiä tai muuta palautetta” tuli yhteensä 278 palautetta (40 %). Eniten kommentteja tuli seuraaviin alueisiin:

- Tarkennukset joihinkin kysymyksiin tai kommentit niiden sisällöstä
- Tilastoinnin vaikeudet koulussa
- Kyselyn soveltuminen koulun toimintaympäristöön
- Kyselyn ajankohta
- Kyselyn laajuus

Osaan kysymyksistä vastaajat olisivat toivoneet mahdollisuutta valita useampi vaihtoehto vain yhden mahdollisen valinnan sijasta. Osa kysymyksistä tai vastausvaihtoehdoista koettiin muotoilultaan epäselviksi ja niihin toivottiin täsmennyksiä. Joitakin kysymyksiä pidettiin hankalina, koska kunnissa käytännöt esim. palvelujen järjestämisessä ovat hyvin vaihtelevia.

”Kysymys 55 palvelujen saatavuuteen oli hieman vaikea vastata: Psykologitoiminta on koko kunnan yhteinen ja käytössä tarpeen/resurssien mukaan, mitään tiettyä tuntimäärää ei millekään koululle ole osoitettu. Koululääkäri ei käy koululla viikoittain, joten tuntimäärä on arvio. Hammashuollon palvelut ovat kunnalliset, eikä koululle ole osoitettu tiettyä tuntimäärää.”

Kyselyyn vastaamisen suurena ongelmana oli se, että suuressa osassa kouluja ei vielä kerätä kysyttyjä asioita systemaattisesti niin, että ne tallennettaisiin suoraan tietojärjestelmiin, joista ne olisivat helposti poimittavissa. Vaikka esimerkiksi poissaolojen määrää pitää lain mukaan seurata, yhtenäisen ohjeistuksen puuttuminen on johtanut siihen, että käytännöt ovat sekavia ja koko koulua koskevia lukuja on vaikea koota.

”Turhauttavaa vastata kysymyksiin, joissa kysytään määriä asioista, jotka on kirjattu, mutta ei tilastoitu lukumäärällisesti. Aika ei kyllä riitä eri paikkoihin kirjattujen tapahtumien yhdistelemiseen ja laskemiseen. Pitäisi tietää etukäteen, mitä asioita yhdistellään, jotta osaisi kerätä kirjaukset alun perin helposti laskettaviksi.”

”Vissa statistkuppgifter är väldigt svåra att få fram. Det skulle vara väldigt bra att ha systematisk uppföljning på allt, men tyvärr finns det inte resurser till det.”

Osa kysymyksistä oli hankalia erityiskouluille sekä yleiskouluille, joissa yläluok-

kien oppilaita oli vain muutama. Esimerkiksi joissakin erityiskouluissa poissaolot ovat huomattavan suuria ja oppilashuolto on järjestetty eri tavoin. Erityiskoulut ovat ryhmänä niin erityinen, että sama kysely ei soveltunut kaikilta osin heidän täytettäväkseen ja aineistoa käsitelläänkin jatkossa omana kokonaisuutenaan.

”Vaikeimmin vammaisten pieni erityiskoulu on erityishuollon kuntayhtymän ainoa koulu. Kysymysten tulkitseminen oli vaikeaa. Sovelsin rohkeasti. Vastaukset eivät yhteismitallisia muiden kanssa.”

”Mycket svårt att fylla i för en specialskola. Alternativ som beskriver vår situation saknas.”

Kyselyn lähettäminen viivästyi huomattavasti alkuperäisestä suunnitelmasta, sillä laajan asiantuntijajoukon yhteisen ymmärryksen hakeminen kaikkiin kysymyksiin vaati enemmän aikaa kuin alun perin oli ajateltu. Tästä johtuen kysely päästiin lähettämään kentälle vasta maalis-huhtikuun vaihteessa, joka oli kouluille huono ajankohta. Jatkossa kyselyn ajankohta on paremmin koulun arkeen sopiva.

”Mielenkiintoinen kysely. Sen suorittamisajankohta vaan on koulutyön kannalta huonoin mahdollinen. Kysymyksien vastauksiin tarvittavat tilastoinnit tehdään ja kootaan yhteen kesällä. Kyselyyn vastaaminen olisi ollut helpompaa kesäkuun lopussa tai elokuussa.”

”Kom inte med liknande enkäter i slutet av läsåret när det annars är bråttom. Enkäten kräver ett tiotal människors flera timmes arbete! Februari-mars kunde var lämpliga månader. Tack!”

Kyselyn laajuus ja yksityiskohtaisuus sai paljon kritiikkiä. Jos kysyttyjä asioita ei muuten seurata, tietojen kokoaminen vain kyselyä varten kestää huomattavan kauan ja vaatii useiden eri henkilöiden työpanosta. Vastaajat toivoivat, että kysely olisi selkeästi lyhyempi ja että olisi tarkemmin mietitty, mitä tietoja todella tarvitaan ja mitä tietoa hyödynnetään jatkossa, jotta rehtoreiden aikaa ei kuluisi hukkaan.

”Kysely on liian monimutkainen ja aikaa viepä. Voisi lyhentää puolella. Kannattaa tarkkaan miettiä mistä kysymyksistä on laajemmin hyötyä ja mitä jättää pois”

Kaiken kaikkiaan avoimissa palautteissa korostui kritiikki kyselyä kohtaan, sillä esitutkimuksessa ei osattu huomioida asioita riittävästi koulun arjen näkökulmasta. Kyselyn tarkoitus ja tulosten hyödyntäminen vaativat myös selkeämpiä perusteluja. Koulujen on jatkossa tunnettava, että kyselystä on hyötyä heidän oman työnsä kehittämiseen.

”Kysely ajattelemattomasti ja huonosti laadittu. Ilmeisesti tarkoitus työllistää kouluja ja niiden hallintoa. Järkevää on kerätä sellaista tietoa, joka syntyy koulun tarpeesta ja normaalista toiminnasta. Nämä kysymykset edellyttivät osin sellaista tietoa, jota ei ole tarvinnut tai arvattu arkistoida. Kevät on muutenkin kiireistä aikaa ja kyselyn vastaamisen pyörittäminen oppilashuoltoryhmissä jne. ja tiedon kerääminen oli lähellä kiusantekoa. Vaikea ymmärtää, mihin tietoa käytetään. Koulujen tukemiseenko??”

Toisaalta kysely herätti myös ajatuksia ja sai osan rehtoreista miettimään työtapojaan ja tiedon keräämisen tarpeellisuutta.

”Kyselylomakkeessa oli sellaisia kohtia, joihin meillä ei ollut valmiita tilastotietoja. Se pani meidät pohtimaan, onko jatkossa syytä tilastoida kyseisiä asioita. Lisäksi heräsimme huomaamaan, että voisimme ottaa käytänteeksi terveystiedon oppitunneilla (oman koulun oppilashuollon ihmiset jne.)asiantuntijavierailijoiden käynnit. Muutenkin kyselyn pohjalta on hyvä tarkastella koulun käytänteitä.”

Vaikka kyselyä kohtaan tuli avoimissa palautteissa paljon kritiikkiä, joukossa oli myös positiivista palautetta.

”Hyvä kun kyselyjä tehdään, toivottavasti myös kuntatasolla asioita päästään korjaamaan. Työniloa teillekin.”

”Dylika enkäter är naturligtvis viktiga och fyller sin funktion.”

PERUSTIETOJA KOULUISTA

Matti Rimpelä

Kyselyssä pyydettiin kouluilta seuraavia yleisiä tietoja:

- kouluhallinto-ohjelmiston käyttäminen;
- niiden oppilaiden lukumäärä, joiden äidinkieli on muu kuin suomi, ruotsi tai saame;
- laaja-alaiseen erityisopetukseen lukuvuodeksi 2006–2007 varatut viikkotunnit;
- resursointi tukiopetukseen lukuvuodeksi 2006–2007 ja toteutunut tukiopetus syyslukukaudella 2006 viikkotunteina;
- oppilaiden terveyden ja hyvinvoinnin suunnitelmallinen seuranta koulutasolla,
- näiden tietojen raportointi kouluyhteisössä; sekä
- onko henkilöstöä mitoitettaessa otettu huomioon oppilaiden terveydentila ja hyvinvointi.

Lähes kaikissa kouluissa oli käytössä jokin *kouluhallinto-ohjelmisto*. Vain 5 % ilmoitti, että heillä ei ole tällaista ohjelmistoa. Tavallisimmat olivat Primus (81 %) ja Procapita (12 %).

Kouluja pyydettiin ilmoittamaan *niiden oppilaiden lukumäärä, joiden äidinkieli oli muu kuin suomi, ruotsi tai saame (= ”muu äidinkieli”).* Muu äidinkieli kertoo usein erilaisesta kulttuuritaustasta ja maahan muuttamiseen liittyvistä haasteista. Mitä enemmän koulussa on muuta kieltä äidinkielenään puhuvia oppilaita, sitä suurempi todennäköisesti on oppilashuollon tuen tarve.

Tähän kysymykseen saatiin vastaus 443 koulusta, joista lähes joka kolmas (30 %) ilmoitti, että muuta äidinkieltä puhuvia oppilaita ei ollut lainkaan. Useimmiten heidän osuutensa oli varsin pieni. Kun ilmoitettu lukumäärä suhteutettiin oppilasmäärään, muun äidinkielen oppilaiden osuus oli alle 2 % lähes joka toisessa koulussa (41 %) niiden joukossa, joissa oli muun äidinkielen oppilaita. Joka kymmenennessä tällaisessa koulussa osuus oli 2,0–3,9 %. Toisaalta aineistossa on myös melko paljon kouluja (25 %), joissa muun äidinkielen oppilaiden osuus oli neljä prosenttia tai enemmän. Seitsemän prosenttia ilmoitti, että vähintään joka kymmenennen oppilaan äidinkieli oli joku muu kuin suomi, ruotsi tai saame.

Kouluja pyydettiin ilmoittamaan, kuinka monta tuntia viikossa *laaja-alaista erityisopetusta* oli käytettävissä lukuvuonna 2006–2007. Lähes kaikissa kou-

luissa oli laaja-alaista erityisopetusta, mutta oppilasmäärään suhteutetut viikkotunnit vaihtelivat paljon (Taulukko 2). Keskimäärin ilmoitettiin 11 tuntia viikossa sataa oppilasta kohti. Puolet kouluista sijoittui välille 8–16 viikkotuntia/100 oppilasta.

Taulukko 2. Koulujen jakautuminen prosentteina laaja-alaiseen erityisopetukseen käytettävissä olevien oppilasmäärään suhteutettujen viikkotuntien (tuntia viikossa/100 oppilasta, lukuvuosi 2006–2007) mukaan.

Tuntia viikossa/100 oppilasta lukuvuoden 2006-2007 aikana	**%**
Ei lainkaan	4
Alle 5	6
5–9	32
10–14	31
15–19	12
20–24	7
yli 24	9
Yhteensä (N)	100 (513)
Keskiluku (Mediaani)	11,3
25 %:n poikkeama-arvot	7,8–15,6

Tukiopetuksen resursoinnista ja toteutumisesta saatiin tiedot noin 480 koulusta (Taulukko 3). Tuloksissa kiinnittyy huomio muutamien koulujen suuriin tuntimääriin. On todennäköistä, että viikkotuntien sijaan on ilmoitettu lukukauden kokonaistuntimäärä. Keskimääräisesti oli resursoitu 2,3 ja syyslukukaudella 2006 käytetty 1,7 viikkotuntia sataa oppilasta kohti. Noin viidennes koulusta ilmoitti huomattavasti suurempia tuntimääriä (yli 9 viikkotuntia/100). Puolet kouluista sijoittui resursoinnin mukaan välille 1,1–6,8 tuntia viikossa sataa oppilasta kohti.

Taulukossa 4. on kuvattu edellä esitettyjä tietoja kouluista neljän taustamuuttujan mukaan. Suurehko muun äidinkielen oppilaiden osuus (yli 10 %) oli selvästi yleisintä suurissa kaupungeissa (19 %) ja Etelä-Suomen läänissä (14 %, taulukko 4). Tällaisia kouluja oli kuitenkin myös Oulun (2 %) ja Lapin (4 %) lääneissä, mutta ei lainkaan maaseudulla.

Laaja-alaista erityisopetusta ilmoitettiin eniten Ahvenanmaalla ja maaseudulla. Muuten erot läänin ja kuntaryhmityksen mukaan olivat pieniä. Erityisopetuksen yhteys 7.–9. vuosiluokkien oppilasmäärään oli mielenkiintoinen. Eniten erityisopetusta ilmoitettiin (10,0/100) keskisuurissa kouluissa (200–

299 oppilasta). Isoissa (7,6/100) ja pienissä (5,9/100) kouluissa sitä oli keskimääräistä vähemmän. Tukiopetusta ilmoitettiin Itä-Suomen läänissä, pienissä kaupungeissa ja vuosiluokkien 7–10 kouluissa keskimääräistä vähemmän. Tukiopetus lisääntyi selvästi koulun oppilasmäärän pienentyessä.

Taulukko 3. Koulujen jakautuminen prosentteina tukiopetukseen lukuvuodeksi 2006–2007 resursoitujen ja syyslukukaudella 2006 toteutuneiden, oppilasmäärään suhteutettujen viikkotuntien (tuntia viikossa/100 oppilasta) mukaan.

Tuntia viikossa/100 oppilasta	**Tukiopetukseen resursoitu lukuvuonna 2006–2007** %	**Tukiopetusta toteutui syyslukukaudella 2006** %
Ei lainkaan	4	3
Alle 2	41	51
2–3	22	11
4–5	6	4
6–9	6	7
Yli 9	21	24
Yhteensä (N)	100 (474)	100 (483)
Keskiluku (Mediaani)	2,3	1,7
25 %:n poikkeama-arvot	1,1–6,8	0,8–8,9

Kouluilta kysyttiin, *seurataanko koko koulun tasolla suunnitelmallisesti oppilaiden hyvinvointia*, raportoidaanko tuloksia suunnitelmallisesti ja onko henkilöstöä mitoitettaessa otettu huomioon oppilaiden terveydentila ja hyvinvointi. Lähes kaikki (96 %) koulut vastasivat, että oppilaiden hyvinvointia seurattiin suunnitelmallisesti koko koulun tasolla. Useimmiten menetelmänä olivat kouluterveyskysely (82 %) ja muut toistuvat kyselyt (30 %). Terveystarkastuksista laadittavia seurantatilastoja ilmoitti noin joka kolmas (30 %) koulu. Muita menetelmiä ilmoitti 14 %.

Taulukossa 5. kuvataan koulutason hyvinvoinnin ja terveyden seurantatietojen raportointi kouluyhteisössä. Neljä viidestä koulusta raportoi koulun henkilöstölle ja kolme neljästä vanhemmille. Runsas puolet raportoi oppilaille ja opetuksen järjestäjille. Tiedoista tavallisesti keskusteltiin, mutta harvemmin päätettiin. Vaikka lähes kaikki koulut ilmoittivat seuraavansa suunnitelmallisesti oppilaiden hyvinvointia ja terveyttä, vain joka kolmas ilmoitti, että tiedot johtivat päätöksiin koulun henkilöstön keskuudessa. Joka viidennessä koulussa oli tehty päätöksiä myös muilla tasoilla.

Taulukko 4. Muun äidinkielen osuus yli kymmenen prosenttia sekä laaja-alaisen erityisopetuksen ja tukiopetuksen oppilasmääriin suhteutettujen viikkotuntien (viikkotuntia/100 oppilasta) keskiluvut läänin, kuntaryhmityksen, koulutyypin ja 7.–9. luokkien oppilasmäärän mukaan.

	Oppilaita, joiden äidinkieli muu kuin suomi, ruotsi tai saame yli 10 %. %-osuus kouluista	Laaja-alaista erityisopetusta viikkotuntia/100 oppilasta. Keskiluku	Tukiopetusta viikkotuntia/100 oppilasta Keskiluku (Mediaani)	
			Resursoitu lukuvuonna 2006–2007	Toteutui syyslukukaudella 2006
LÄÄNI				
Etelä-Suomi	14	10,7	2,3	1,6
Länsi-Suomi	5	11,0	2,5	1,9
Itä-Suomi	5	13,7	1,6	1,1
Oulu	2	10,3	2,4	2,0
Lappi	4	12,0	2,5	1,5
Ahvenanmaa	0	19,6	2,7	1,6
KUNTARYHMITYS				
Suuri kaupunki	19	10,7	2,5	2,4
Kaupunkimainen	5	9,5	1,5	1,1
Taajamatyyppinen	3	9,3	2,1	1,4
Maaseutumainen	0	14,0	2,7	1,9
KOULUTYYPPI				
Luokat 7–10	5	11,3	2,0	1,4
Myös luokkia 1–6	11	11,4	3,7	3,1
OPPILASMÄÄRÄ				
–99	12	5,9	5,1	4,5
100–199	7	8,5	2,4	1,8
200–299	11	10,0	2,2	1,4
300–399	7	7,6	1,8	1,6
400–	2	6,3	1,5	1,2

Taulukko 5. Terveyden ja hyvinvoinnin koulutason seurantatietojen raportoiminen. Jakauma prosentteina.

Kohderyhmä	Ei raportoida	Raportoitu ja keskusteltu	Raportoitu, keskusteltu ja päätetty toimenpiteistä	Yhteensä % (N)
Koulun henkilöstö	19	46	35	100 (516)
Vanhemmat	28	54	18	100 (506)
Oppilaat	39	45	16	100 (497)
Opetuksen järjestäjä	41	41	18	100 (501)

Melko monet koulut vastasivat ”ei tietoa”, kun kysyttiin *oppilaiden terveydentilan ja hyvinvoinnin ottamisesta huomioon henkilöstöä mitoitettaessa* (Kuvio 2). Eniten tietoa puuttui suun terveydenhuollon henkilöstöstä (32–40 %) ja seuraavaksi eniten koululääkäristä (20 %), psykologitoiminnasta (17 %) sekä luokan- ja aineopettajista (15 %). Koulujen vastausten mukaan seurantatiedot oppilaiden hyvinvoinnista ja terveydestä oli parhaiten otettu huomioon mitoitettaessa koulunkäyntiavustajia ja erityisopettajia sekä melko hyvin myös kouluterveydenhoitajien työpanoksessa. Vajaa puolet kouluista ilmoitti, että oppilaiden hyvinvointi- ja terveystilanne oli otettu huomioon opettajia ja psykologitoimintaa mitoitettaessa.

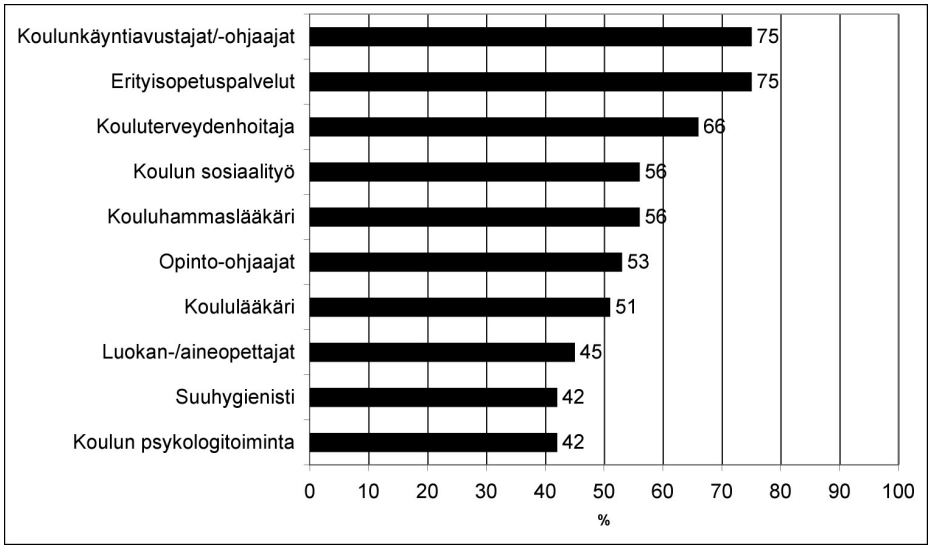

Kuvio 2. Koulun henkilöstöä mitoitettaessa oppilaiden terveydentilan ja hyvinvoinnin huomioon ottaminen. Kyllä-vastanneiden koulujen osuus prosentteina.

KODIN JA KOULUN YHTEISTYÖ

Heidi Peltonen ja Pia Kalkkinen

JOHDANTO

Kodin ja koulun yhteistyön toteutuminen on osa koulun toimintakulttuuria ja osa kaikkien koulun henkilöstöön kuuluvien ammatillista toimintaa. Lapsen ja nuoren oppimispolun tärkein tukimuoto on toimiva ja myönteisesti koettu kodin ja koulun yhteistyö. Yhteistyötä voidaan toteuttaa sekä kunnan, koulun ja luokan tasolla että yksittäisen oppilaan ja hänen vanhempiensa kohtaamisessa. Koulun tasolla yhteistyö vahvistaa yhteisöllisyyttä ja turvallisuutta ja tukee sitä kautta oppimista sekä oppilaiden ja koulun henkilöstön hyvinvointia sekä terveyttä. Luokan tasolla yhteistyö tutustuttaa vanhemmat opettajaan ja toisiin vanhempiin ja oppilaisiin. Oppilaan tasolla vanhemmat saavat tietoa lapsensa oppimisesta ja tulevat kuulluksi lapsen koulunkäyntiin liittyvissä asioissa. Koulun tehtävänä on huolehtia siitä, että yhteistyön yleiset periaatteet toteutuvat tasavertaisesti ja johdonmukaisesti koko kouluyhteisössä. Koulun henkilöstöllä tulee olla riittävät tiedolliset ja taidolliset valmiudet sekä riittävä tuki yhteistyön toteuttamiseen.

Perusopetuslain (628/1998) 3 §:n mukaan ”opetuksessa tulee olla yhteistyössä kotien kanssa.” Valtioneuvoston asetuksessa (1435/2001) opetuksen valtakunnallisista tavoitteista ja tuntijaosta kiinnitetään huomiota seuraaviin asioihin: ”Opetus ja kasvatus tulee järjestää yhteistyössä kotien ja huoltajien kanssa siten, että jokainen oppilas saa oman kehitystasonsa ja tarpeidensa mukaista opetusta, ohjausta ja tukea. Opetuksessa otetaan erityisesti huomioon tyttöjen ja poikien erilaiset tarpeet sekä kasvun ja kehityksen erot.” Huoltajien kanssa tehtävästä yhteistyöstä säädetään myös perusopetusasetuksessa (852/1998).

Kodin ja koulun yhteistyötä koskevaa lainsäädäntöä täsmennettiin perusopetuslaissa vuonna 2003. Samat säädökset tulivat voimaan myös lukiossa ja ammatillisissa oppilaitoksissa. Säännösten ja ohjeiden täsmentämisessä korostui erityisesti oppilaasta huolehtiminen kaikilla kouluasteilla ja yhteissuunnitteluvelvoite.

1) Kodin ja koulun yhteistyö muodostaa jatkumon, joka alkaa varhaiskasvatuksesta, etenee esiopetuksen kautta perusopetukseen sekä jatkuu lukiossa ja ammatillisessa koulutuksessa. Perusopetuslain mukaan opetuksessa tulee olla yhteistyössä kotien kanssa ja opetus tulee järjestää iän ja edellytysten mukaan niin, että se tukee tervettä kasvua ja kehitystä.

2) Yhteissuunnitteluvelvoite edellyttää sekä opetussuunnitelman perusteiden että paikallisen opetussuunnitelman laatimista yhteistyössä sosiaali- ja terveysviranomaisten kanssa. Opetushallitus valmistelee oppilashuollon sekä kodin ja koulun yhteistyön tavoitteet opetussuunnitelman perusteisiin yhdessä Stakesin kanssa. Opetussuunnitelman perusteita 2004 valmistelleessa opetussuunnitelmaryhmässä oli mukana myös vanhempien edustus.

   Laki (477/2003) velvoittaa myös opetuksen järjestäjää valmistelemaan kodin ja koulun yhteistyötä sekä opetussuunnitelman perusteiden mukaista oppilashuoltoa koskevat osuudet paikalliseen opetussuunnitelmaan yhteistyössä kunnan sosiaali- ja terveydenhuollon viranomaisten kanssa.

   Opetussuunnitelman perusteissa (2004) kodin ja koulun yhteistyötä koskevassa luvussa korostetaan huoltajien ja koulun yhteistä kasvatusvastuuta: ”Huoltajilla on ensisijainen vastuu lapsen ja nuoren kasvatuksesta. Koulu tukee kotien kasvatustehtävää ja vastaa oppilaan kasvatuksesta ja opetuksesta kouluyhteisön jäsenenä. Koulun on oltava yhteistyössä huoltajien kanssa niin, että he voivat osaltaan tukea lastensa tavoitteellista oppimista ja koulunkäyntiä. Yhteisvastuullisen kasvatuksen tavoitteena on edistää lasten ja nuorten oppimisen edellytyksiä, turvallisuutta ja hyvinvointia koulussa.”

   Perusteissa korostetaan myös sitä, että paikallista opetussuunnitelmaa laadittaessa ”oppilaan huoltajien on voitava vaikuttaa varsinkin opetussuunnitelman kasvatustavoitteiden määrittelyyn”. Lasten oikeuksien periaatteet korostavat myös lapsen ja nuoren oikeutta tulla kuulluksi häntä itseään koskevissa asioissa. Opetussuunnitelman perusteet ohjaavat ottamaan tämän periaatteen oppilaan iän ja edellytysten mukaan huomioon*:* ”Myös oppilaita voidaan ottaa mukaan opetussuunnitelmatyöhön”.

   Jotta vanhemmat tulisivat kuulluiksi ja kotien tärkeäksi kokemat seikat otettaisiin huomioon opetuksen järjestämisessä, yhteistyön toteutuminen on tärkeää monissa muissakin yhteyksissä. Opetussuunnitelman perusteissa yhteistyötä käsitellään kodin kanssa tehtävää yhteistyötä koskevan luvun lisäksi myös muissa yhteyksissä:
   - opetussuunnitelman laatiminen, kasvatustavoitteet, oppilashuollon tukitoimien suunnittelu ja toteuttaminen
   - oppimissuunnitelman ja HOJKS:in laatiminen, koulutyön suunnitteluun ja arviointiin osallistuminen

- opiskelu, opinto-ohjaus, opintoihin liittyvät valinnat
- oppilaan opintojen edistyminen, työskentely ja käyttäytyminen
- vuosiluokalle jättäminen
- uskonnon opetuksen järjestäminen
- kieli- ja kulttuuriryhmän opetusjärjestelyt
- kurinpidolliset rangaistukset
- tukiopetus
- erityisopetukseen siirto
- salassapito ja oppilasta koskevien tietojen antaminen
- kerhotoiminta sekä aamu- ja iltapäivätoiminta

Lain, valtioneuvoston asetuksen ja opetussuunnitelman perusteiden keskeiset tavoitteet ovat lähtökohtana kodin ja koulun yhteistyötä suunniteltaessa ja toteutettaessa.

TULOKSET

Kodin ja koulun yhteistyöstä kysyttiin seuraavia asioita: Onko koulussa vanhempainyhdistys tai johtokunta, jossa on vanhempien edustajia? Onko opetussuunnitelmassa kuvattu huoltajien osallistumis- ja vaikuttamismahdollisuudet? Raportoidaanko tietoja oppilaiden terveydestä vanhemmille? Miten järjestetään oppilaan, huoltajan ja opettajan väliset yhteiset keskustelut? Järjestetäänkö koulussa oppilaiden ja vanhempien yhteisiä tilaisuuksia? Millaisiin asioihin huoltajat ovat olleet osallisina?

Esitutkimukseen vastanneista 539 koulusta vanhempainyhdistys oli kahdessa koulusta kolmesta (69 %), mutta vain joka toisessa (53 %) se toimi koulun vastauksen mukaan säännöllisesti. Johtokunta, jossa mukana oli myös huoltajien edustaja, oli vajaassa puolessa (41 %) kouluista. Huoltajien osallistumis- ja vaikuttamismahdollisuudet oli opetussuunnitelmassaan kuvannut 76 % kouluista. Tietoja oppilaiden terveydentilasta raportoi vanhemmille 72 % kouluista, mutta toimenpiteistä vanhempien kanssa yhdessä oli päättänyt vain 18 % kouluista.

Oppilaan, huoltajien ja opettajan väliset keskustelut (mm. arviointi- ja kehityskeskustelut) ovat tärkeitä kaikille osapuolille. Keskustelujen ilmapiiri, keskinäinen arvostus ja vastavuoroinen vuoropuhelu ovat tärkeitä. (Opetushallitus & Suomen Vanhempainliitto 2007.) Vajaa puolet (44 %) kouluista ilmoitti järjestävänsä näitä keskusteluja säännöllisesti ja yhteisesti sovittujen periaatteiden mukaisesti. Joka kolmannessa (33 %) koulussa keskusteluja järjestettiin säännöllisesti, mutta kunkin opettajan toteuttamana tilanteeseen soveltuvalla tavalla.

Huoltajien, opettajan ja oppilaan yhteisten keskustelujen järjestämistavat eivät olleet erityisen selvässä yhteydessä taustamuuttujiin paria poikkeusta lukuun ottamatta. Säännöllisiä ja sovittuja keskusteluja oli eniten Ahvenanmaalla (83 %), suurissa kaupungeissa (56 %) ja yli 300 oppilaan kouluissa (49 %). Läänin mukaan tarkasteltaessa suunnitelmallisia keskusteluja järjestivät vähiten (36 %) Lapin läänin koulut.

Oppilaiden ja vanhempien yhteisten tilaisuuksien järjestämisessä oli eroja koulujen välillä. Enemmistö kouluista (88 %) järjesti oppilaiden toteuttamia ohjelmallisia tilaisuuksia lukukausien aikana ja lähes yhtä monet (80 %) kevätlukukauden päättöjuhlia, mutta vain 58 % kouluista järjesti syyslukukauden päättöjuhlia.

Koulujen arviot huoltajien mahdollisuudesta osallistua koulun toimintaan esitetään kokonaisuudessaan kuviossa 3. Vuoden 2003 lakiuudistuksessa velvoitettiin peruskouluja laatimaan järjestyssäännöt. Järjestyssääntöjen yksityiskohtaisesta sisällöstä päättää koulutuksen järjestäjä. Koulutuksen järjestäjän tulee huolehtia siitä, etteivät järjestyssäännöt ole ristiriidassa yksilön vapauksien ja oikeuksien kanssa sekä myös siitä, että järjestyssääntöjen ja oppilashuollon linjaukset ovat sopusoinnussa keskenään. Kotien sitoutumisen näkökulmasta on tärkeää, että sekä oppilaat että huoltajat ovat voineet olla mukana laatimassa, mutta myös edelleen kehittämässä koulun järjestyssääntöjä. Puolet kouluista (53 %) kertoi huoltajien voineen osallistua järjestyssääntöjen laatimiseen.

Koulun vuosittaisen suunnitelman laatimiseen huoltajat olivat osallistuneet vain noin joka kolmannessa koulussa. Tämä osuus oli yllättävän pieni, sillä vuosittainen suunnitelma ohjaa lukuvuoden aikana oleellisesti opetuksen järjestämiseen liittyviä aihealueita ja on siten sekä aikataulujen että ajankohtaisten teemojen osalta oleellisesti perheen arjen suunnitteluun vaikuttava asiakirja.

Kouluista yli puolet (63 %) vastasi huoltajien voineen osallistua opetussuunnitelman laatimiseen. Kolmen hallinnonalan yhteistyönä tehtävän oppilashuollon suunnitelman laatimisessa huoltajat olivat olleet varsin vähän osallisina. Vain 11 % kouluista ilmoitti huoltajien osallistuneen oppilashuollon toimintamallien kehittämiseen.

Arviointi on olennainen osa opetussuunnitelmaprosessia ja koulun toiminnan jatkuvaa kehittämistä. Arvioinnissa selvitetään vastaako koulun kasvatus- ja opetustyö sille asetettuja tavoitteita. Kodin ja koulun yhteistyöhön sisältyy arviointia. (Opetushallitus & Suomen Vanhempainliitto 2007.) Kyselyn mukaan suurin osa kouluista (82 %) ilmoitti vanhempien osallistuneen koulun toiminnan arviointiin.

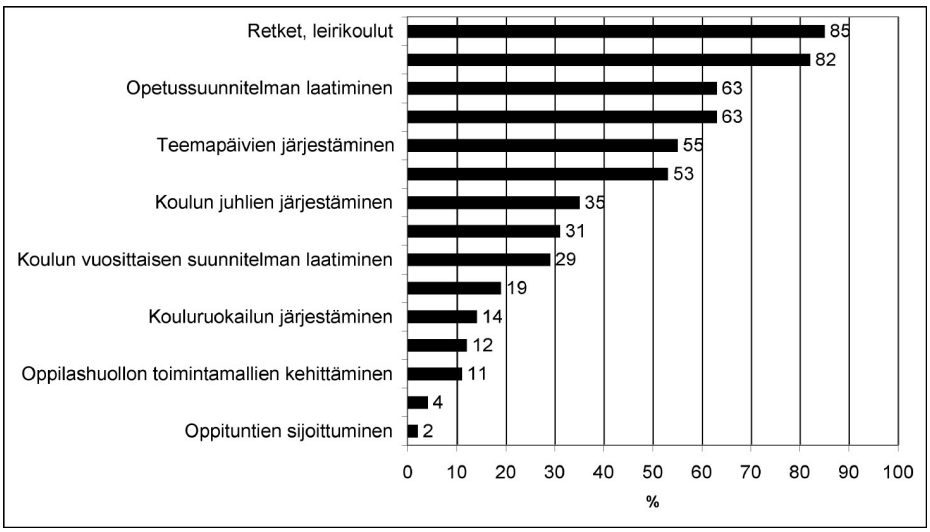

Kuvio 3. Kysymykseen "Minkä tyyppisissä asioissa huoltajat ovat olleet osallisina?" Kyllä -vastanneiden koulujen osuus prosentteina.

Aiemmin lomien sijoittuminen lukuvuoden aikana oli koko maassa yhtenäinen. Nykyisin paikallisella tasolla voidaan itsenäisesti päättää lukuvuoden aikana pidettävistä lomista. Ainoat säädökset koskevat lukuvuoden pituutta (Perusopetuslaki 628/1988, 23 §) ja päättymispäivää (Perusopetusasetus 852/1998, 7 §). Lukuvuodessa tulee olla 190 työpäivää (muuksi arkipäiväksi kuin lauantaiksi sattuva itsenäisyyspäivä, loppiainen ja vapunpäivä vähennetään). Koulutyön tulee päättyä viikon 22 viimeisenä arkipäivänä (Opetusministeriö 2005, Opetushallitus 2003). Opetusministeriö (2005) on koulujen työaikoja koskevassa selvityksessään kiinnittänyt huomiota siihen, että "hyvän hallintomenettelyn mukaista on, että esimerkiksi koulun työ- ja lomaajoista ilmoitetaan oppilaiden huoltajille riittävän ajoissa, jotta oppilaiden huoltajat voivat ottaa ne huomioon esimerkiksi omien lomien ajankohtien suunnittelussa." Vain viidennes kouluista vastasi vanhempien osallistuneen lomien ajankohtien suunnitteluun.

Vanhempien osallisuus erilaisten tapahtumien, retkien ja koulun piha-alueiden suunnitteluun oli opetuksen järjestämisen suunnittelussa yleisempää. Puolet kouluista ilmoitti vanhempien osallistuvan teemapäivien järjestämiseen, ja erilaisten juhlien järjestämiseen hiukan yli kolmannes. Retket ja leirikoulut edellyttävät paljon yhteistä sopimista, pitkäjänteistä suunnittelua ja toteutusta sekä myös joidenkin vanhempien mukanaoloa. Kouluista 85 % ilmoitti vanhempien osallistuvan tähän toimintaan.

Kouluruokailun järjestämiseen liittyviä kysymyksiä oli pohdittu huoltajien

kanssa varsin vähän (14 %). Koulupäivän aloittamisajankohtaa oli huoltajien kanssa pohdittu noin joka kymmenennessä koulussa. Koejärjestelyistä oppituntien sijoittumisessa keskusteltiin harvoin huoltajien kanssa.

Taulukko 6. Huoltajien ja koulun yhteistyötä kuvaavia tietoja koko aineistossa ja läänin, kuntaryhmityksen, koulutyypin ja 7.–9. luokkien oppilasmäärän mukaan.

	Opetussuunnitelmassa kuvattu huoltajien osallistumis- ja vaikutusmahdollisuus	**Säännöllisesti toimiva vanhempien yhdistys**	**Johtokunta, jossa huoltajien edustaja**	**Järjestetään yhteinen syyslukukauden päättöjuhla**
KOKO AINEISTO	75	53	39	58
LÄÄNI				
Etelä-Suomi	77	70	49	58
Länsi-Suomi	72	52	36	55
Itä-Suomi	78	38	32	67
Oulu	83	40	30	56
Lappi	75	26	48	73
Ahvenanmaa	50	50	0	50
KUNTARYHMITYS				
Suuri kaupunki	81	72	66	64
Kaupunkimainen	83	64	19	58
Taajamatyyppinen	69	53	34	46
Maaseutumainen	70	31	29	60
KOULUTYYPPI				
Luokat 7-10	74	48	41	39
Myös luokkia 1-6	77	63	36	91
OPPILASMÄÄRÄ				
–99	73	48	41	92
100–199	72	38	39	67
200–299	77	53	35	49
300–399	73	60	36	52
400–	81	69	46	40

Taulukossa 6. esitetään kodin ja koulun yhteistyötä kuvaavia tietoja taustamuuttujien mukaan. Opetussuunnitelman kuvaus huoltajien osallistumis- ja vaikuttamismahdollisuuksista ei ollut mainittavassa yhteydessä taustamuuttujiin. Aktiiviset vanhempainyhdistykset olivat Etelä-Suomen läänissä huomattavasti keskimääräistä yleisempiä (70 %) ja niitä oli vähiten Lapin läänissä (26 %). Vanhempien yhdistysten säännöllinen toiminta lisääntyi huomattavasti siirryttäessä maaseudulta suuriin kaupunkeihin sekä lisääntyi hieman

mentäessä pienistä suuriin kouluihin. On kuitenkin huomattava, että joka toisessa alle sadan 7.–9. luokkien oppilaan koulussa oli aktiivinen vanhempainyhdistys. Johtokunnat, joissa oli mukana vanhempien edustajia, olivat yleisimpiä Etelä-Suomen läänin ja suurten kaupunkien lisäksi myös Lapin läänissä. Syyslukukauden päättöjuhlia järjestettiin eniten yhtenäiskouluissa, joista peräti 91 % ilmoitti järjestävänsä näitä juhlia. Samantasoista oli vastaavien juhlien järjestäminen alle sadan 7.–9. luokan oppilaiden kouluissa. Syyslukukauden päättöjuhlia järjestettiin keskimääräistä yleisemmin myös Lapin läänissä.

POHDINTA

Opetussuunnitelman perusteissa on korostettu kehitysympäristöjen samanaikaisuutta ja sen merkitystä lapsen elämässä: ”Lapsi ja nuori elää samanaikaisesti sekä kodin että koulun vaikutuspiirissä. Tämä edellyttää näiden kasvatusyhteisöjen vuorovaikutusta ja yhteistyötä oppilaan kokonaisvaltaisen terveen kasvun ja hyvän oppimisen tukemisessa.”

Yhteistyön onnistumisen kannalta on tärkeää, että vanhemmat kokevat, että heidän näkemyksiään tai ajatuksiaan oman lapsensa koulunkäynnistä arvostetaan. On tärkeää, että koulu viestittää koteihin yhteistyön olevan myös koulun henkilöstölle tärkeä asia. Hyvällä vuorovaikutuksella kotien kanssa myös opettajan oppilaantuntemus lisääntyy, mikä auttaa opetuksen suunnittelussa ja toteuttamisessa.

Vanhempien osallistuminen ja kuuleminen lukuvuosittaisen suunnitelman laatimisessa on tärkeä yhteistyön väline. Perusopetusasetuksen 9§:n mukaan vuosittaisessa suunnitelmassa määrätään opetuksen yleisestä järjestämisestä, opetustunneista, muusta opetuksen yhteydessä järjestettävästä toiminnasta sekä työajoista. Lukuvuosittaisessa suunnitelmassa päätetään myös koulun ulkopuolella annettavasta opetuksesta ja muista opetuksen järjestämiseen liittyvistä asioista. Asetuksen mukaan ”opetuksen järjestäjän tulee myös ennalta ilmoittaa oppilaille ja näiden huoltajille” keskeisistä pykälässä mainituista asioista, vaikka lainsäädäntöön ei liity määräaikoja ilmoittamismenettelylle. Kyselyssä ei selvitetty sitä, miten paljon opetuksen järjestäjä (esim. kunta) on linjannut kunnassa vuosittaista suunnitelmaa ja kuinka paljon yksittäisillä kouluilla on mahdollisuutta oman koulunsa suunnitelmaan itsenäisesti.

Oppilashuollon toimintamallien kehittämisessä vanhemmat olivat harvoin mukana. Koulujen toiminnassa kuitenkin erilaisilla toimintatavoilla, työn- ja vastuunjakokysymyksillä, on keskeinen merkitys myös kotien kannalta. Esimerkiksi kiusaamisen estämiseen liittyvän toimintatavan pohtiminen yhdessä lisää

vanhempien tietoisuutta siitä, mitä koulussa tehdään ja edesauttaa yhteistä asioiden selvittelyä. On myös tärkeätä, että sekä vanhemmat että oppilaat tietävät, miten kouluyhteisössä toimitaan erilaisissa ongelma-, kriisi- ja tapaturmatilanteissa. Tärkeä turvallisuutta edistävä asia on keksinäisistä yhteydenpitotavoista sopiminen erilaisissa tilanteissa.

Seitsemännelle vuosiluokalle siirtymistä voidaan pitää ns. herkkyyskautena kodin ja koulun yhteistyössä. Aiemman tutkimustiedon mukaan kodin ja koulun yhteistyö vähenee vuosiluokilla 7–9 (Opetushallitus & Suomen Vanhempainliitto 2007). On kuitenkin tärkeätä, että yhteistyö jatkuu tiiviinä koko lapsen oppimispolun ajan ja yhteisenä tavoitteena on tukea lapsen edun mukaisesti lapsen oppimista ja hyvinvointia. Lain ja opetusuunnitelman perusteiden tavoite on huolehtia yhteistyön jatkumosta oppilaan ja aikuistuvan nuoren koulupolun kaikissa vaiheissa. Tämä on erityisesti kuntatason ja koulujen ja oppilaitosten keskinäisen yhteistyön suunnittelun tärkeä haaste.

Kodin ja koulun yhteistyötä pohditaan useimmiten yksilö- tai luokkatason näkökulmasta. Kouluyhteisöä koskevassa keskustelussa painopiste on usein vanhempainiltojen järjestämiseen ja vanhempien kohtaamiseen liittyvissä teemoissa. Yhteistyön edellytysten varmistaminen koulu- ja kuntatasolla tai alueellisena yhteistyönä on osoittautunut viime vuosina entistä tärkeämmäksi.

Opetushallituksen ja Suomen Vanhempainliiton (2007) yhdessä muiden yhteistyökumppaneiden kanssa laatimassa julkaisussa Laatua kodin ja koulun yhteistyöhön tarkasteltiin yhteistyön kehittämistä ja arviointia myös kunnan ja koulun tasolla. Jotta kodin ja koulun yhteistyötä olisi mahdollista toteuttaa lain ja opetussuunnitelman perusteiden määrittelemien tavoitteiden mukaan, on tärkeää, että kunnan ja koulun tasolla on riittävästi kiinnitetty huomiota yhteistyön edellytyksiin.

Opetushallituksen ja Suomen Vanhempainliiton (2007) mukaan kodin ja koulun yhteistyössä laatua kunnan tasolla on muun muassa se, että 1) kodin ja koulun yhteistyö on määritelty ja täsmennetty kunnan opetussuunnitelmassa, 2) kodin ja koulun yhteistyön toteuttaminen on otettu huomioon koulutoimen henkilöstön työtehtävissä ja sen toteuttamiseen on varattu riittävät voimavarat. Tämän lisäksi oleellista on se, että 3) koulun toimintaa kehitetään yhdessä vanhempien ja oppilaiden kanssa, 4) kodin ja koulun yhteistyö kattaa myös oppilaiden aamu- ja iltapäivätoiminnan ja että 5)opettajien täydennyskoulutus on ajan tasalla. Tärkeää on myös se, että 6) kodin ja koulun yhteistyön ymmärretään ulottuvan myös koulutuspalvelujen järjestämiseen (esim. kouluverkkokysymykset) ja että kunnalla on 7) periaatepäätökset siitä, kuinka vanhempia ja oppilaita kuullaan näissä asioissa. Laatua yhteis-

työssä kuvaa myös se, että 8) kunnassa on ratkaistu, kuinka vanhemmat ja oppilaat osallistuvat koulun hallintoon, 9) koulurakentamisessa ja oppimisympäristön suunnittelussa otetaan huomioon yhteistyöhön tarvittavat tilat ja että 10) kodin ja koulun yhteistyötä kehitetään ja arvioidaan yhdessä.

Koulun tasolla tärkeää on se, että 1) kodin ja koulun yhteistyö nähdään olennaisena osana koulun toimintakulttuuria, 2) koulun rehtori kannustaa oppilaita, vanhempia ja koulun henkilöstöä kodin yhteistyöhön ja tukee sen käytänteiden toteuttamista koulussa. Koulun henkilöstöllä tulee olla myös 3) riittävät tiedolliset ja taidolliset valmiudet ja tuki yhteistyön toteuttamiseen. Oleellista on se, että 4) koulun opetussuunnitelmassa ja muissa koulun asiakirjoissa on kuvattu yhteistyön käytänteiden toteutusta riittävän tarkasti ja että tätä suunnitelmaa täsmennetään vuosittain. Edellä olevien näkökulmien varmistaminen kunta- ja koulutason opetussuunnitelmassa ohjaa ja tukee kodin ja koulun yhteistyötä luokan tasolla sekä opettajan ja vanhempien keskinäisessä yhteydenpidossa.

Lähteet

Asetus opetuksen valtakunnallisista tavoitteista 1435/2001.

Laki perusopetusta koskevan lain muuttamisesta 477/2003.

Opetushallitus. (2003): *Selvitys koulujen työaikojen ajoituksesta*. www.oph.fi/info/selvitys_loma_ajoista.pdf

Opetushallitus & Suomen Vanhempainliitto. (2007): *Laatua kodin ja koulun yhteistyöhön*. http://www.edu.fi/julkaisut/laatuayht.pdf

Opetusministeriö. (2005): *Opetusministeriön selvitys työajoista.* http://www.minedu.fi/etusivu/arkisto/2005/0206/lomat.html

Peltonen, H. (2005): *Kodin ja koulun yhteistyö*. Teoksessa H. Peltonen (toim.) Opiskelun tuki esi- ja perusopetuksessa. Virikkeitä ja toimintamalleja yleisen ja erityisen tuen järjestämiseksi. Opetushallitus. Saarijärvi.

Perusopetuslaki 628/1998.

Perusopetusasetus 852/1998.

Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet. (2004). Opetushallitus. http://www.oph.fi/ops/perusopetus/pops_web.pdf

OPPILAIDEN OSALLISUUS JA VAIKUTTAMISMAHDOLLISUUDET

Susanna Pirttinen

JOHDANTO

Osallisuus nähdään usein kansalaisten perusoikeuksiin vahvasti liittyvänä teemana. Osallisuus on tulkittu myös lasten ja nuorten sosiaalista kasvua edistäväksi ja syrjäytymistä ehkäiseväksi teemaksi (Euroopan yhteisöjen komissio 2003). Käytännön tasolla osallisuus näkyy eri toimijoiden välisissä valtasuhteissa ja edelleen vuorovaikutuksen tasoissa ja suunnassa.

Oppilaiden osallisuutta on pyritty edistämään säännöksillä ja ohjeilla. Kouluissa ja oppilaitoksissa osallisuudessa on kyse oppilaiden ja opiskelijoiden mahdollisuudesta tulla kuulluiksi ja osallisiksi heitä koskevissa asioissa. Tavoitteena on myös saada heille kokemusta erilaisista osallistumis- ja vaikuttamiskeinoista. Osallisuus on myös yhdessä tekemistä ja sen piiriin kouluissa ja oppilaitoksissa kuuluvat myös huoltajat.

Perusopetuslain ja sen nojalla vahvistettujen opetussuunnitelmaperusteiden mukaan opetuksen tehtävänä on edistää oppilaiden yhteisöllisyyttä, vastuullisuutta sekä yksilön oikeuksien ja vapauksien kunnioittamista. Opetuksen on annettava mahdollisuus monipuoliseen kasvuun, oppimiseen ja terveen itsetunnon kehittämiseen. Sen tulisi lisätä tietoisuutta yhteiskunnan perustana olevista arvoista ja toimintatavoista sekä kehittää kykyä arvioida asioita kriittisesti. Opetuksen tavoitteena on tukea oppilaan oman kulttuuri-identiteetin rakentumista sekä hänen omaa osallisuuttaan osana suomalaista yhteiskuntaa ja globaalia maailmaa. Tavoitteena on myös edistää oppilaiden suvaitsevaisuutta ja kulttuurien välistä ymmärrystä sekä lisätä niin alueellista kuin yksilöiden välistä tasa-arvoa. (Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2004.)

Oppilaiden osallistuminen ja vaikuttamismahdollisuudet ovat välittömässä yhteydessä koulun toimintakulttuuriin. Koulun kasvatustavoitteiden ja arvojen sekä aihekokonaisuuksien tulee konkretisoitua toimintakulttuurissa. Toimintakulttuuriin kuuluvat koulun viralliset ja epäviralliset säännöt, toiminta- ja käyttäytymismallit sekä arvot, periaatteet ja kriteerit, joihin koulutyön laatu perustuu. Lisäksi siihen sisältyvät myös oppituntien ulkopuolinen koulun toiminta kuten juhlat, teemapäivät sekä erilaiset tapahtumat. Toimintakulttuurin tulisi olla avoin ja vuorovaikutteinen ja tukea yhteistyötä sekä

koulun sisällä että kotien ja muun yhteiskunnan kanssa. Oppilaalla tulee olla mahdollisuus osallistua koulun toimintakulttuurin luomiseen ja sen kehittämiseen. (Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2004.)

Perusopetuksen aihekokonaisuuksissa on omana osionaan osallistuva kansalaisuus ja yrittäjyys. Sisällöllisinä tavoitteina mainitaan demokratian merkityksen ymmärtäminen yhteisössä ja yhteiskunnassa sekä erilaisten osallistumis- ja vaikuttamiskeinojen tunnistaminen ja käyttäminen kansalaisyhteiskunnassa. 2007 voimaan tulleen perusopetuslain (1998/628) muutoksen (47a§) mukaan oppilaskunnan tehtävänä on edistää oppilaiden yhteistoimintaa, vaikutusmahdollisuuksia ja osallistumista oppilaita koskevissa asioissa. Oppilaskuntatoiminnassa tulee huomioida oppilaiden ikäkauden edellytysten mukaisesti paikalliset olosuhteet. Jos koulutuksen järjestäjä ei muodosta oppilaskuntia, on muutoin huolehdittava oppilaiden mahdollisuudesta ilmaista mielipiteensä koulunsa tai muun toimintayksikkönsä toimintaan liittyvistä, oppilaita yhteisesti koskettavista asioista.

Osallisuutta ja aktiiviseen kansalaisuuteen tukevaa säännöstöä on myös muiden hallinnonalojen lakiuudistuksissa. Nuorisolain (2006/72) mukaan nuorille tulee järjestää mahdollisuus osallistua paikallista ja alueellista nuorisotyötä ja -politiikkaa koskevien asioiden käsittelyyn. Lisäksi nuoria on kuultava heitä koskevissa asioissa.

Kahdessa opetusministeriön tukemassa laajassa hankkeessa on edistetty lasten ja nuorten osallisuutta ja vaikuttamismahdollisuuksia[5]. Kehittämishankkeiden hyviä käytäntöjä on hyödynnetty Opetushallituksen syksyllä 2007 käynnistämässä valtakunnallisessa Lasten ja nuorten foorumissa. Foorumin tavoitteena on luoda vaikuttamisen kanava lapsille ja nuorille sekä saada heidän näkemyksiään paikalliseen ja kansalliseen päätöksentekoon. Samalla pyritään myös vahvistamaan paikallisia ja seudullisia lasten ja nuorten osallisuuden rakenteita.

TULOKSET

Kyselyssä kartoitettiin oppilaiden osallisuutta ja vaikutusmahdollisuuksia kysymyksillä: 1) Onko koulunne opetussuunnitelmassa kuvattu, miten oppilaiden osallistumisvaikutuksia tuetaan; 2) Onko koulussa oppilaskunta, tukioppilas- ja tutortoimintaa; 3) Annetaanko oppilaskuntatoiminnalle seuraavia

5 http://www.minedu.fi/OPM/Koulutus/artikkelit/osallistuva_oppilas_-_yhteisoellinen_koulu_-hanke/index.html http://www.edu.fi/page.asp?path=498,24009,24538,24539,70680,71297 http://www.edu.fi/SubPage.asp?path=498,24009,24538,70150

tukimuotoja. Vastausvaihtoehtoina mainittiin taloudellinen tuki, tilat ja koulutus; 4) Minkä tyyppisissä asioissa oppilaat ovat olleet osallisina. Tässä kysymyksessä oli lueteltu useita alakohtia.

Neljä viidestä (80 %) koulusta vastasi, että opetussuunnitelmassa oli kuvattu oppilaiden osallistumis- ja vaikuttamismahdollisuudet. Erot taustamuuttujien mukaan olivat pieniä.

Oppilaskunta oli lähes kaikissa (98 %) kouluissa ja ne toimivat useimmiten säännöllisesti (93 %). Etelä-Suomen läänissä oli säännöllisesti toimivia oppilaskuntia enemmän (95 %) kuin Lapin läänissä (85 %) ja Ahvenanmaalla (83 %). Oppilaskuntatoiminta vahvistuu koulun koon kasvaessa. Kun kaikissa yli 400 oppilaan kouluissa oli oppilaskunta, pienimmissä niitä ilmoitti 79 %.

Tukioppilastoiminta on myös melko yleistä (81 %), mutta tutortoiminta huomattavasti vähäisempää (23 %). Tukioppilastoiminta oli aktiivisinta isoissa kouluissa. Pienissä kouluissa vain 43 % vastaajista ilmoitti säännöllistä tukioppilastoimintaa, kun yli 400 oppilaan kouluissa vastaava luku oli 98 %.

Toimiva oppilaskunta tarvitsee riittävästi tukea toimiakseen osana koulun arkea. On hyvä, jos oppilaskunnalla on joku oma tila, jossa kokoontua. Oppilaskunnan hallituksen jäsenet tarvitsevat koulutusta yhteiskunnallisesta vaikuttamisesta, kokous- ja päätöksentekomenettelyistä sekä taloudenhoidosta. Taloudellinen tuki mahdollistaa oppilaskunnan käytännön toiminnan. Taloudellinen tuki voi olla kunnan muista menomomenteista koulun kehittämiseen ja peruskorjaukseen allokoitua rahaa tai suoraan oppilaskuntatoimintaan ohjattua rahaa.

Yleisin tukimuoto oli tilojen järjestäminen ja seuraavaksi yleisin oli koulutus (Taulukko 7). Vastaajista 74 % kertoi oppilaskunnalle tarjottavan koulutusta. Runsaassa puolessa kouluista oppilaskunta sai myös taloudellista tukea. Taloudellisen tuen suhteen ei ollut eroja tarkasteltaessa tuloksia koulun koon, kuntaryhmityksen tai koulutustyypinkään mukaan. Läänikohtainen tarkastelu paljasti Ahvenanmaan (83 % vastaajista) anteliaimmaksi alueeksi taloudellisen tuen suhteen. Keskimääräistä vähemmän tiloja oppilaskunnan käyttöön tarjottiin Oulun läänin alueen kouluissa (83 %) ja Ahvenanmaalla (50 %). Ahvenanmaalla koulutusta saivat kaikki kyselyyn vastanneiden koulujen oppilaskunnat, muissa lääneissä tarjonta oli hyvin tasaista. Koulutusta oli ollut tarjolla vähiten Lapin läänissä, maaseutumaisissa kunnissa ja pienissä kouluissa.

Taulukko 7. Koulun oppilaskunnalle annettu tuki vuosiluokilla 7.-9. koko aineistossa ja läänin, kuntaryhmityksen, koulutyypin ja 7.–9. luokkien oppilasmäärän mukaan.

	Koulun oppilaskunta saanut tukea, %-osuus		
	Taloudellinen tuki	**Tilat**	**Koulutus**
KOKO AINEISTO	55	91	74
LÄÄNI			
Etelä-Suomi	54	91	72
Länsi-Suomi	54	94	75
Itä-Suomi	54	93	76
Oulu	57	83	77
Lappi	61	93	68
Ahvenanmaa	83	50	100
KUNTARYHMITYS			
Suuri kaupunki	67	93	82
Kaupunkimainen	42	87	75
Taajamatyyppinen	48	95	75
Maaseutumainen	55	89	67
KOULUTYYPPI			
Luokat 7–10	54	91	76
Myös luokkia 1–6	57	91	71
OPPILASMÄÄRÄ			
-99	57	88	49
100–199	49	93	71
200–299	57	90	77
300–399	53	92	79
400–	61	92	88

Koulun johdon vastauksen mukaan oppilaat olivat eniten osallisina ja vaikuttamassa koulun juhlien, retkien ja leirikoulujen sekä teemapäivien järjestämisessä (Kuvio 4). Järjestyssääntöjen laatimiseen opiskelijat olivat saaneet vaikuttaa neljässä viidestä koulusta, samoin toiminnan arviointiin sekä koulun tilojen ja piha-alueiden suunnitteluun. Tämän jälkeen vastauksissa oli selvä hyppäys alaspäin. Kouluruokailun järjestämisessä oppilaat olivat olleet osallisina lähes joka toisessa koulussa. Vähäisintä osallisuus ja vaikutusmahdollisuudet olivat lomien sijoittumisen ja koulupäivän alkamisajankohdan suunnittelussa. Oppilaat olivat melko vähän mukana myös oppituntien sijoittumisen suunnittelussa sekä oppilashuollon toimintamallien kehittämisessä.

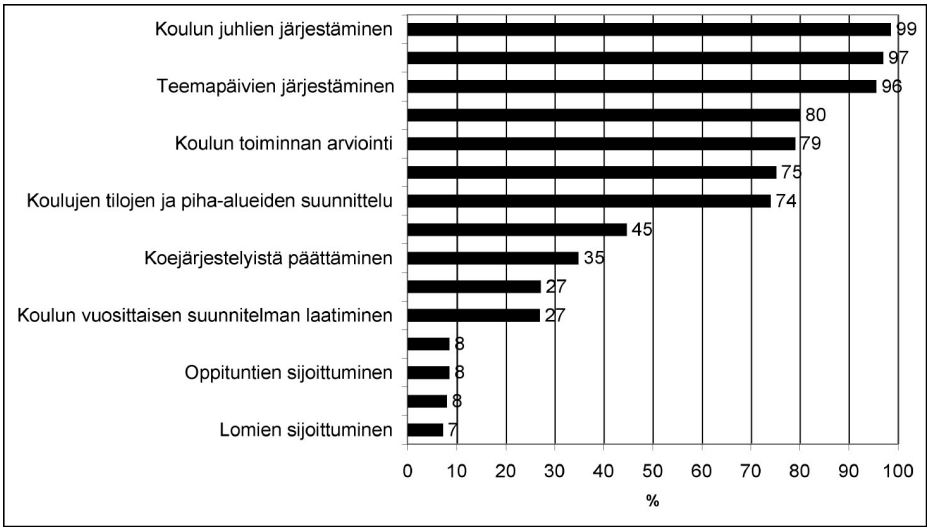

Kuvio 4. Kysymykseen "Minkä tyyppisissä asioissa oppilaat ovat olleet osallisina?" Kyllä -vastanneiden koulujen osuus prosentteina.

Lapin läänissä oppilaat olivat osallisina tilojen ja piha-alueiden suunnittelussa hieman useammin (82 %) kuin Länsi-Suomen läänissä (68 %). Koulun toiminnan arvioinnissa ero olikin toisensuuntainen, vastaavat osuudet olivat 69 % ja 80 %, korkein kuitenkin Etelä-Suomen läänissä (84 %). Itä-Suomen läänissä voitiin osallistua useammin koejärjestelyistä päättämiseen (43 %) kuin Etelä-Suomen ja Lapin lääneissä (29–30 %). Ahvenanmaalla olivat kaikkien koulujen oppilaat olleet luomassa koulun järjestyssääntöjä. Toisaalta Ahvenanmaalla ei oppilaita ollut lainkaan mukana opetussuunnitelman laatimis- ja päivittämistyössä, vaikka kyse oli yläluokkien oppilaista.

Kuntaluokituksen mukaan eroja löytyi opetussuunnitelman laatimis- ja päivittämistyöstä, koulun vuosittaisen suunnitelman laatimisesta ja koejärjestelyistä päättämisestä. Eniten opetussuunnitelman laatimis- ja päivittämistyöhön (36 %) sekä koulun vuosittaisen suunnitelman laatimiseen (32 %) osallistuivat suurten kaupunkien oppilaat. Keskimääräistä vähemmän osallistumista opetussuunnitelmatyöhön oli maaseutumaisissa kouluissa (22 %). Koejärjestelyiden päättämisessä eniten oppilaita kuultiin maaseutumaisissa kouluissa (43 %) ja vähiten taajamatyyppisissä kouluissa (26 %).

Koulutyypin ja oppilasmäärän mukaisessa tarkastelussa eroja oli vähemmän. Alle 100 oppilaan kouluissa oppilailla oli keskimääräistä vähäisemmät mahdollisuudet osallistua opetussuunnitelman laatimistyöhön (15 %), koulun

vuosittaisen suunnitelman laatimiseen (19 %) ja kouluruokailun järjestämiseen (38 %).

POHDINTA

Kouluissa on hyvin hyödynnetty mahdollisuutta määritellä opetussuunnitelman tasolla oppilaiden osallistumis- ja vaikuttamismahdollisuuksia. Vastauksissa näkyy vuonna 2004 uudistetun perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden yleisen osan aihekokonaisuuksissa esiin nostetut aktiivisen kansalaisuuden ja vaikuttamisen teemat. Uudistuksen tavoitteena oli oppilaskuntatoiminnan vahvistaminen ja monipuolistaminen sekä koulun toimintakulttuurin kehittäminen osallistuvammaksi oppilaiden kuulemista ja vaikutusmahdollisuuksia lisäämällä.

Tutkimuksen osallisuutta ja vaikutusmahdollisuuksia koskevassa osuudessa eniten eroja havaittiin toimintatavoissa läänikohtaisessa vertailussa. Suuri osa eroista selittyy varmaan sillä, että osallisuuden ja vaikutusmahdollisuuksien vahvistaminen koulun toimintakulttuurissa on melko uusi asia toimintaa ohjaavan säännöstön näkökulmasta. Siihen liittyy myös paljon asenteita ja tunnepitoisia näkemyksiä erityisesti edellisen sukupolven kokemuksista vaikuttamiseen ja osallisuuteen kouluissa. Uudistuksilla ja toimintatavoilla on usein myös tapana keskittyä alueellisesti. Omaa toiminta-aluetta ja elinpiiriä lähellä olevia kuntia ja kouluja seurataan paljon tarkemmin kuin välimatkallisesti kauempana olevia. Läänit tarjoavat omilla alueellaan koulutusta ja tiedotusta eri painotuksilla ja teemoilla.

Heikoimmin huoltajat ja oppilaat olivat kyselyn mukaan osallisina ja vaikuttamassa koulun ajankäyttöön, kuten lomien sijoittumiseen, koulun alkamisajankohtaan tai oppituntien sijoittumiseen, liittyvissä asioissa. Tähän varmasti vaikuttaa se, että perusopetuksen kouluja on lähes kaikissa kunnissa useampia ja yllä mainitut teemat harmonisoidaan ainakin aluekohtaisesti, mutta yleensä kuntakohtaisesti. Olisikin hyvän hallintotavan vastaista aktiivisesti pyytää osallisten eli tässä tapauksessa oppilaiden mielipidettä, jos sitä ei kyseisen asian päätöksentekoprosessissa voida lainkaan huomioida. Huoltajilta tai ainakin vanhempainyhdistyksiltä näitä asioita toki voisi tiedustella. Valtakunnallisessa nuorten osallisuushankkeessa on kunnista kantautunut kuitenkin viestejä, että kunnan nuorisovaltuustolta tai vastaavalta vaikuttajaryhmältä on pyydetty tämäntyyppisiin asioihin mielipidettä.

Lapin läänin osalta voi todeta, että pitkät etäisyydet ovat varmasti esteenä nimenomaan kodin ja koulun välisen yhteistyön ja aktiivisen osallisuuden ja vaikuttamismahdollisuuksien toteuttamisessa. Ahvenanmaa nousi tuloksis-

sa useassa kohdassa esille. Selkein havainto kautta linjan onkin se, että siellä kaikki toiminnot ovat vahvasti harmonisoitu eri koulujen kesken. Ahvenanmaan maakunnan tuloksia arvioitaessa pitää muistaa myös se, että koulujen määrä on huomattavasti muita vähäisempi.

Lähteet

Euroopan yhteisöjen komissio. (2003): *Yhteinen raportti sosiaalisesta osallisuudesta*. KOM 2003, 773. Bryssel.

Nuorisolaki 2006/72.

Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet. (2004). Opetushallitus. http://www.oph.fi/ops/perusopetus/pops_web.pdf

Perusopetuslaki 1998/628.

TYÖOLOT JA TYÖOLOTARKASTUKSET

Tuula Putus ja Matti Rimpelä

JOHDANTO

Opettajien työolojen arviointi kuuluu työterveyshuollolle ja oppilaiden fyysisen ympäristön terveellisyyden ja turvallisuuden valvonta kuuluu kunnan terveydensuojeluviranomaisen tehtäviin. Tärkeimpiä arvioitavia tekijöitä rakennukseen liittyviä työoloja arvioitaessa ovat ilmanvaihdon toimivuus ja riittävyys, sisäilman laatu, lämpöolosuhteet, tilojen kunto, sopivuus ja riittävyys käyttötarkoitukseen ja käyttäjien lukumäärään verrattuna, akustiset olosuhteet, paloturvallisuus, tapaturmavaarat ja ensiapuvalmius. Työviihtyvyyteen ja henkiseen hyvinvointiin liittyviä tekijöitä tarkastellaan monesti eri toimijoiden kanssa ja työsuojeluviranomaiselle asia viedään tavallisesti vasta ongelmatilanteita selvitettäessä.

Koulurakennusten kuntotutkimuksesta on annettu seikkaperäiset ohjeet jo 1990-luvulla (Koulun sisäilmasto ja kosteusvauriot 1997, Sisäilmayhdistys 1999). Koulurakennusten kuntoon sekä kosteus- ja homevaurioihin on kiinnitetty huomiota valtakunnanlaajuisesti 1990-luvun alkupuolelta asti. Kouluterveydenhuollon oppaassa (Stakes 2002) ja laatusuosituksessa (STM & Suomen Kuntaliitto 2004) korostetaan, että koulujen turvallisuus ja terveellisyys tulisi arvioida suunnitelmallisesti ainakin kolmen vuoden välein.

Aiempien tutkimusten mukaan koulurakennusten kosteusvauriot ovat erittäin yleisiä. Koko maan peruskoulujen ja lukioiden rehtoreille vuonna 1995 tehdyn kyselyn mukaan kosteusvaurioita oli esiintynyt 60 %:ssa ja vakavia vaurioita vajaassa viidenneksessä koulurakennuksista. (Kurnitski ym. 1996a, 1996b.) Näkyvää hometta tai homeen hajua esiintyi tuolloin 26 %:ssa kouluista.

Vaurioita esiintyi rakennuksen iästä riippumatta. Teknillisen korkeakoulun pääkaupunkiseudulla tekemässä selvityksessä tutkittiin 32 korjausten kohteena ollutta koulua. Kosteusvauriot olivat tärkein korjausten syy 16 %:ssa ja homevauriot 9 %:ssa kouluista. Jonkinasteisia kosteusvaurioita oli kuitenkin lähes kaikissa tutkituissa kouluissa ja homevaurioita joka kolmannessa. (Kurnitski ym. 1996b.) Kansanterveyslaitoksen tekemässä selvityksessä tutkittiin 41 itäsuomalaista koulua, joista 70 %:ssa todettiin vaurioita rakennusinsinöörin tekemässä kosteusvauriokuntoarviossa. Näkyvää hometta havaittiin yli puolessa koulurakennuksista ja homeen hajua joka neljännessä koulussa.

(Koivisto ym. 2002.) Kuntaliitto on selvittänyt kosteusvaurioiden yleisyyttä kuntien omistamassa rakennuskannassa. Tutkimuksen mukaan tehdyistä korjauksista huolimatta vaurioiden esiintymistiheys ei ollut olennaisesti pienentynyt vuodesta 2000 vuoteen 2005, mutta vaurioiden syyjakauma oli muuttunut siten, että alapohjavaurioiden osuus oli kasvanut ja virheellisestä käytöstä johtuvien syiden osuus pienentynyt. (Ruokojoki 2006.)

Kosteusvaurioihin liittyviä terveyshaittoja on selvitetty sekä oppilaiden että koulujen henkilökunnan näkökulmasta (Taskinen 2001, Meklin ym. 2003, 2005, Patovirta 2005). Oppilaiden terveydentila korjautui sitä paremmin mitä perusteellisemmin korjaukset tehtiin (Meklin ym. 2005). Opettajien terveydentila koheni hitaammin ja mittauksissa todettiin myös muutoksia keuhkojen toimintakokeissa sekä vasta-ainetasoissa altistukseen ja oireiluun liittyen (Patovirta 2005). Tärkeimmät terveyshaitat olivat ärsytysoireet, infektiosairauksien yleistyminen ja astman riskin lisääntyminen.

Terveydensuojelulain tarkoittamien terveysriskien arvioinnista ja eri epäpuhtauksien ohjearvoista on koulurakennuksiin aiemmin sovellettu lähinnä Asumisterveysoppaan ohjeita (Aurola & Välikylä 1997, 2005). Hiljattain on ilmestynyt Kansanterveyslaitoksen opas koulurakennusten kosteus- ja homevaurioiden aiheuttamien ongelmien selvittämisestä (Meklin ym. 2007). Oppaassa annetaan ohjeita koulurakennusten kuntoarvioon, mikrobinäytteiden ottamiseen, tulosten tulkintaan ja terveyshaitan arviointiin. Työterveydellisten riskien arvioinnista ja oireilevien potilaiden lääketieteellisistä selvittelyistä on keväällä 2007 julkaistu ns. Majvik II-suositus (Nordman & Uitti 2007). Majvik II-suositusta voidaan soveltaa myös koulurakennuksiin.

TULOKSET

Koulun työolojen valvontaa selvitettiin kysymällä, milloin koulussa on viimeksi toteutettu kouluterveydenhuollon laatusuosituksen tarkoittama opiskeluympäristön turvallisuuden ja terveellisyyden arviointi, ketä asiantuntijoita osallistui viimeisimpään arviointiin ja havaittiinko oppilaiden turvallisuutta ja terveyttä vaarantavia tekijöitä, joita ei ole vielä poistettu. Kouluja pyydettiin myös arvioimaan, oliko koulutiloissa tavallisimpia työolo-ongelmia ja miten paljon ne haittaavat koulutyötä.

Kysymykseen työolojen arvioinnin ajankohdasta vastasi 460 koulua. Neljännes ilmoitti, että heillä ei ole tietoa työolojen tarkastuksen suorittamisesta (Kuvio 5). Joka kymmenennessä koulussa tarkastusta ei ole tehty lainkaan ja joka viidennessä se oli tehty 2003 tai aikaisemmin. Koulun johdon vastauk-

sen mukaan tämän kyselyn kouluista lähes joka toisessa (44 %) tarkastus oli tehty vuonna 2004 tai myöhemmin, siis kouluterveydenhuollon laatusuosituksen mukaisesti.

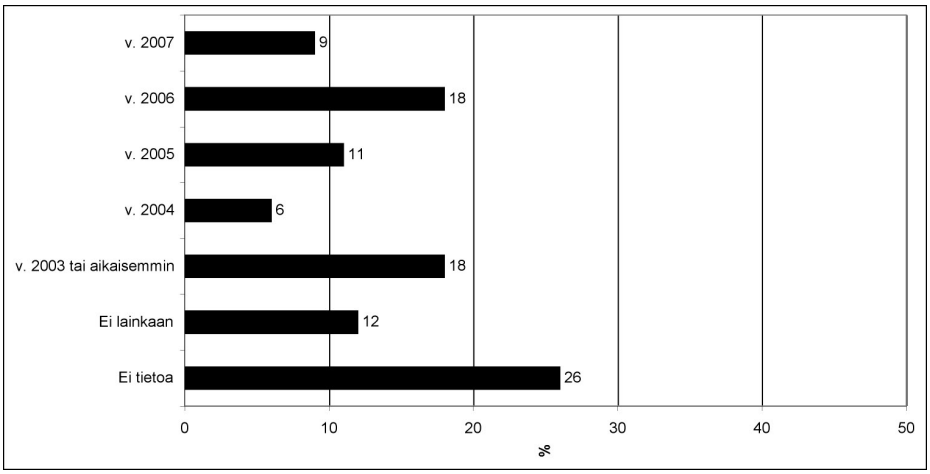

Kuvio 5. Koulujen jakauma prosentteina opiskeluympäristön turvallisuuden ja terveellisyyden arvioinnin suorittamisajankohdan mukaan.

Asiantuntijoiden ja eri tahojen edustajien osallistumista viimeisimpään kouluolojen tarkastukseen kuvataan kuviossa 6. Tähän kysymykseen saatiin vastaus hieman vaihdellen 298–352 koulusta. Tulos oli hieman yllättävä. Tarkastuksen kannalta keskeiset asiantuntijat (työsuojelutarkastaja, opettajien edustaja, työterveyshoitaja ja kouluterveydenhoitaja) ilmoittivat osallistujiksi vain 54–69 % kouluista. Kunnan koulutoimenjohdon edustaja oli mukana tarkastuksissa noin joka neljännessä koulussa. Työolotarkastuksen keskittymisestä fyysisiin oloihin viittaa koulun sosiaalityön ja psykologitoiminnan edustajien osallistuminen vain harvoin (3–8 %). Vanhempien ja oppilaiden edustajat olivat myös harvinaisia osallistujia kouluolojen tarkastuksissa (7 %). Toisaalta on huomattava, että aineistossa oli parisenkymmentä koulua, joissa työolotarkastuksiin oli kutsuttu mukaan vanhempien ja oppilaiden edustajia ja myös psykososiaalisen työn asiantuntijoita.

Koulun työolotarkastuksen tarkoituksena on varmistaa ainakin fyysisten työolojen turvallisuus ja terveellisyys. Kun haittoja todetaan, ne tulisi mahdollisimman pian poistaa. Koulut ilmoittivat varsin paljon sellaisia viimeisimmässä tarkastuksessa löytyneitä oppilaiden turvallisuutta ja terveyttä vaarantavia tekijöitä, joita ei ollut vastaamisajankohtaan mennessä korjattu (Kuvio 7). Tähän kysymykseen saatiin vastauksia lähes kaikista niistä kouluista, joissa tarkastuksia oli tehty (vastanneita kouluja 343–357). Biologisia ja fysikaalisia

vaaratekijöitä oli todettu runsaassa neljänneksessä kouluista. Oppilaiden sosiaalitiloissa oli merkittäviä puutteita havaittu joka kymmenennessä koulussa. Lähes yhtä useassa koulussa oli todettu tapaturmavaaraa sisä- ja/tai ulkotiloissa. Kouluruokailun järjestelyissä oppilaiden terveyttä vaarantavia puutteita ilmoitti 6 % kouluista (yhteensä 20 koulua tässä aineistossa). Toistaiseksi korjaamatta jääneitä oppimisilmapiirin ja koulutyön haittoja oli todettu vain muutamassa koulussa.

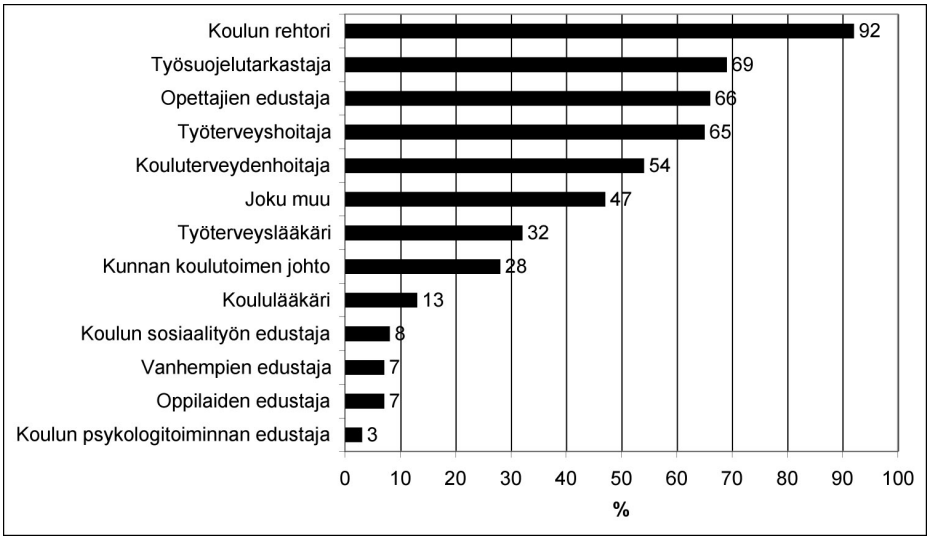

Kuvio 6. Viimeisimpään kouluolojen arviointiin osallistuneet asiantuntijat ja eri tahojen edustajat. Osallistumista ilmoittaneiden koulujen osuus prosentteina.

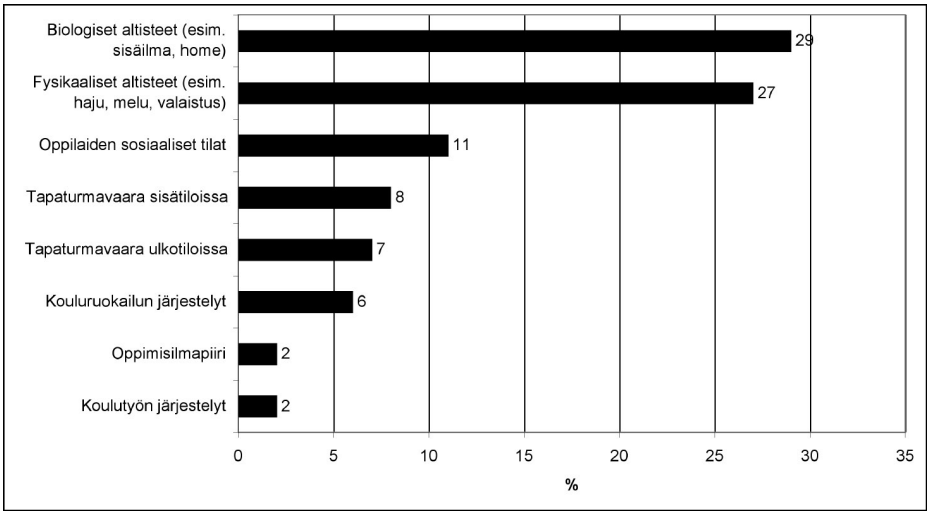

Kuvio 7. Viimeisimmässä kouluolojen arvioinnissa havaitut oppilaiden terveyttä ja turvallisuutta vaarantavat olot tai tekijät, joita ei vastausajankohtana oltu poistettu. Koulujen osuus prosentteina.

Lääneittäin tarkasteltuna fysikaaliset altisteet, joita vielä ei ollut poistettu, olivat yleisimpiä Ahvenanmaalla, Lapissa, Oulun ja Itä-Suomen lääneissä. Biologisten altisteiden suhteen tilanne oli heikoin Oulun läänissä (36%) ja paras Etelä-Suomen läänissä (22%). Oppilaiden sosiaalisissa tiloissa ja kouluruokailussa oli eniten hoitamattomia ongelmia Itä-Suomen läänissä, jos Ahvenanmaata ei lasketa (kouluja vähän). Kunnan koolla ei ollut suurta merkitystä fysikaalisten tekijöiden yleisyyttä tarkasteltaessa, mutta biologisia haittoja oli eniten hoitamatta pienissä kaupungeissa. Kouluruokailun järjestelyjä oli eniten hoitamatta suurissa kaupungeissa. Oppilaiden sosiaalisten tilojen ongelmia oli yhtä usein kaikenkokoisissa kunnissa.

Fysikaalisia ja biologisia altisteita oli selvästi eniten suurissa kouluissa. Kouluruokailun ongelmia oli suhteellisesti eniten keskisuurissa kouluissa ja ongelmia sosiaalisissa tiloissa eniten suurissa kouluissa.

Koulun johtoa pyydettiin arvioimaan, oliko koulussa kysymyksessä lueteltuja tavanomaisia työolo-ongelmia ja jos oli, miten paljon niistä aiheutui haittaa koulutyöhön (Taulukko 8). Tähän kysymykseen vastasi yli 90 % kouluista. Taulukossa 8. työolo-ongelmat on järjestetty yleisyyden mukaan. Selkeästi yleisin haitta oli riittämätön ilmanvaihto. Joka viides koulu arvioi, että siitä aiheutui erittäin paljon haittaa koulutyölle ja lisäksi neljännes kouluista katsoi haittaa aiheutuvan melko paljon. Vain viidennes kouluista oli sitä mieltä, että ilmanvaihto toimi moitteetta. Ahtaus, lämpötila, melu ja epäkäytännölliset tai puuttuvat tilat koettiin melko tai erittäin paljon haittaaviksi noin joka neljännessä koulussa. Lähes joka kymmenes koulu katsoi, että vuosikorjausten laiminlyönnistä tuli erittäin paljon haittaa koulutyölle.

Lääneittäin vertailtaessa erittäin paljon koulutyötä haittaavaa ahtautta oli eniten Lapin ja Oulun lääneissä. Tilojen epäkäytännöllisyys haittasi useimmin Lapin ja Etelä-Suomen lääneissä ja puutteelliset tilat Etelä-Suomen läänissä. Puutteellinen ilmanvaihto, siivouksen puutteellisuus ja lämpötilaongelmat haittasivat erittäin paljon koulutyötä useimmin Etelä-Suomen läänissä.

Erittäin paljon koulutyötä haittaavia kosteusvaurioita ja homeongelmia oli yleisimmin Oulun läänissä (8 % ja 7 %). Koulutyötä jonkin verran haittaavat kosteusvauriot olivat yleisimpiä Lapin läänissä (35 %). Vuosikorjausten laiminlyönti haittasi erittäin paljon koulutyötä 12 %:ssa Oulun läänin kouluja ja melko paljon 31 %:a Lapin läänin kouluja. Kunnan koon mukaan tarkasteltuna useimmista epäkohdista oli eniten haittaa pienissä kaupungeissa. Näin oli esim. kosteusvaurioiden ja vuosikorjausten laiminlyönnin kohdalla, kun taas puutteellinen siivous ja tilojen epäkäytännöllisyys olivat pikemminkin suurten kaupunkien ongelma.

Taulukko 8. Koulun johdon arvio työolo-ongelmien esiintymisestä ja niiden koulutyölle aiheuttamasta haitasta. Jakauma prosentteina.

Työolo-ongelma	Koulutyölle aiheutuu haittaa				Yhteensä
	Ei lainkaan	Jonkin verran	Melko paljon	Erittäin paljon	% (N)
Riittämätön ilmanvaihto	21	39	23	18	100 (513)
Ahtaus	26	49	17	8	100 (512)
Lämpötila	20	54	21	6	100 (513)
Melu/kaiku	16	60	19	5	100 (511)
Epäkäytännölliset tilat	25	52	16	8	100 (510)
Puuttuvat tilat	28	48	16	8	100 (509)
Vuosikorjausten laiminlyönti	46	34	12	8	100 (508)
Puutteellinen siivous	49	34	13	5	100 (513)
Liikenneturvallisuus	37	48	13	2	100 (512)
Valaistus	53	37	8	2	100 (512)
Kosteusvaurio	67	27	3	3	100 (508)
Home	81	15	2	2	100 (506)
Tapaturmavaara	44	53	2	0	100 (509)

Koulujen koon mukaan tarkasteltuna erittäin paljon haittaavia tekijöitä oli suhteessa eniten suurissa kouluissa. Ahtaus aiheutti erittäin paljon haittaa 13 %:ssa, melu 8 %:ssa, lämpöolosuhteet 8 %:ssa ja riittämätön ilmanvaihto jopa 25 %:ssa suurista kouluista. Mainittakoon, että vain 13 % suurista kouluista ilmoitti ilmanvaihdon olevan riittävää. Kosteusvauriot, vuosikorjausten laiminlyöminen ja homealtistus aiheuttivat voimakkainta haittaa suurissa kouluissa ja 300–400 oppilaan kouluissa. Tilojen puutteellisuus, epätarkoituksenmukaisuus ja siivouksen puutteellisuus aiheuttivat haittaa selvimmin suurissa kouluissa.

Taulukossa 9. esitetään koulun työolon tarkastuksia ja työoloja kuvaavia tietoja taustamuuttujien mukaan. Työolojen tarkastaminen vuonna 2004 tai myöhemmin ei ollut selvässä yhteydessä lääniin, kuntaryhmitykseen eikä koulutyyppiin. Pieniä kouluja oli viime vuosina tarkastettu keskimääräistä vähemmän. Lapin läänissä rehtori oli muita harvemmin mukana (78 %) työolotarkastuksissa muihin lääneihin verrattuna (93–100 %). Koululääkäri ei osallistunut yhteenkään työolotarkastukseen Lapin läänissä ja Ahvenanmaalla.

Kun viimeisessä tarkastuksessa todetut vaaratekijät, joita ei vielä ollut poistettu, laskettiin yhteen, oli niitä eniten Lapin läänin (58 %) ja Ahvenanmaan

(66 %) kouluissa ja vähiten Etelä-Suomen läänin kouluissa. Mutta kun otettiin huomion kolme tai useampia ilmoittaneet, useita vaaratekijöitä raportoitiinkin eniten Itä-Suomen (21 %) ja Oulun (18 %) läänin kouluissa. Sen sijaan koulutyötä erittäin paljon haittaavien tekijöiden lukumäärä ei ollut selvässä yhteydessä lääniin.

Taulukko 9. Koulujen työolotarkastuksia ja työolotilannetta kuvaavia tietoja koko aineistossa läänin, kuntaryhmityksen, koulutyypin ja 7.–9. luokkien oppilasmäärän mukaan.

	Kouluolot tarkastettu 2004 tai myöhemmin (n=460)	Viimeisessä tarkastuksessa todettiin turvallisuuden/ terveyden vaara, jota ei ole poistettu (n=361)		Koulutyötä erittäin paljon haittaavia työolo-ongelmia (n=515)	
		1-2	Useita	1-2	Useita
KOKO AINEISTO	44	32	12	21	11
LÄÄNI					
Etelä-Suomi	46	29	9	25	13
Länsi-Suomi	40	35	9	17	11
Itä-Suomi	45	27	21	26	8
Oulu	51	33	18	19	11
Lappi	47	47	11	15	12
Ahvenanmaa	25	33	33	20	0
KUNTARYHMITYS					
Suuri kaupunki	47	29	14	20	14
Kaupunkimainen	43	30	20	30	14
Taajamatyyppinen	43	43	10	21	11
Maaseutumainen	43	32	8	17	7
KOULUTYYPPI					
Luokat 7–9	42	31	11	20	11
Myös luokkia 1–6	50	34	14	22	12
OPPILASMÄÄRÄ					
–99	34	22	7	17	7
100–199	47	36	8	17	7
200–299	47	32	13	23	9
300–399	43	41	11	25	12
400–	44	29	21	23	20

Kuntaryhmityksen mukaan tarkasteltaessa raportoitiin vaaratekijöitä ja koulutyön haittoja hieman keskimääräistä vähemmän maaseutukouluissa. Kou-

lutyyppi ei vaikuttanut selvästi työolo-ongelmien raportointiin. Vaaratekijöiden ja haittojen kasautuminen oli erittäin voimakkaassa yhteydessä 7.–9. luokkien oppilasmääriin. Kun pienissä kouluissa kolme tai useampaa toistaiseksi korjaamatonta vaaratekijää ilmoitti 7 %, suurimmissa kouluissa niitä raportoi 21 %. Vastaavasti lisääntyi useiden koulutyötä erittäin paljon haittaavien tekijöiden raportointi koulun koon kasvaessa.

Koulutyötä haittaavia ongelmia kysyttiin myös täsmällisemmin rakennuskohtaisesti. Kouluja pyydettiin kuvaamaan rakennuksia ja ilmoittamaan, oliko niissä koulutyötä haittaavia ongelmia. Koulut kuvasivat yhteensä 915 rakennusta. Koulutyötä erittäin tai melko paljon haittaavia ongelmia oli joka viidennessä rakennuksessa (erittäin paljon 8 % ja melko paljon 12 %). Ongelmattomia rakennuksia oli 4 % ja jonkin verran ongelmia oli samansuuruisessa osuudessa (40 %).

Kouluja pyydettiin lopuksi kuvaamaan tarkemmin niitä työolo-ongelmia, joiden oli rakennuskohtaisessa kuvauksessa ilmoitettu vaikeuttavan koulutyötä erittäin paljon. Vastauksissa kuvattiin eniten ilmanvaihdosta, kosteusvaurioista, epätarkoituksenmukaisista ja ahtaista työtiloista sekä rakennustöiden tai korjausten aiheuttamista häiriöstä tai peruskorjauksen puutteesta aiheutuvia työolo-ongelmia. Monissa kouluissa kuvattiin samanaikaisesti useita työolo-ongelmia.

Vastauksissa nousi voimakkaasti esille puutteet ilmanvaihdossa. Muutamat koulut raportoivat myös kosteusvaurioita ja hajuhaittoja.

> *”Huono ilmanvaihto aiheuttaa väsymystä kaikissa. Lisäksi kouluamme vaivaa erittäin ikävä, suorastaan yököttävä viemärin haju ajoittain.”*

> *”Byggnad D borde snarast renoveras. Problem: Dålig ventilation, dammigt, en del allergiker får hostattacker, hett på hösten och våren.”*

> *”Koulurakennus, jossa todettu sädesientä. Osa rakennuksesta käyttökiellossa. Osa opetuksesta annetaan korvaavissa tiloissa koulurakennuksen ulkopuolella. Koulussa kaksi rakennusta, joissa täydellinen yhteiskäyttö.”*

Koulut raportoivat yleisesti siitä, että remontit haittasivat koulutyötä. Toisaalta useissa kouluissa kaivattiin kiperästi peruskorjausta.

> *”Koulussa on ollut meneillään rakennusprojekti, joka alkoi jo 2003. Tästä eteenpäin koulu on ollut koko ajan rakennustyömaana. Uuden rakennuksen valmistuttua alkoi vanhan peruskorjaus ja oppilaat ovat kulkeneet*

koko ajan väestötiloista toiseen. Toisia luokkia on tyhjennetty sitä mukaa, kuin uusia luokkia saadaan remontoitua. Rakennusmelu, pöly ja työmaaliikenne on ollut jokapäiväistä elämää jo yli neljä vuotta...”

”Koulurakennus on yhtenäinen. Rakennettu 1960-luvulla. Lisäosa rakennettu 80–90 -luvun vaihteessa. Pikku korjauksia tehty. Tilat tarvitsisivat täysremontin. Kunnan taloudellinen tilanne aiheuttaa sen, että esitetyt määrärahat poistetaan vuosi vuodelta. Oppilaita rakennuksessa 239(yläkoulu) + lukion 106 = 345 + n. 50 henkilökuntaan kuuluvaa. Koulurakennus peruskorjataan lukuvuoden 2007–2008 aikana.”

”Koulu rakennettu 1968 ja lisätilaa 1982. Olemme odottaneet peruskorjausta ja lisärakennusta viimeiset 15 vuotta. Nyt se tulossa vuoden 2008 aikana.”

Koulut kuvasivat usein epätarkoituksenmukaisia ja ahtaita työtiloja. Puutteita oli sekä oppilaiden että henkilöstön työtiloissa.

”Koulukeskuksessa toimii sekä yläkoulu että lukio, yht. n. 800 oppilasta ja 60 aikuista. Työtilat ovat osin erittäin epätarkoituksenmukaiset, liian pienet opetusryhmien kokoon nähden tai työtila joudutaan etsimään naapurirakennuksista. Opettajien tilat ja työpöydät onnettoman pienet, ei mahdollisuutta rauhalliseen työskentelyyn oppituntien ulkopuolella.”

”Rakennus A:ssa on liian vähän luokkahuoneita ja niiden tarkoitus on vain yleiseen opetukseen. Ainekohtaiset luokat, kuten kemian laboratorio, musiikkiluokka, biologian laboratorio jne. puuttuvat. Opinnonohjaajalla ei ole minkäänlaisia tiloja. Opettajanhuone on liian pieni ja korvaavia tiloja opettajan tuntien suunnittelua varten puuttuu. Ruokailutilat oppilaille sekä kaikki liikuntaan kuuluvat tilat puuttuvat. Ei ole minkäänlaista tilaa, missä koko koulu voisi kokoontua. Rakennus A: tilanahtaus.”

”Yläkoulussa oppilaat kiertävät aineluokissa, joten periaatteessa lisärakennuksessa (parakki/viipale/paviljonki) käyvät kaikki oppilaat vuorollaan. Vanhan rakennuksen tilat osittain epäkäytännölliset eivätkä vastaa nykyvaatimuksia kaikilta osin. Aulatilat pimeitä ja ankeita. Luokat kaipaavat pintaremonttia. Pienopetustiloja tarvittaisiin lisää.”

Useat koulut raportoivat useista samanaikaisista ongelmista.

”Huono sisäilma haittaa jatkuvasti. Viemärivuodot ovat toistuvia ja aiheuttavat huomattavia hajuhaittoja, ilmanvaihto on puutteellinen. Ti-

lanahtaus (liikaa oppilaita luokkahuoneen kokoon nähden) aiheuttaa hankaluuksia. Peruskorjaus siirtyy jatkuvasti eteenpäin, hamaan tulevaisuuteen. Opettajakunta on lähettänyt adresseja koulun työolojen kuntoon saattamiseksi."

"Tilat osin epäajanmukaisia. – Huono äänieristys. Puutteelliset sosiaalitilat. – Kosteusvaurioita, kylmyyttä, puutteellinen ilmanvaihto. – Kun saadaan yksi kohta korjattua, vierestä hajoaa heti toinen."

Osassa kouluista tarvittaisiin välitön puuttuminen työolojen epäkohtiin.

"Päärakennus rakennettu vuonna 1963, ei peruskorjattu. Rakennusmateriaaleina käytetty mm. asbestia. Ilmastointi puuttuu, oppilaat pyörtyvät joskus. Katto ja putkistot vuotavat, vesivahinkoja. Valaistus riittämätön jne."

"Rakennus A:n peruskorjaus viivästynyt usealla vuodella, seuraava lupaus koskee vuotta 2009... Ilmastointi alkuperäiskunnossa (pakollisia puhdistuksia lukuun ottamatta). Talossa ollut vuosien mittaan useita kosteusvaurioita, jotka korjattu. Osassa koulun sisäseinissä asbestia; ei saisi kolhiintua tms. Osa luokkatiloista kylmiä talvella; oppilailla päällystakit pakkasella yllä. Ei lainkaan ruokalatilaa: oppilaat syövät käytäville ja auloihin asetettujen pöytien äärellä. Rakennus B on paviljonkikoulu, joka otettiin syksyllä 2006…koulujen käyttöön (tätä ennen ollut…koulun käytössä vuosia). Tällä hetkellä yksi oppilas joka sai iho-oireita siellä työskennellessään. Informaation kulkua haittaa se, etteivät pääkoulun kuulutukset kuulu paviljonkiin."

POHDINTA

Koulujen työoloja systemaattisesti kartoittavia valtakunnallisia tutkimuksia on Suomessa tehty varsin harvoin, noin 10 vuoden välein. Edellinen koko Suomen kattava kysely koulujen kosteusvaurioiden yleisyydestä tehtiin rehtoreille 1990-luvun puolivälissä. Muita tutkimuksia koulujen olosuhteista ei ole tässä laajuudessa aikaisemmin tehty. Tutkimusten välistä vertailua vaikeuttaa jossain määrin se, että kyselyt on tehty erilaisilla lomakkeilla ja erilaisilla kysymysten sanamuodoilla. Vertailun uskottavuutta kuitenkin parantaa sama kohderyhmä eli koulujen rehtorit, jotka tuntevat koulunsa olosuhteet hyvin. Tämän kyselyn vastausprosentti oli korkea, joten aineistoa voidaan pitää edustavana.

Koulujen työoloissa todettiin vakavia ja koulutyötä haittaavia puutteita. Tilo-

jen ahtaus ja epätarkoituksenmukaisuus, puutteellinen siivous ja riittämätön ilmanvaihto olivat hälyttävän yleisiä eikä kymmenen seurantavuoden aikana ole nähtävissä olennaista parannusta koulujen olosuhteissa aiemmin tehtyihin tutkimuksiin verrattuna. Kosteusvauriot ja vuosikorjausten laiminlyönti ovat edelleen yleisiä ja homeongelmat aiheuttavat edelleen vakavia haittoja koulutyölle, vaikka kunnissa on korjattu lukuisia koulurakennuksia viimeksi kuluneiden kahden vuosikymmenen aikana. Noin joka kolmannessa koulussa on sekä fysikaalisia että biologisia altisteita, joita ei ole poistettu. Joka toisessa koulussa on laiminlyöty vuosikorjauksia, joka kolmannessa koulussa on kosteusvaurioita ja joka viidennessä koulussa on rehtorin tiedossa olevaa homealtistusta.
Joka kymmenennessä koulussa ei ole lainkaan tehty työskentelyolosuhteiden turvallisuuden tarkastusta ja joka viidennessä se oli tehty vuonna 2003 tai aikaisemmin. Joka neljännessä koulussa asiasta ei ollut mitään tietoa ja osa oli jättänyt ko. kysymyksen tyhjäksi. Niissäkin kouluissa, joista vastaus saatiin, kouluterveydenhuollon osallistuminen tarkastuskäynteihin oli harvinaista. Työterveyshuolto ei myöskään ollut osallistunut kattavasti tarkastuskäynteihin.

Rakennusten kosteusvauriot tulivat yleiseen tietoisuuteen 1990-luvun alussa ja korjausohjeita on ollut käytettävissä 1990-luvun jälkipuoliskolta alkaen. Kuntien omistamassa rakennuskannassa on paljon korjausvajetta. Voimavaroja on ollut pakko jakaa koulujen ohella myös päiväkotien, terveydenhuollon rakennusten ja kuntien omistamien asuntojen kunnossapitoon ja korjaukseen. Kosteusvaurioiden ohella ongelmia ja haittoja aiheutuu myös riittämättömästä ilmanvaihdosta, tilanahtaudesta ja tilojen epätarkoituksenmukaisuudesta sekä puutteellisesta siivouksesta. Alueellisesti ongelmat keskittyvät Pohjois-Suomen lääneihin, keskisuuriin ja pieniin kaupunkeihin.

Koulujen fyysisen työskentely-ympäristön riskit ja puutteet aiheuttavat rakennusta käyttäville terveyshaittoja, työntekijöille ammattitauteja ja koululaisille oireilua, poissaoloja ja jopa pysyviä terveyshaittoja. Näiden terveyshaittojen kustannukset lankeavat maksettavaksi pääosin samoille kunnille, jotka vastaavat korjausvajeesta ja kiinteistöjen kunnostuskustannuksista. Koska sekä terveydensuojelulain että työturvallisuuslain mukaan haittojen tunnistus- ja poistamisvastuu on kiinteistöjen omistajalla (oppilaat) ja työnantajalla (työntekijät) ja lainsäädännön perusperiaatteena on haittojen varhainen tunnistaminen ja sairauksien ennaltaehkäisy, pitäisi kunnissa viipymättä ryhtyä toimiin koulurakennusten kunnon kohentamiseksi ja sisäilman laadun parantamiseksi mm. tehostamalla siivousta, parantamalla ilmanvaihtoa ja korjaamalla kosteus- ja homevauriot.

Korjausten ajaksi koulutyö tulisi siirtää muihin tiloihin tai eristää ja alipaineistaa korjattava alue asbestityön tavoin. Tutkimuksissa on osoitettu, että homeisten rakenteiden purkamisen yhteydessä ilmapitoisuudet nousevat hyvin korkeiksi, jopa suojauksista huolimatta. Sosiaali- ja terveysministeriön työsuojeluosasto on jo 1990-luvun loppupuolella antanut ohjeet korjausten aikaisesta suojauksesta ja puhdistuksesta (Rautiala ym. 1997).

Lähteet

Aurola, R. & Välikylä, T. (toim.). (1997): *Asumisterveysopas*. Ympäristö ja terveyslehti. Pori.

Aurola, R. & Välikylä, T. (toim.). (2005): *Asumisterveysopas.* Sosiaali- ja terveysministeriön Asumisterveysohjeen soveltamisopas. Ympäristö ja terveyslehti. Pori.

Koivisto, J., Haverinen, U., Meklin, T., Halla-aho, J. & Nevalainen, A. (2002): *Koulurakennusten kosteusvauriot.* Sisäilmastoseminaari 2002. Espoo. SIY Raportti 17.

Koulun sisäilmasto ja kosteusvauriot. (1997): *Sisäilmaopas 1*. Teknillinen korkeakoulu ja Sisäilmayhdistys ry.

Kurnitski, J., Palonen, J., Enberg, S. & Ruotsalainen, R. (1996a): *Koulujen sisäilmasto – rehtorikysely ja sisäilmastomittaukset.* Teknillinen korkeakoulu. LVI-tekniikan laboratorio. Raportti B43. Espoo.

Kurnitski, J., Vilkki, R., Jokiranta, K., Kettunen, A-V. & Hejazi-Hashemi, S. (1996b): Koulujen sisäilmasto ja kosteusvauriot. Teknillinen korkeakoulu. LVI-tekniikan laboratorio. Talonrakennustekniikan laboratorio. Espoo.

Meklin, T., Hyvärinen, A., Toivola, M., Reponen, T., Koponen, V., Husman, T., Taskinen, T., Korppi, M. & Nevalainen A. (2002): *Effect of building frame and moisture damage on microbiological indoor air quality in school buildings*. American Industrial Hygiene Association Journal 2003; 64:108-116.

Meklin, T., Putus, T., Pekkanen, J., Hyvärinen, A., Hirvonen, M-R. & Nevalainen, A. (2005): *The effects of moisture damage repairs on microbiological exposure and symptoms in schoolchildren.* Indoor Air 2005;15 (Suppl): 653-664.

Meklin, T., Putus, T., Hyvärinen, A., Haverinen-Shaughnessy, U., Lignell, U. & Nevalainen A. *Koulurakennusten kosteus- ja homevauriot*. Opas ongelmien selvittämiseen. Kansanterveyslaitoksen julkaisuja C9/2007.

Nordman, H. & Uitti, J. (2007): *Majvik II –suosituksesta ohjeita kosteusvaurioiden selvittelyyn*. Majvik II –suositus. Kosteusvauriomikrobeihin liittyvien oireiden selvittely. Suomen lääkärilehti 2007; 62:653-664.

Patovirta, R-L. (2005): *Teachers' health in moisture-damaged schools – a follow-up study.* Väitöskirja. Kansanterveyslaitoksen julkaisuja A5/2005. Kuopio 2005.

Rautiala, S., Pasanen, A-L., Nevalainen, A., Husman, T. & Kalliokoski P. (1997): *Rakennustyöntekijöiden mikrobialtistuminen ja altistumisen vähentäminen rakennusten purku- ja korjaustöissä*. Sosiaali- ja terveysministeriö. Työsuojeluosasto Työsuojelujulkaisuja 4/1997.

Ruokojoki, J. (2006): *Kosteus- ja homeongelmien määrä ja syyt kuntien rakennuksissa 2005.* Suomen kuntaliitto. Helsinki.

Sisäilmayhdistys. (1999): *Sisäilmasto- ja kosteustekninen kuntotutkimus kouluille ja päiväkodeille.* Raportti 12/1999.

STM. (2003): *Asumisterveysohje. Asuntojen ja muiden oleskelutilojen fysikaaliset, kemialliset ja mikrobiologiset tekijät*. Sosiaali- ja terveysministeriön oppaita 2003:1. Helsinki.

Stakes. (2002): *Kouluterveydenhuolto 2002. Opas kouluterveydenhuollolle, peruskouluille ja kunnille*. Stakes oppaita 51. Stakes. Helsinki.

STM & Suomen Kuntaliitto. (2004): Kouluterveydenhuollon laatusuositus. Sosiaali- ja terveysministeriön oppaita 2004:8. Sosiaali- ja terveysministeriö. Helsinki.

Taskinen T. (2001): *Koulujen kosteusvauriot ja koululaisten terveys.* Kliinis-allergologinen tutkimus. Väitöskirja. Kansanterveyslaitoksen julkaisuja. A9/2001. Kuopio.

TERVEYSTIETO

Tuula Aira, Lasse Kannas, Heidi Peltonen

JOHDANTO

Terveysopetusta on ollut perusopetuksessa jossakin muodossa koko oppivelvollisuuden ajan (Peltonen 2005). Nykyisenkaltaisen itsenäisen oppiaineen historia ei ole kuitenkaan pitkä, sillä terveystieto sai oppiaineen aseman laissa (Laki perusopetuslain 11§:n muuttamisesta 453/2001) vasta vuonna 2001. Perustelut oli kirjattu hallituksen esitykseen (142/2000). Yläkouluissa uuden tuntijaon ja opetussuunnitelman mukainen terveystiedon opetus on ollut määrä käynnistää kaikissa kouluissa viimeistään 1.8.2006 siten, että vuosiluokilla 7–9 terveystietoa opetetaan yhteensä kolme vuosiviikkotuntia (Valtioneuvoston asetus 1435/2001).

Terveystieto-oppiaineen kehittämisessä tarvitaan tutkimustietoa. Aikaisempaa tutkimustietoa koulun johdon ja oppilashuoltotyöryhmien näkökulmasta on vähän. Rimpelä ym. (2005) selvittivät terveystiedon opetuksen tuntijaon toteutumista, opettajien taustoja sekä opetuksessa tehtävää yhteistyötä ulkopuolisten tahojen kanssa. Tutkimus kohdistui lukuvuoteen 2004–2005, jolloin terveystietoa ei vielä opetettu kaikissa peruskouluissa vuosiluokille 7.–9. Myös Kontulan & Meriläisen (2007) seksuaaliopetusta koskevassa kyselyssä selvitettiin terveystietoa opettavien opettajataustaa opettajilta itseltään.

Terveystietoa ovat kelpoisia opettamaan aineenopettajakelpoisuuden suorittaneet opettajat (986/2001) – kuten muissakin oppiaineissa. Vuoden 2012 heinäkuun loppuun asti terveystietoa voivat opettaa peruskoulun yläkouluissa myös henkilöt, jotka ovat kelpoisia antamaan biologian, kotitalouden, liikunnan tai yhteiskuntaopin opetusta tai lukiossa psykologian opetusta (Valtioneuvoston asetus 614/2001).

Tässä kyselyssä on selvitetty, ketkä terveystietoa ovat opettaneet ja millaisella kelpoisuudella, kun kelpoisuusvaatimuksiin liittyvää siirtymäkautta on jäljellä vielä viitisen vuotta. On myös pyritty saamaan tietoa siitä, millä perusteilla terveystietoa opettavat on tehtäväänsä valittu. Lisäksi on selvitetty, miten terveystiedon kolme vuosiviikkotuntia ajoittuvat vuosiluokille 7–9 sekä minkälaisia yhteistyötahoja on osallistunut terveystiedon opetukseen ja opetussuunnitelman valmisteluun. Koulutuspoliittisesti tutkimustulokset ovat erityisen tärkeitä arvioitaessa terveystiedon aineenopettajakelpoisuuden omaavien opettajien koulutustarpeen suuruutta.

TULOKSET

Terveystiedon opetuksesta vastasivat vuosiluokilla 7–9 pääasiassa liikunnan-, kotitalouden- ja biologianopettajat (Kuvio 8). Yli kolmessa neljäsosassa kouluista terveystietoa opetti liikunnanopettaja, yli puolessa kouluista kotitaloudenopettaja ja lähes joka toisessa koulussa biologianopettaja. Terveystiedon tuntiopettajia tai päätoimisia terveystiedon aineopettajia oli harvoissa kouluissa. Sen sijaan luokanopettajia ja muita opettajia, jotka eivät ole kelpoisia antamaan terveystiedon opetusta, opetti terveystietoa 35 % kouluista. Monissa kouluissa terveystietoa opetti useampia eri taustan omaavia opettajia. Tätä tarkempaa opettajien todelliseen lukumäärään perustuvaa osuutta kyselyssä ei selvitetty.

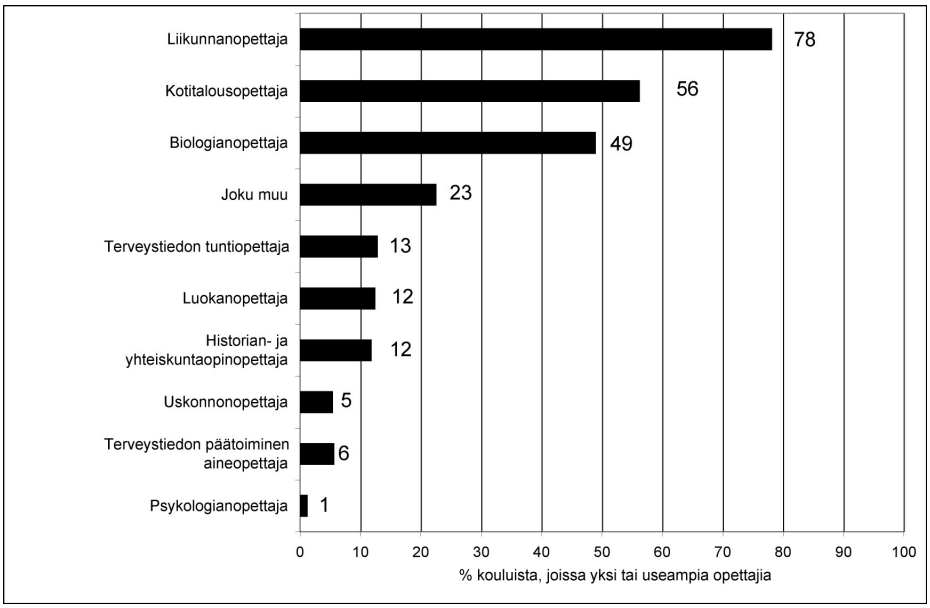

Kuvio 8. Eri oppiaineiden opettajien osallistumista (yksi tai useampia opettajia ryhmästä) terveystiedon opetukseen ilmoittaneiden koulujen osuus prosentteina.

Luokanopettajia toimi terveystiedon opettajana yleisemmin suurissa kaupungeissa (15 %) ja kaupunkimaisissa kunnissa (16 %) kuin maaseutumaisissa kunnissa (9 %). Myös koulutyyppien välillä oli eroa siten, että luokanopettajia toimi terveystiedon opettajana yleisemmin yhtenäiskouluissa (25 %) kuin yläkouluissa (5 %). Pienissä, alle sadan oppilaan kouluissa luokanopettajia opetti terveystietoa selvästi yleisemmin kuin suuremmissa, yli sadan oppilaan kouluissa (39 % vs. 8 %).

Valtaosassa kouluista opetetaan terveystietoa siirtymäkauden aikaisella kel-

poisuudella[6] (Taulukko 10). Suurimmassa osassa kouluja ei ollut yhtään terveystietoon pätevöitynyttä (61 %), paraikaa pätevöityvää (59 %) tai terveystiedon lyhyen täydennyskoulutuksen käynyttä opettajaa (58 %). Kaiken kaikkiaan 38 % kouluista järjesti terveystiedon opetusta siten, ettei yhdellä tai useammalla opettajalla ollut mitään kysyttyä kelpoisuutta terveystiedon opettamiseen. Noin 84 % kouluista oli vähintään yksi siirtymäkauden ajan pätevä opettaja. Tuloksia tulkittaessa on huomioitava, että muihin vaihtoehtoihin jätti vastaamatta 15–20 % vastaajista.

Lapin läänissä oli keskimääräistä vähemmän kouluja, joissa oli päteviä tai pätevöityviä terveystiedon opettajia (Taulukko 10). Myös maaseutumaisten kuntien kouluissa ja pienissä alle sadan oppilaan kouluissa oli päteviä ja pätevöityviä sekä täydennyskouluttautuneita opettajia harvemmin kuin muiden kuntatyyppien kouluissa ja suuremmissa kouluissa. Lisäksi terveystietoa opettavien kelpoisuus kouluissa erosi koulutyyppien välillä: yhtenäiskouluissa oli vähemmän kelpoisia opettajia verrattuna yläkouluihin.

Noin kolme neljästä vastaajasta ilmoitti, että opettajan kelpoisuus, aikaisempi kokemus terveystiedon opetuksesta sekä opettajan oma toivomus vaikuttivat valintaan melko tai erittäin paljon. Opettajan tuntikertymä vaikutti valintaan melko tai erittäin paljon useammassa kuin joka toisessa koulussa. Läänikohtaisessa tarkastelussa muista erottuivat Lapin läänin koulut, joiden rehtorit ilmoittivat yleisemmin, että opettajan kelpoisuus (39 %) ja aikaisempi kokemus (36 %) vaikuttivat opettajan valintaan melko vähän tai ei lainkaan. Tarkasteltaessa opettajan valintaan vaikuttaneita tekijöitä koulun koon mukaan, havaittiin, että pienissä, alle sadan oppilaan kouluissa opettajan kelpoisuus vaikutti valintaan vähemmän kuin sitä suuremmissa kouluissa.

Terveystietoa opetettiin peruskouluissa 7.–9. luokilla pääsääntöisesti yksi vuosiviikkotunti jokaisella vuosiluokalla (Kuvio 9). Runsaassa kolmanneksessa kouluista terveystietoa opetettiin 8. luokalla 1,5 vuosiviikkotuntia tai sitä enemmän. Kouluista 14 % ei tarjonnut terveystiedon opetusta 9.-luokkalaisille lainkaan. Oulun läänissä ja suurissa kaupungeissa terveystiedon epätasainen jakautuminen oli yleisempää muihin lääneihin ja kuntatyyppeihin nähden: terveystietoa ei opettanut 9. luokalla lainkaan 38 % Oulun läänin kouluista ja 21 % suurten kaupunkien kouluista.

6 Siirtymäkauden ajan, vuoden 2012 heinäkuun loppuun asti, terveystiedon opetusta ovat kelpoisia antamaan myös henkilöt, jotka ovat kelpoisia antamaan biologian, kotitalouden, liikunnan tai yhteiskuntaopin opetusta tai lukiossa psykologian opetusta (Valtioneuvoston asetus 614/2001).

Taulukko 10. Terveystietoa opettavien kelpoisuuden ilmoittaneiden koulujen osuudet koko aineistossa ja läänin, kuntaryhmityksen, koulutyypin ja 7.–9. luokkien oppilasmäärän mukaan.

	Koulut, joissa yksi tai useampi mainitun kelpoisuuden tai koulutuksen omaava opettaja, % osuus				
	Siirtymäkauden ajan terveystiedon opetukseen päteviä aineenopettajia	**Täydennyskoulutuskurssin /-kursseja suorittaneita opettajia**	**Terveystiedon aineenopettajapätevyyttä paraikaa suorittavia opettajia**	**Terveystietoon pätevöityneitä opettajia**	**Opettajia, joilla ei ole mitään edellä mainittua kelpoisuutta**
KOKO AINEISTO	84	42	41	39	38
LÄÄNI					
Etelä-Suomi	85	43	47	41	34
Länsi-Suomi	86	44	42	37	44
Itä-Suomi	81	46	37	38	33
Oulu	83	30	36	56	40
Lappi	89	42	19	14	40
Ahvenanmaa	33	0	0	0	0
KUNTARYHMITYS					
Suuri kaupunki	86	46	55	44	36
Kaupunkimainen	81	49	37	40	43
Taajamatyyppinen	90	47	39	41	44
Maaseutumainen	82	32	30	34	34
KOULUTYYPPI					
Luokat 7-10	90	48	46	43	36
Myös luokkia 1-6	75	32	32	34	42
OPPILASMÄÄRÄ					
–99	60	21	11	13	56
100–199	86	32	28	33	36
200–299	86	48	52	38	38
300–399	91	53	50	53	38
400–	91	52	55	52	27

Joka toisessa koulussa kouluterveydenhoitaja ja/tai koululääkäri olivat olleet mukana terveystiedon opetussuunnitelman valmistelussa. Vastausosuudet kuvannevat pääasiassa kouluterveydenhoitajan osallistumista. Yli neljännes (29 %) kouluista oli laatinut opetussuunnitelmaa yhdessä koulupsykologin ja/tai koulukuraattorin tai vastaavan kanssa. Muiden yhteistyötahojen osallistuminen terveystiedon opetussuunnitelman laatimiseen oli harvinaisempaa.

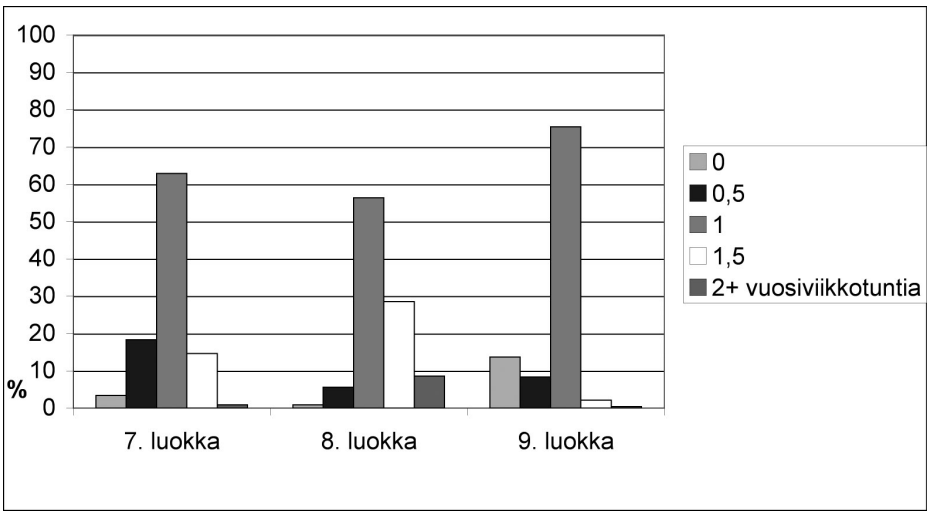

Kuvio 9. Terveystiedon opetukseen käytettyjen vuosiviikkotuntien lukumäärien jakauma prosentteina vuosiluokan mukaan.

Suurissa kaupungeissa kouluterveydenhoitaja oli mukana opetussuunnitelman valmistelussa harvemmin kuin muiden kuntatyyppien kouluissa (41 % ja 54 %). Myös koulutyyppien välillä oli eroja kouluterveydenhoitajan osallistumisaktiivisuudessa: kouluterveydenhoitaja oli ollut valmistelemassa terveystiedon opetussuunnitelmaa joka toisessa yläkoulussa, kun vastaavaa osallistumista ilmeni 44 prosentissa yhtenäiskouluista. Nämä asiantuntijat olivat mukana opetussuunnitelmatyössä harvemmin alle sadan oppilaan kouluissa (39 %) kuin sitä suuremmissa kouluissa (52 %).

Erikseen kysyttiin terveystiedon opetukseen syyslukukaudella 2006 osallistuneita yhteistyötahoja. Aktiivisimpia vierailevia asiantuntijoita terveystiedon tunneilla olivat kouluterveydenhoitajat (62 %), kun taas koululääkärin ja terveyskeskushammaslääkärin osallistuminen opetukseen oli harvinaisinta (3 % ja 4 %). Joka toisessa koulussa terveystiedon opetukseen osallistui ”muita vierailijoita”. Kyselyssä ei kysytty tarkemmin, mitä ”muilla vierailijoilla” tarkoitettiin. Myös palo- ja pelastuslaitoksen, poliisin ja järjestöjen edustajien vierailu terveystiedon opetuksessa oli melko tavallista (35–41 %).

POHDINTA

Tämän selvityksen tehtävänä oli saada alustava yleiskuva terveystieto-oppiaineen opetuksen järjestämisestä siirtymäkauden aikana. Erityisesti selvitettiin terveystietoa opettavien ammatillinen tausta ja kelpoisuus terveystiedon opetukseen. Siirtymäkautta on jäljellä vielä vuoden 2012 heinäkuun loppuun,

jonka jälkeen terveystiedon opettajien kelpoisuusvaatimukset muuttuvat yhteneväisiksi muiden oppiaineiden opettajien kanssa.

Terveystiedon opetuksesta näyttävät vastaavan peruskoulun vuosiluokilla 7–9 pääasiassa liikunnanopettajat, merkittävä osa terveystietoa opettavista oli myös kotitalouden- ja biologianopettajia. Tulokset ovat samansuuntaisia kuin aiemmin terveystiedon opettajille (Kontula & Meriläinen 2007) ja rehtoreille (Rimpelä ym. 2005) osoitetuissa tutkimuksissa.

Terveystietoa opetetaan edelleen – samoin kuin kaksi vuotta sitten (Rimpelä ym. 2005) - pääsääntöisesti siirtymäkauden aikaisella pätevyydellä. Paraikaa pätevöityviä opettajia toimi tämän esitutkimuksen mukaan 41 % kouluista. Aikaisemmissa tutkimuksissa ei ole kysytty pätevöitymässä olevien opettajien osuutta. Terveystiedon aineenopettajakelpoisuuden tuottavan koulutuksen tarve on edelleen suuri. Sitä osoittaa, että 38 % kouluista on sellaisia, joissa ei ole yhtään terveystiedon kelpoisuuden omaavaa opettajaa. Erityisen suuri koulutustarve on Lapin läänissä ja maaseudun pienten kuntien kouluissa. Nämä läänikohtaiset erot samoin kuin erot suurten ja pienten koulujen välillä osoittavat koulujen eriarvoista asemaa mahdollisuuksissa rekrytoida terveystiedon opetukseen kelpoisia opettajia.

Vastikään opettajankoulutuksen tulevaisuutta ja tarpeita pohtinut selvitysryhmä arvioi mietinnössään peruskoulujen ja lukioiden yhteenlaskettua terveystiedon opettajakoulutuksen tarvetta: *”Työryhmä pitää tärkeänä, että terveystiedon opettajien pätevöitymiskoulutus voidaan toteuttaa vuosina 2008–2012 niin, että nykyinen koulutusvaje täyttyy. Opetushallituksen arvion mukaan tarvitaan noin 700 terveystiedon opettajaa. Tämä edellyttää opetusministeriöltä koulutuksen riittävää resursointia.”* (Opetusministeriö 2007). Koulutustarve on kuitenkin huomattavasti suurempi, kun huomioidaan tämän rehtorikyselyn tulokset ja se, että lukuisissa kouluissa terveystietoa opettaa useampia opettajia. Terveystiedon opettajankoulutus on riittämättömästi resursoitu. Lisäkoulutuksen mahdollistamiseksi olisi osoitettava merkittävät lisävoimavarat, jotta pätevien terveystiedon opettajien koulutusvaje voidaan poistaa seuraavien viiden vuoden aikana. Tällä hetkellä merkittävimmän osuuden terveystiedon opettajankoulutuksesta järjestää Jyväskylän yliopisto. Terveystiedon aineenhallintaan liittyvää koulutusta tarjotaan myös Oulun, Kuopion ja Turun yliopistoissa. Tampereen yliopistossa on käynnistymässä alan koulutusta. Kyseiset tahot ovat tehneet jo useita vuosia erinomaista yhteistyötä terveystiedon opettajankoulutuksen kehittämisessä.

Suurin osa rehtoreista ilmoitti, että terveystiedon opettajien valintaan on vaikuttanut melko tai erittäin paljon opettajan kelpoisuus, aikaisempi kokemus

terveystiedon opetuksesta sekä opettajan oma toivomus. Myös opettajan tuntikertymällä oli merkitystä valintatilanteessa joka toisen rehtorin mielestä. Ei ole toivottavaa, – etenkään siirtymäkauden jälkeen – että tuntikertymä tai oma toivomus näyttelisivät suurta roolia opettajan valintatilanteessa. Opettajiksi tulee rekrytoida pätevimmät ja motivoidummat opettajat, jotka myös haluavat kehittää terveystiedon opetusta.

Terveystiedon opetus jakautuu aikaisempaa (Rimpelä ym. 2005) yleisemmin jokaiselle vuosiluokalle. Muutoksen suunta on myönteinen, sillä terveystiedon opetusta tarvitaan nuorten kehityksen eri vaiheissa. Muutosta tosin kuvaa osaltaan se, että vasta lukuvuonna 2006–2007 terveystietoa opetettiin kaikilla yläkoulujen vuosiluokilla 7–9.

Myönteistä on myös se, että syyslukukauden 2006 aikana terveystiedon opetukseen on osallistunut melko runsaasti ulkopuolisia vierailijoita. Valtaosa kouluista täytti Kouluterveydenhuollon laatusuosituksen (STM & Suomen Kuntaliitto 2004)[7] syyslukukauden aikana kouluterveydenhoitajien terveystiedon opetukseen osallistumisen osalta, mutta vain joka toisessa koulussa kouluterveydenhoitaja osallistui terveystiedon opetussuunnitelman laadintaan. Koululääkäreiden rooli sen sijaan lienee huolestuttavan vähäinen terveystiedon opetuksen asiantuntevana tukihenkilönä.

Terveystiedon opetuksen kehittäminen edellyttää osaavia ja motivoituneita opettajia, laadukasta oppimateriaalia, jatkuvaa opetussuunnitelman kehittämistyötä ja monipuolista tutkimustoimintaa. Pedagogisen kehittämistyön näkökulmasta tämän selvityksen yleisluonteinen tutkimustieto tarvitsee tuekseen syvemmälle terveystiedon opetukseen ja terveysoppimiseen paneutuvaa tutkimusta. Keskeinen viesti tässä esitutkimuksessa oli terveystiedon opetuksen osalta terveystiedon opettajankoulutuksen merkittävä ja akuutti lisäämistarve ja sen myötä lisäresursoinnin tarve.

7 ”Kouluterveydenhoitaja osallistuu opettajan tukena terveystiedon opetukseen. Kouluterveydenhoitaja ja -lääkäri osallistuvat asiantuntemuksellaan lapsen ikä- ja kehitystason mukaiseen terveystiedon opetussuunnitelman laatimiseen…”

Lähteet

Kontula, O. & Meriläinen, H. (2007): *Koulun seksuaalikasvatus 2000-luvun Suomessa*. Väestöntutkimuslaitos – Katsauksia E 26/2007. Helsinki.

Laki perusopetuslain 11§:n muuttamisesta 453/2001.

Opetusministeriö (2007): *Opettajankoulutus 2020*. Opetusministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2007:44.

Peltonen, H. (2005): *Terveystiedon opetusta ohjaava lainsäädäntö ja opetussuunnitelman perusteet*. Teoksessa H. Peltonen & L. Kannas: Terveystieto tutuksi – ensiapua terveystiedon opettamiseen. Opetushallitus. Helsinki.

Rimpelä, M & Ojajärvi, A & Luopa, P & Kivimäki H (2005*): Kouluterveyskysely, kouluterveydenhuolto ja terveystieto.* Perusraportti kyselyistä yläkouluille ja terveyskeskuksille. Stakes Työpapereita 1/2005. Helsinki.

STM & Suomen Kuntaliitto. (2004): *Kouluterveydenhuollon laatusuositus*: Sosiaali- ja terveysministeriön oppaita 2004:8. Helsinki.

Valtioneuvoston asetus 1435/2001.Valtioneuvoston asetus perusopetuslaissa tarkoitetun opetuksen valtakunnallisista tavoitteista ja perusopetuksen tuntijaosta 1435/2001.

Valtioneuvoston asetus 614/2001. Valtioneuvoston asetus opetustoimen henkilöstön kelpoisuusvaatimuksista annetun asetuksen 14 ja 28 §:n muuttamisesta 614/2001.

Hallituksen esitys eduskunnalle 142/2000. Hallituksen esitys eduskunnalle laeiksi perusopetuslain 11 §:n, lukiolain 7 §:n ja ammatillisesta koulutuksesta annetun lain 12 ja 17 §:n muuttamisesta 142/2000.

OPPILASHUOLTORYHMÄT

Pia Kalkkinen ja Heidi Peltonen

JOHDANTO

Oppilashuollolla tarkoitetaan lapsen ja nuoren oppimisen perusedellytyksistä, fyysisestä, psyykkisestä ja sosiaalisesta hyvinvoinnista huolehtimista. Oppilashuolto on sekä yhteisöllistä että yksilöllistä tukea. Oppilashuoltoon sisältyvät opetuksen järjestäjän hyväksymän opetussuunnitelman mukainen oppilashuolto sekä oppilashuollon palvelut, jotka ovat kansanterveyslaissa tarkoitettu kouluterveydenhuolto sekä lastensuojelulaissa tarkoitettu kasvatuksen tukeminen. Oppilashuolto kuuluu kaikille kouluyhteisössä työskenteleville sekä oppilashuoltopalveluista vastaaville viranomaisille. Sitä toteutetaan yhteistyössä kotien kanssa.

Vaikka koululainsäädännössä ei opetussuunnitelman laatimisen yhteissuunnitteluvelvoitteen (477/2003) lisäksi ole erityistä oppilashuoltoryhmien toimintaa ohjaavaa säädöstä, oppilashuoltoryhmien toimintaa pidetään kuitenkin tärkeänä.

Opetusministeriön oppilashuoltoryhmän muistiossa (2002) esitettiin että ”peruskouluissa ja toisen asteen oppilaitoksissa tulisi olla joko yksin tai yhdessä muiden koulujen tai oppilaitosten kanssa oppilashuoltoryhmä. Oppilashuoltoryhmän tulee toimia yhteistyössä oppilaiden vanhempien ja kasvatuksesta vastaavien viranomaisten sekä hoidosta vastaavien asiantuntijoiden kanssa. Oppilashuoltoryhmän tulee toimia ensisijaisesti ennaltaehkäisevästi, mutta sen tulee tarvittaessa puuttua myös oppilaiden ongelmiin. Eri hallinnonalojen yhteistyötä tulee lähentää ja poistaa yhteistyön esteet, ensisijaisesti opetus- ja sivistystoimen sekä sosiaali- ja terveystoimen väliltä.”

Koska opetussuunnitelman perusteissa määrätään vain opetustoimeen kuuluvan oppilashuollon tavoitteista, ei perusteisiin suoraan voitu sisällyttää muita hallinnonaloja koskevaa velvoitetta. Tästä syystä perusopetuksen opetussuunnitelman perusteisiin (2004) kirjattiin oppilashuoltoryhmien perustamista koskeva tavoite muotoon ”oppilashuoltoa voidaan koordinoida ja kehittää moniammatillisessa oppilashuoltoryhmässä”. Yhteistyön sekä työn- ja vastuunjaon kannalta on tarkoituksenmukaista, että koulussa toimii oppilashuoltoryhmä, jonka toimintaperiaatteet on kirjattu koulun opetussuunnitelmaan.

Määrätessään opetussuunnitelman perusteiden mukaisen oppilashuollon järjestämistavasta koulutuksen järjestäjä tekee päätöksen myös oppilashuoltoryhmien perustamisesta ja kokoonpanosta. Monissa kunnissa on perustettu myös kuntakohtaisia oppilashuoltoryhmiä, jotka koordinoivat kunnan tasolla oppilashuollon kehittämistä ja tukevat koulukohtaisten oppilashuoltoryhmien työskentelyä.

Käytännössä oppilashuoltoryhmät ovat vakiintuneet yhteistyön muodoksi jo ennen vuoden 2003 lainsäädännön muutoksia. Lääninhallitusten keräämien peruspalvelujen arviointien mukaan oppilashuoltoryhmiä on viime vuosina toiminut kouluissa aiempaa enemmän. Lukuvuonna 2002–2003 peruskouluista 80 %:ssa toimi oppilashuoltoryhmä. Lapin läänin kouluissa oli oppilashuoltoryhmä toiminut 64 %:ssa, kun vastaava luku Etelä-Suomen läänissä oli 91 %. Lääninhallitusten peruspalvelujen arvioinnin mukaan lukuvuonna 2002–2003 peruskoulujen oppilashuoltoryhmien työ painottui ennaltaehkäisevän toiminnan sijasta akuutteihin, oppilasta tai oppilasryhmää koskeviin asioihin.

Oppilashuoltoryhmä on aina moniammatillinen. Se toimii asiantuntijaryhmänä, tiiminä, joka koordinoi oppilashuollon tavoitteisiin liittyvää toimintaa. Oppilashuoltoryhmän tehtävänä on 1) toimia asiantuntijana terveellisen ja turvallisen opiskeluympäristön kehittämisessä ja seurannassa, 2) tukea yksittäisen oppilaan oppimista, tervettä kasvua ja kehitystä, 3) seurata ja arvioida yksittäisen oppilaan fyysisen, psyykkisen ja sosiaalisen tuen tarvetta sekä 4) seurata ja arvioida kouluyhteisössä yhteisöllisen tuen tarvetta.

Käytännössä oppilashuoltoryhmien koostumuksessa on edelleen suurta alueellista vaihtelua. Useimmissa kouluissa oppilashuoltoryhmää koottaessa on käytössä rehtorin, terveydenhoitajan, erityisopettajan ja opinto-ohjaajan asiantuntemus. Usein mukana ovat myös koulupsykologi ja -kuraattori oppilashuoltoryhmän vakiojäseninä tai konsultoivina asiantuntijoina. Koululääkärit osallistuvat myös oppilashuoltoryhmien toimintaan.

Oppilashuoltoryhmien tehtäväkuvaa, valtuuksia, tietosuojaa ja salassapitoa koskeva keskustelu on ollut viime vuosina vilkasta. Uudistunut lainsäädäntö on erityisesti tuonut esiin ongelmakohtia ja pohdintaa oppilashuoltoryhmän tehtäväkuvasta ja rakenteesta.

TULOKSET

Oppilashuollon yhteistyön sekä työn- ja vastuunjaon kannalta on tarkoituksenmukaista, että koulussa toimii oppilashuoltoryhmä, jonka toimintaa koskevat periaatteet kirjataan opetussuunnitelmaan. Kyselyssä kaikki koulut vastasivat, että koulussa toimii oppilashuoltoryhmä.

Kyselyssä kartoitettiin oppilashuoltoryhmän kokoontumisen tiheyttä sekä työn jakautumista eri tehtäviin. Useimmiten oppilashuoltoryhmä kokoontui noin kerran viikossa (55 %) tai kerran kahdessa viikossa (19 %). Viidennes (22 %) kouluista ilmoitti oppilashuoltoryhmän kokoontuvan noin kerran kuukaudessa. Ainoastaan 4 % ilmoitti, että oppilashuoltoryhmä kokoontui syyslukukauden 2006 aikana harvemmin kuin kerran kuukaudessa.

Oppilashuoltoryhmän kokoontumisessa oli suuria eroja taustamuuttujien mukaan (Taulukko 11). Kun viikoittain kokoontui koulujen oppilashuoltoryhmistä 75 % Etelä-Suomen läänissä, 75 % suurissa kaupungeissa ja 82 % suurimmissa kouluissa, vastaavat luvut Lapin läänissä olivat 36 %, maaseudulla 26 % ja alle sadan oppilaan kouluissa 22 %. Koulujen oppilasmäärä vaikuttaa oppilashuoltoryhmien kokoontumisen määrään siten, että oppilasmäärältään suuremmissa kouluissa kokoontumisia oli tiheämmin. Koulujen kokoa koskevassa tarkastelussa voidaan todeta, että alle sadan oppilaan kouluista puolet kouluista (49 %) ilmoitti ryhmän kokoontuvan noin kerran kuukaudessa.

Oppilashuoltoryhmän työpanoksen jakautumista pyydettiin arvioimaan prosentuaalisesti kolmessa eri tehtäväkokonaisuudessa (Taulukko 12). Kokonaistyöpanoksen jakautuminen oli varsin samanlaista eri lääneissä. Enemmistössä (86 %) kouluja oppilashuoltoryhmän työstä yli puolet meni yksittäisten oppilaiden asioihin. Lähes puolet (42 %) arvioi, että oppilaskohtaiseen työhön käytettiin yli 75 % kokonaistyöpanoksesta. Yleisen kouluyhteisön hyvinvoinnin ja opetuksen tuen osuus kokonaistyöpanoksesta oli useimmiten 10–20 %. Arviointiin ja kehittämiseen ei juuri työtä suunnattu, useimmiten (73 %) tämä osuus oli alle 10 %. Tämän yleiskuvan rinnalla on huomattava myös koulujen välinen vaihtelu. Aineistoista löytyi 5 % kouluja, joissa oppilaskohtaisen työn osuus oli alle puolet työpanoksesta ja toiset 5 %, joissa kouluyhteisön yleiset asiat saivat noin puolet tai enemmän työpanoksesta. Viidennes kouluista käytti arviointiin ja kehittämiseen 10–20 % oppilashuoltoryhmän työstä.

Taulukko 11. Oppilashuoltoryhmän kokoontuminen koko aineistossa ja läänin, kuntaryhmityksen, koulutyypin ja 7.–9. luokkien oppilasmäärän mukaan. Koulujen jakauma prosentteina.

	Harvemmin kuin kerran kuukaudessa	Noin kerran kuukaudessa	Noin kerran kahdessa viikossa	Noin kerran viikossa	Yhteensä % (N)
KOKO AINEISTO	4	22	19	55	100 (536)
LÄÄNI					
Etelä-Suomi	1	5	19	75	100 (175)
Länsi-Suomi	4	25	19	52	100 (189)
Itä-Suomi	1	41	22	36	100 (74)
Oulu	6	33	17	44	100 (64)
Lappi	18	32	14	36	100 (28)
Ahvenanmaa	17	17	0	67	100 (6)
KUNTARYHMITYS					
Suuri kaupunki	1	7	17	75	100 (162)
Kaupunkimainen	2	7	18	73	100 (100)
Taajamatyyppinen	2	13	23	62	100 (91)
Maaseutumainen	8	47	19	26	100 (183)
KOULUTYYPPI					
Luokat 7–10	1	19	21	58	100 (337)
Myös luokkia 1–6	7	26	16	51	100 (199)
OPPILASMÄÄRÄ					
–99	11	49	18	22	100 (79)
100–199	6	42	19	32	100 (125)
200–299	2	12	22	64	100 (116)
300–399	0	9	18	73	100 (108)
400–	0	1	17	82	100 (108)

Taulukko 12. Koulujen jakautuma prosentteina oppilashuoltoryhmän työpanoksen kolmeen tehtäväluokkaan jakautumisen mukaan.

	Osuus prosentteina kokonaistyöpanoksesta							Yhteensä
Työn tehtäväluokitus	Ei lainkaan	Alle 10	10–20	25–45	Noin puolet	55–75	Yli 75	% (N)
Yksittäistä oppilasta tai asiaa koskevat oppilashuollolliset kysymykset	0	0	1	5	8	44	42	100 (529)
Yleiset kouluyhteisön hyvinvointiin ja opetuksen tukeen liittyvät kysymykset	1	25	53	17	4	(0,4)	0	100 (527)
Oppilashuoltoryhmän oman toiminnan arviointi ja kehittäminen	5	73	21	(0,4)	(0,2)	(0,2)	0	100 (523)

POHDINTA

Tulokset osoittavat, että oppilashuoltoryhmätyöskentely on vakiintunut toimintatavaksi ilman, että siitä on määrätty laissa erikseen. Oppilashuoltoryhmien kokoontumistiheys voi kertoa monesta eri asiasta. Pääosin eroja ryhmän kokoontumistiheydessä selittää ilmeisesti koulujen koko. Maaseutumaisella alueella olevat koulujen oppilashuoltoryhmät kokoontuvat harvemmin kuin kaupunkimaisella alueella olevien koulujen ryhmät. Isommissa kouluissa oppilashuoltoryhmillä on oppilasmäärän kasvaessa luonnollisestikin tarve kokoontua useammin kuin pienemmissä kouluissa.

Useimmat oppilashuoltoryhmät kokoontuvat ratkaistakseen yksittäistä oppilasta koskevia asioita. Kouluyhteisön hyvinvoinnin ja opetuksen tuen yleisiä haasteita käsitellään huomattavasti vähemmän. Toisaalta aineistosta löytyy kouluja, joissa työpanosta käytetään yleisiin kouluyhteisön hyvinvointiin ja opetuksen tukeen liittyviin kysymyksiin huomattavasti enemmän. Esimerkiksi neljä prosenttia kouluista käyttää noin puolet oppilashuoltotyöryhmän kokonaistyöpanoksesta ko. kysymyksiin. Oppilashuoltoryhmän oman toiminnan arviointiin ja kehittämiseen käytettiin aikaa useimmiten vain vähän kokonaistyöpanoksesta. Ilahduttavaa on kuitenkin se, että ainoastaan viisi prosenttia kouluista ilmoitti, että oppilashuoltoryhmä ei käytä lainkaan aikaa oman toiminnan arviointiin ja kehittämiseen.

Mielenkiintoista olisi ollut selvittää myös sitä, kuinka paljon oppilashuoltoryhmän kokoonpanossa on muiden hallintokuntien edustajia tai muita yhteistyökumppaneita erityisesti esimerkiksi keskusteltaessa koulun hyvinvointiin liittyvistä kysymyksistä. Joissakin kunnissa ja alueilla on myös perustettu laajempia oppilashuoltoryhmiä, joiden tavoitteena on kehittää oppilashuoltoa alueellisesti.

Oppilashuoltoryhmän toiminnassa huomio kiinnittyy usein salassapitoon liittyviin menettelytapoihin silloin, kun käsitellään yksittäisen oppilaan asioita. On tärkeää, että oppilashuoltoryhmän toiminnassa mukana olevat tuntevat sekä oman että yhteistyökumppanin työtä ohjaavan lainsäädännön tältä osin. Oppilashuoltoryhmien työskentelyssä tuleekin erottaa toisistaan:

1. yleiset kouluyhteisön hyvinvointiin ja opetuksen tukeen liittyvät kysymykset,
2. yksittäistä oppilasta tai asiaa koskevat oppilashuollolliset kysymykset, joiden käsittelyä rajoittavat asian luonteen vuoksi sekä julkisuuslakiin että eri hallinnonalojen lainsäädäntöön liittyvät salassapitoon velvoittavat säädökset.

Yleisiä kysymyksiä voidaan käsitellä yhdessä ilman tietosuojaan liittyviä rajoitteita. Tällöin toimintaan voivat osallistua myös kunnassa toimivat muut yhteistyökumppanit, kuten poliisin, nuorisotyön tai seurakunnan edustajat ja muut vastaavat. Myös vanhempainyhdistysten edustajat voivat olla mukana pohtimassa yleisiä yhteisiä kysymyksiä.

Tässä kyselyssä ei selvitetty missä määrin kunnissa on kuntakohtaisia oppilashuoltoryhmiä. Laki ei myöskään velvoita siihen. Opetuksen järjestäjällä on paikallista opetussuunnitelmaa laadittaessa mahdollisuus ottaa kantaa kunta- ja koulukohtaisten oppilashuoltoryhmien luomiseen. Oppilashuollon kehittämisen näkökulmasta kuntakohtaisten oppilashuoltoryhmien merkitys on tärkeä monesta syystä. Ensinnäkin varhaiskasvatuksen ja eri kouluasteiden oppilas-opiskelijahuollon jatkumon turvaamiseksi tarvitaan opetuksen järjestäjän sekä sosiaali- ja terveystoimen kokonaisvaltaista näkemystä toiminnan järjestämisestä ja kehittämisestä sekä seurannasta ja arvioinnista. Myös yksittäisen oppilaan tarpeeseen perustuvat hoitoonohjaus- ja tukitoimet edellyttävät kokonaisvaltaista suunnittelua usein lapsen ja nuoren koko koulupolun ajan. Koska oppilashuollon palveluja edustavat sosiaali- ja terveydenhuollon ammattilaiset toimivat usein monissa eri koulu- ja oppilaitosyksiköissä, on tärkeää miettiä koko kunnan tasolla yhtenevät periaatteet, toimintamallit sekä työn- ja vastuunjako. Kaikki nämä näkökulmat ovat tärkeitä tarpeeseen perustuvan oppilashuollon tarjonnan suunnittelussa, kohdentamisessa ja toteuttamisessa. Tämä korostuu erityisesti ongelma- ja kriisitilanteissa joissa tarve oppilashuollon tukeen on välitön ja kasvanut. Olemassa olevien voimavarojen oikea kohdentaminen ja riittävän yhdenmukaiset toimintatavat auttavat tuen oikea-aikaista antamista sekä kohdentamista tilanteen vaatimalla tavalla.

Lähteet

Etelä-Suomen lääninhallitus: (2005): *Oppilashuolto, järjestyksenpito ja kurinpito perusopetuksen kouluissa 2001–2004*. Etelä-Suomen lääninhallituksen julkaisuja 70/2003.

Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet. (2004). Opetushallitus. http://www.oph.fi/ops/perusopetus/pops_web.pdf

Opetusministeriö. (2002): *Oppilaan hyvinvointi ja oppilashuolto*. Opetusministeriön työryhmien muistioita 2002:13.

Peltonen, H. & Laitinen, K. (2005): *Oppilashuolto.* Teoksessa H. Peltonen (toim.)

Opiskelun tuki esi- ja perusopetuksessa. Virikkeitä ja toimintamalleja yleisen ja erityisen tuen järjestämiseksi. Opetushallitus. Saarijärvi.

Sosiaali- ja terveysministeriö. (2006): *Oppilashuoltoon liittyvän lainsäädännön uudistaminen*. Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 2006:33.

Vehkamäki & Tamminen-Dahlman. (2004): *Julkisuus ja tietosuoja opetustoimessa*. Tampere.

KOULUPSYKOLOGI JA -KURAATTORI

Pia Kalkkinen ja Aino Pyöriä

JOHDANTO

Oppilashuoltoon sisältyvät opetuksen järjestäjän hyväksymän opetussuunnitelman mukainen oppilashuolto sekä oppilashuollon palvelut, joita ovat kansanterveyslaissa tarkoitettu kouluterveydenhuolto ja lastensuojelulaissa tarkoitettu kasvatuksen tukeminen. Vielä voimassa olevan lastensuojelulain (683/1983) 7 §:n 2 momentin mukaan kunnan tulee järjestää kunnan koululaitoksen piirissä oleville oppilaille riittävä tuki ja ohjaus sekä muut tarpeelliset toimet koulunkäyntiin ja oppilaiden kehitykseen liittyvien sosiaalisten ja psyykkisten vaikeuksien poistamiseksi sekä koulun ja kotien välisen yhteistyön kehittämiseksi. Tätä tehtävää varten kunnassa voi olla koulupsykologin ja koulukuraattorin virkoja.

Koulupsykologien ja -kuraattorien työ on pyrittävä järjestämään paikallisiin olosuhteisiin soveltuvalla tavalla oppilasmäärään ja saatavilla oleviin palveluihin suhteutettuna ja sen tulee tapahtua pääosin koulussa. Heidän tulee osallistua alansa asiantuntijoina kouluyhteisön toiminnan sekä opetus- ja kasvatustyön suunnitteluun ja kehittämiseen. Koulupsykologin ja -kuraattorin tulee toimia yhteistyössä oppilaan, hänen vanhempiensa, häntä hoitavien ja kasvattavien henkilöiden, kouluyhteisön sekä koulutoimen, sosiaali- ja terveydenhuollon viranomaisten ja muiden viranomaisten kanssa.

Lastensuojelulain uudistuksen (1.1.2008 alkaen) mukaan kunnan tulee järjestää koulupsykologi- ja koulukuraattoripalveluita, jotka antavat kunnan perusopetuslaissa (628/1998) tarkoitetun esi-, perus- ja lisäopetuksen sekä valmistavan opetuksen oppilaille riittävän tuen ja ohjauksen koulunkäyntiin ja oppilaiden kehitykseen liittyvien sosiaalisten ja psyykkisten vaikeuksien ehkäisemiseksi ja poistamiseksi. Palveluilla tulee edistää myös koulun ja kodin välisen yhteistyön kehittämistä. Perusopetuslain 7 ja 8 §:ssä tarkoitetun opetuksen järjestäjä vastaa edellä 1 momentissa tarkoitettujen palveluiden järjestämisestä oppilailleen.

Oppilashuollon palvelujen saatavuus on aiempien tutkimusten mukaan vaihdellut läänien ja kuntien välillä. Lääninhallitusten peruspalvelujen arviointitulokset 2004 osoittivat, että koulujen näkemysten mukaan kouluterveydenhuollon ja psykososiaalisten oppilashuollon palvelujen riittävyydessä oli puutteita koko maassa, erityisesti sekä koulupsykologi- että -kuraattoripalveluja oli oppilaiden tarpeisiin nähden yleisimmin riittämättömästi. Palvelujen resursoin-

nissa oli myös huomattavia eroja eri kuntien kesken. Oppilaiden oikeus oppilashuollon palveluihin ei näin ollen toteudu tasapuolisesti maan eri osissa.

TULOKSET

Koulun psykologitoimintaa ja sosiaalityötä selvitettiin kysymällä koulupsykologien ja -kuraattoreiden toiminnasta pääsiallisesti vastaavaa hallintokuntaa ja työpanosta. Lisäksi kartoitettiin työn jakautumista asiakastyön, oppilashuoltoryhmien kanssa tehtävän työn, moniammatillisen työn ja muun työn välillä.

Kuviossa 10. kuvataan koulupsykologitoiminnasta ja koulun sosiaalityöstä pääasiallisesti vastaavan hallintokunnan jakauma. Molempien toimintojen yleisin hallintokunta oli opetustoimi, mutta koulun psykologitoiminta oli melko usein myös terveystoimen vastuulla. Tässä kysymyksessä 15 % kouluista ilmoitti, että heillä ei ole lainkaan koulupsykologitoimintaa. Ilman koulukuraattoritoimintaa oli 8 % kouluista. Tulos oli aika tavalla toisenlainen, kun kysyttiin työpanosta. Työpanosta kysyttäessä 10 % kouluista ilmoitti, että heillä ei ole lainkaan tietoa koulupsykologitoiminnan työpanoksesta, 12 % vastasi, että ei ole tietoa viikoittaisesta tuntimäärästä ja 25 % ilmoitti viikkotuntimääräksi nolla. Vastaavat luvut koulun sosiaalityölle olivat 2 %, 12 % ja 19 %. Yhdessä nämä luvut tarkoittavat, että lähes joka toisessa 7.–9. luokkien koulussa ei ollut tietoa psykologitoiminnasta tai sitä ei käytännössä ollut saatavilla. Sosiaalityöstä tieto puuttui tai toimintaa ei ollut joka kolmannessa koulussa. Ero kahteen eri kysymykseen annetuissa vastauksissa voi johtua siitä, että hallinnollinen vastuutaho oli koulujen tiedossa, mutta käytännössä toimintaa ei kuitenkaan ole mainittavasti tarjolla.

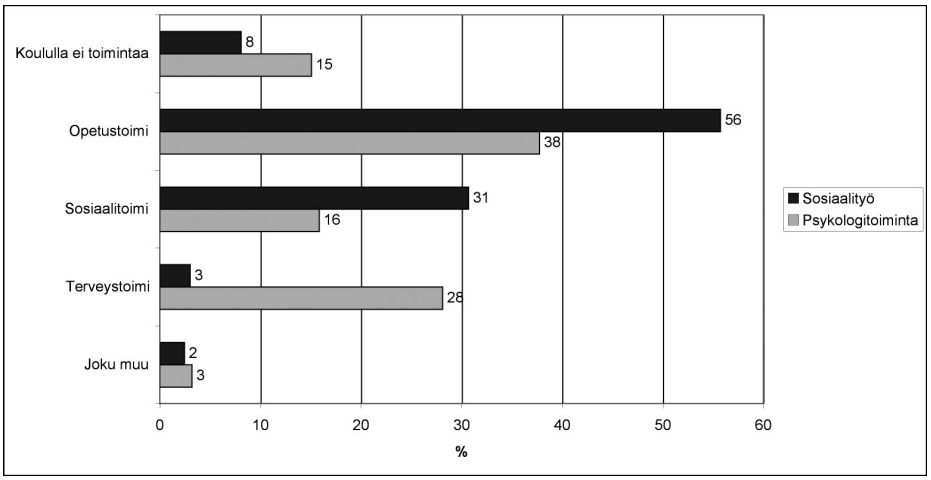

Kuvio 10. Koulujen jakautuminen prosentteina psykologitoiminnasta ja sosiaalityöstä pääasiallisesti vastaavan hallintokunnan mukaan.

Koulun psykologitoiminnan viikkotuntimäärän ilmoitti 375 koulua ja sosiaalityön vastaavan tuntimäärän 459 koulua. Vaihteluvälit olivat erittäin suuret. Nolla tuntia 100 oppilasta kohti psykologitoimintaa ilmoitti 35 % ja sosiaalityötä 21 % tähän kysymykseen vastanneista kouluista. Vastaavat osuudet 3 tuntia/100 tai enemmän psykologitoimintaa ilmoittaneille oli 13 % ja sosiaalityötä 8 tuntia/100 tai enemmän ilmoittaneille 12 %. Taulukossa 13. esitetään keskimääräistä tasoa kuvaavat keskiluvut (mediaanit) ja 25 %:n poikkeama-arvot, joiden sisään jää puolet luvuista. Keskimäärin viikkotuntimäärä sataa oppilasta kohti oli sosiaalityössä 2,8, mutta koulupsykologitoiminnassa vain 0,4.

Taulukko 13. Koulun psykologitoiminnan ja sosiaalityön oppilasmäärään suhteutettujen viikkotyötuntien tunnuslukujen keskiluku (mediaani) ja 25 % poikkeama-arvot (puolet lukumääristä näiden raja-arvojen sisällä) syyslukukaudella 2006.

	Lukumäärän ilmoittaneet koulut	Keskiluku Tuntia/100 oppilasta	25 % poikkeama-arvot Tuntia/100 oppilasta
Koulun psykologitoiminta	375	0,4	0,0–1,7
Koulun sosiaalityö	459	2,8	0,5–5,8

Kyselyä valmisteltaessa keskusteltiin paljon koulun psykologitoiminnan ja sosiaalityön painottumisesta erilaisiin tehtäviin. Työpanoksen suuntautumisen selvittämistä pidettiin tärkeänä, mutta sen mittaamiseksi koulutasolla oli vaikea löytää kysymystä, joka toimisi myös käytännössä. Lopulta päädyttiin pyytämään arvioita kysymällä ”Miten suuri osuus toiminnasta kokonaistyöpanoksesta käytettiin seuraaviin toimiin syyslukukaudella 2006?”. Vastausvaihtoehdoissa kuvattiin melko laajasti toimintakokonaisuuksia. Asiakastyötä koskevan vaihtoehdon esimerkit olivat erikseen psykologitoiminnalle ja sosiaalityölle, muuten vaihtoehdot olivat samoja:

- Suora asiakastyö, yhteensä (esim. psykologiset arvioinnit ja niihin liittyvät lausunnot; oppilaiden ja vanhempien neuvonta, ohjaus ja tuki) (esim. sosiaaliset selvitykset, arvioinnit ja lausunnot; oppilaiden ja vanhempien ohjaus, neuvonta ja tuki)
- Oppilastyhmien kanssa työskentely, yhteensä (esim. vertaisryhmien ja tukioppilastoiminnan vetäminen; luokkailmapiirin kohentaminen)
- Kouluyhteisön kehittämiseen osallistuminen, yhteensä (esim. koulun toimintamallien kuten kriisisuunnitelmien laatiminen ja kehittäminen; kodin ja koulun välisen yhteistyön kehittäminen)
- Moniammatillinen yhteistyö, yhteensä (esim. oppilashuoltoryhmätyöskentely; henkilökunnalle annettu konsultaatio; yhteistyö seurakuntien, nuoriso-, sosiaali- ja terveystoimen tms. kanssa)
- Muu työ (esim. koulutus, hallinto kuten kokoukset tms. matkat)

Yli 90 % kouluista vastasi näihin kysymyksiin. Vaikeinta oli arvioida muuhun toimintaan kuten koulutukseen, matkoihin ja hallintoon käytettyä työpanosta. Muilta osin noin viidennes vastasi, että työpanoksen jakautumasta ei ollut tietoa psykologitoiminnassa ja kymmenesosalla ei ollut tätä tietoa sosiaalitoiminasta.

Vaikka arvioiden työpanoksen jakautumista eri tehtäviin on tulkittava varoen, päätulokset näyttävät selviltä (Taulukko 14). Selvä enemmistö arvion antaneista ilmoitti että noin puolet tai enemmän työpanoksesta menee asiakastyöhön. Myös moniammatillinen työ oli yleistä, joskin hajonta oli suurta. Runsas kymmenesosa arvion esittäneistä kouluista vastasi, että psykologitoimintaan ei sisälly moniammatillista työtä lainkaan ja yhtä suuren osuuden vastauksissa sitä arvioitiin olevan vähintään puolet kokonaistyöpanoksesta.

Taulukko 14. Koulun arvio koulun psykologitoiminnan ja sosiaalityön kokonaistyöpanoksen jakautumisesta eri tehtäviin.

	Ei ole toimintaa	Koulupsykologitoiminnan työpanos, %-osuus								Yhteensä % (N)
Arvioitu työpanos		Ei tietoa	Ei lainkaan	Alle 10 %	10–25 %	25–45 %	Noin puolet	55–75 %	Yli 75 %	
PSYKOLOGITOIMINTA										
Asiakastyö	16	15	5	6	4	5	8	20	21	100 (515)
Moniammatillinen työ	16	13	8	21	24	10	4	4	(0,2)	100 (505)
Oppilasryhmien kanssa tehtävä työ	16	13	51	15	4	(0,4)	0	0	0	100 (504)
Kouluyhteisön kehittäminen	16	13	41	26	3	(0,2)	0	0	1	100 (512)
Muu työ (koulutus, hallinto ym.)	16	26	28	22	6	(0,4)	(0,2)	0	(0,2)	100 (489)
SOSIAALITYÖ										
Asiakastyö	8	8	2	6	6	10	17	31	12	100 (515)
Moniammatillinen työ	8	7	3	16	36	20	5	2	3	100 (511)
Oppilasryhmien kanssa tehtävä työ	8	8	25	33	19	6	1	(0,2)	(0,2)	100 (505)
Kouluyhteisön kehittäminen	8	8	21	48	13	2	0	0	0	100 (517)
Muu työ (koulutus, hallinto ym.)	8	17	16	45	12	2	(0,2)	0	0	100 (495)

Oppilasryhmien kanssa toimiminen oli melko harvinaista psykologitoiminnassa. Kouluyhteisön kehittämistä ilmoitettiin hieman enemmän. Sosiaalityössä oppilasryhmien kanssa työskentely ja kouluyhteisön kehittämiseen osallistuminen oli selvästi yleisempää, joskin taas erot vastauksissa olivat suuria.

Taulukko 15. Koulupsykologin ja koulukuraattorin pääasiallinen hallintokunta ja asiakastyön osuus yli puolet heidän työpanoksestaan. Vastanneiden koulujen osuus prosentteina koko aineistossa ja läänin, kuntaryhmityksen, koulutyypin ja 7.–9. luokkien oppilasmäärän mukaan.

	Ei lainkaan toimintaa		Pääasiallinen hallintokunta opetustoimi		Yli puolet (55–100 %) toiminnasta asiakastyötä	
	Koulu-psykologi	Koulu-kuraattori	Koulu-psykologi	Koulu-kuraattori	Koulu-psykologi	Koulu-kuraattori
KOKO AINEISTO	15	8	38	56	41	43
LÄÄNI						
Etelä-Suomi	16	3	52	68	36	44
Länsi-Suomi	13	8	34	50	45	40
Itä-Suomi	12	11	28	42	43	41
Oulu	19	14	22	56	39	56
Lappi	29	14	21	50	36	29
Ahvenanmaa	0	0	100	83	67	50
KUNTARYHMITYS						
Suuri kaupunki	15	6	63	70	35	48
Kaupunkimainen	13	3	60	81	38	45
Taajamatyyppinen	14	2	26	57	51	53
Maaseutumainen	17	15	10	28	42	32
KOULUTYYPPI						
Luokat 7-9	16	5	36	59	40	45
Myös luokkia 1-6	14	13	40	51	43	39
7–9. LUOKKIEN OPPILASMÄÄRÄ						
–99	25	15	19	35	38	38
100–199	18	17	25	33	39	36
200–299	8	4	41	63	48	41
300–399	14	3	51	69	32	51
400–	13	2	50	75	45	49

Taulukossa 15. esitetään koulupsykologitoimintaa ja koulun sosiaalityötä kuvaavia tietoja taustamuuttujien mukaan. Koulupsykologitoiminta puuttui kokonaan lähes noin joka neljännestä koulusta Lapin läänissä ja samoin joka

neljännestä pienestä koulusta. Koulun sosiaalityön puuttuminen oli samansuuntaisesti yhteydessä lääniin ja oppilasmäärään. Kattavimmin sosiaalityötä oli Etelä-Suomen läänissä, keskisuurilla paikkakunnilla ja suurissa 7.–9. luokkien kouluissa. Pääasiallista vastuuta kantavissa hallintokunnissa oli suuria eroja läänin, kuntaryhmityksen ja koulun koon mukaan. Opetustoimen osuus oli suurin Ahvenanmaalla ja Etelä-Suomen läänissä, suurissa kaupungeissa ja suurissa kouluissa. Asiakastyön osuus ei ollut yhtä selvässä yhteydessä taustamuuttujiin. Sen osuus kokonaistyöpanoksesta oli suurin Ahvenanmaalla ja taajamatyyppisillä paikkakunnilla. Psykologitoiminnassa asiakastyön osuus ei ollut yhteydessä koulun oppilasmäärään, mutta sosiaalityössä se kasvoi oppilasmäärän lisääntyessä.

POHDINTA

Varsin monien koulujen vastauksista jäivät yksityiskohtaisemmat tiedot psykologitoiminnasta ja sosiaalityöstä puuttumaan. Tulokset ovat siksi luonteeltaan vasta suuntaa-antavia. Tarvitaan yksityiskohtaisempaa selvitystä näiden toimintojen nykytilasta. Yleiskuva näyttää kuitenkin jo näiden tietojen perusteella hahmottuvan.

Kansallisen ohjauksen kannalta on olennaista tietää, mikä hallintokunta yleisemmin kunnassa vastaa psykososiaalisen oppilashuollon palvelujen organisoinnista. Suurissa kaupungeissa koulun psykologitoiminnasta ja koulun sosiaalityöstä vastaa useimmiten opetustoimi, kun maaseutumaisella alueella vastaavana hallintokuntana on varsin usein myös sosiaali- tai terveystoimi. Työntekijöiden työskenteleminen kolmen eri hallintokunnan alaisuudessa voi tehdä käytännön toiminnan organisoimisen haasteelliseksi. Siksi hallintokunnat ylittävä yhteistyö sekä valtakunnallisesti että alueellisesti on välttämätöntä.

Huomattavan suuressa osassa kouluja ei ollut tietoa psykologitoiminnasta tai sosiaalityöstä tai niitä ei käytännössä ollut lainkaan tarjolla. Koulut ja koulujen oppilaat eivät täten ole palvelujen suhteen tasavertaisessa asemassa. Esimerkiksi Lapin läänissä jopa 29 % vastanneista ilmoitti, että heillä ei ole koulupsykologitoimintaa lainkaan. Tutkimustulokset vahvistivat aiempia tutkimustuloksia alueellisesta epätasa-arvoisuudesta. Lastensuojelulaki edellyttää jatkossa, että kunnan tulee järjestää koulupsykologi- ja koulukuraattoripalveluita, joten kysymys palvelujen organisoinnista tulee ajankohtaiseksi jo vuoden 2008 alussa. Jatkossa onkin keskeistä seurata näiden palvelujen saatavuutta oppilaiden, kotien ja koulujen näkökulmasta. Samoin esimerkiksi mitoituksen (kuinka monta oppilasta/psykologi tai kuraattori) ja kunnan muun palvelujärjestelmän sekä koulujen käytettävissä olevan asiantuntija-avun poh-

timinen on keskeistä. Nykyisin koulukuraattoreiden ja koulupsykologien mitoituksessa on huomattavia eroja kuntien välillä.

Koulupsykologin kokonaistyöpanoksesta suurin osa menee asiakastyöhön. Oppilasryhmien kanssa työskentelyyn ja kouluyhteisön kehittämiseen käytetään vähemmän aikaa. Toisaalta kaikissa kouluissa koulupsykologien ei ole ollut mahdollistakaan osallistua kouluyhteisön kehittämiseen, sillä yksilötyöhön kohdistuvat odotukset esimerkiksi psykologisten arviointien ja lausuntojen antaminen vievät koko koululle annettavan ”psykologiajan”. Koulupsykologin työ määräytyy myös sen mukaan, mitä muita palveluja ja yhteistyötahoja kunnassa/seudulla on.

Myös koulun sosiaalityö painottuu yksilötyöhön. Tosin vastauksissa oli kouluja (6 %), joissa ko. toiminnasta meni lähes puolet oppilasryhmien kanssa työskentelyyn. Moniammatillinen yhteistyö näkyi myös vahvasti koulun sosiaalityön kokonaistyöpanoksen profiilissa. Viisi prosenttia kouluista ilmoitti, että yli puolet kokonaistyöpanoksesta meni moniammatilliseen yhteistyöhön.

Työn painottumista kuvaavat vastaukset saattavat tosin kuvata ensisijaisesti kouluilla olevaa resurssia. Jos koululla ei ole kuin yksi kuraattori kerran kahdessa viikossa, työaika painottuu väistämättä yksilökeskeiseen työhön.

Lähteet

Lastensuojelulaki 417/2007.

Lastensuojelulaki 683/1983.

Perusopetuslaki 628/1998.

Etelä-Suomen lääninhallitus (2005): *Oppilashuolto, järjestyksenpito ja kurinpito perusopetuksen kouluissa 2001–2004*. Etelä-Suomen lääninhallituksen julkaisuja 70/2003.

Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet. (2004). Opetushallitus. http://www.oph.fi/ops/perusopetus/pops_web.pdf

Oppilashuoltoon liittyvän lainsäädännön uudistaminen. (2006): Sosiaali- ja terveysministeriön Selvityksiä 2006:33.

KOULUTERVEYDENHUOLLON SUUNNITELMALLISUUS JA HENKILÖSTÖ

Kirsi Wiss ja Vesa Saaristo

JOHDANTO

Kouluterveydenhuolto on kansanterveystyön, sivistystoimen ja sosiaalitoimen yhteistyötä. Sen tavoitteena on koko kouluyhteisön hyvinvoinnin ja oppilaiden terveyden edistäminen sekä terveen kasvun ja kehityksen tukeminen yhteistyössä oppilaiden, vanhempien, oppilashuollon muun henkilöstön ja opettajien kanssa. (Stakes 2002.)

Kouluterveydenhuollosta on annettu useita ohjeita. Jo vuoden 1972 kansanterveyslaissa korostettiin kouluterveydenhuollon suunnitelmallisuuden tärkeyttä (Kivimäki ym. 2007). Kouluterveydenhuollon laatusuosituksen mukaan jokaisessa terveyskeskuksessa tulisi olla kouluterveydenhuollon toimintasuunnitelma, jossa kuvataan kouluterveydenhuollon toimintatavat ja sovitaan henkilöstön työpanoksesta (STM & Suomen Kuntaliitto 2004).

Toimivan kouluterveydenhuollon edellytyksenä on riittävä, pätevä ja pysyvä henkilöstö. Henkilöstön työpanosta määritellään henkilöstömitoituksella, joka muodostuu tasosta ja rakenteesta. Tasolla tarkoitetaan henkilöstön määrää ja rakenne kuvaa koulutusastetta tai laajemmin osaamista. Kouluterveydenhuollossa henkilöstömitoituksen tasoa suositellaan kuvattavaksi oppilaiden lukumäärän suhteella kokopäivätoimiseen työntekijään. Kun tämä tunnusluku esitetään erikseen terveydenhoitajille ja lääkäreille, saadaan tietoa myös henkilöstömitoituksen rakenteesta. (STM & Suomen Kuntaliitto 2004.)

Tuoreimmat henkilöstömitoitussuositukset on annettu laatusuosituksessa (Taulukko 16). Keskimääräisten tunnuslukujen lisäksi huomiota kiinnitettiin paikallisen tarpeen selvittämiseen. Henkilöstömitoituksessa tulisi huomioida koulujen koko ja lukumäärä, psykososiaalisen työn vaativuus sekä erityistukea tarvitsevien oppilaiden lukumäärä. Myös yhteistyö oppilashuoltoryhmän kanssa sekä koulukuraattori- ja koulupsykologimitoitus vaikuttavat kouluterveydenhuollon kuormitukseen.

Taulukko 16. Ohjeet kouluterveydenhuollon henkilöstömitoituksesta vuosina 1972–2004 (Wiss ym. 2007).

Lähde	Oppilaiden lukumäärä/ kokopäivätoiminen koulu-terveydenhoitaja	Oppilaita/koko-päivä-toiminen koululääkäri
Lääkintöhallitus 1972: Ohjekirje	1200–1500	(noin 6000*)
Lääkintöhallitus 1981: Ohjekirje	noin 800	noin 6000
Stakes 2002: Opas	600, korkeintaan 700	2100
STM & Kuntaliitto 2004: Laatusuositus	enintään 600	2100

* Ohjekirje 1972: 5 viikkotuntia/1000 oppilasta, jonka todettiin vuoden 1981 ohjekirjeessä vastaavan noin 6000 oppilasta/kokopäivätoiminen koululääkäri.

Kouluterveydenhuollon laatusuosituksessa korostetaan kouluterveydenhoitajan ja -lääkärin yhteistyötä. Heidän työpanoksensa ja tarpeen suhdetta tulisi tarkastella kokonaisuutena. Jos lääkäripulan vuoksi on vähennettävä lääkäreiden osuutta kouluterveydenhuollossa tai koululääkärit vaihtuvat usein, olisi vastaavasti lisättävä terveydenhoitajien työpanosta.

Laatusuosituksen henkilöstömitoitussuositukset ovat terveyskeskustason suosituksia. Ne eivät sovellu koulutasolle. Perusopetuksessa opettajien työaikaa on perinteisesti mitattu viikkotunteina sataa oppilasta kohden. Tässä esitutkimuksessa samaa periaatetta sovellettiin kouluterveydenhuollon terveydenhoitajien ja lääkäreiden henkilöstömitoitukseen. Laatusuosituksen henkilöstömitoitussuositukset muutettiin koulutasolle ja tunnusluvuiksi saatiin terveydenhoitajalla 6,0 viikkotuntia/100 oppilasta ja lääkärille 1,7 viikkotuntia/100 oppilasta.

Vaikka suun terveydenhoito on kansanterveyslain mukaan kuulunut kouluterveydenhuoltoon, tarkastellaan sitä usein erillisenä toimintana. Tähän on vaikuttanut kouluhammashoidon vakiintuminen itsenäisenä toimintana ja sen suunnitelmallinen ohjaus jo ennen kansanterveyslakia. Esimerkiksi useissa lääkintöhallituksen yleiskirjeissä velvoitettiin kunnat järjestämään jo 1950-luvulla järjestelmällistä hampaiden hoitoa (Lääkintöhallitus 1957). Myös fluorin käytöstä lähetettiin ohjeita (Lääkintöhallitus 1967). Heti kansanterveyslain voimaan tultua lääkintöhallitus (1972) antoi yksityiskohtaiset ohjeet hammassairauksien vastustamistyöstä yleensä ja erityisesti kouluissa. Tuolloin kiinnitettiin huomiota myös kouluaterioihin, joissa tuli välttää tarpeetonta sokerin käyttöä ja huolehtia siitä, että ateriat sisälsivät myös pureskelua vaativia ravintoaineita. Kullekin luokalle tuli myös pitää kerran lukukaudessa hammashoidollinen valistustilaisuus sekä toteuttaa valvottua hampaiden harjaustoimintaa 2–4 kertaa vuodessa hammassairauksien ehkäisemiseksi.

Tehokkaan ehkäisevän hammashoidon tuloksena koululaisten hammaskaries alkoi nopeasti vähentyä. Kansainvälisissä vertailuissa käytetään yleisesti 12-vuotiaiden ikäryhmää, jonka karieskokemushampaiden (DMFT) keskiarvo laski ensin kymmenessä vuodessa (1970–1980) 11,0:sta 7,5:een ja edelleen seuraavan kymmenen vuoden (1981–1991) aikana jopa 1,2:een. Tämän jälkeen myönteinen kehitys on kuitenkin pysähtynyt. Suun ehkäisevää terveydenhoitoa kouluissa on huomattavasti vähennetty osin 1990-luvun laman seurauksena. Kansanterveyslain uudessa täsmennyksessä (626/2007) mainitaan erikseen myös koululaisten suun terveyden edistäminen. Suun terveydenhoidon henkilöstömitoituksesta suhteessa oppilasmääriin ei ole käytettävissä valtakunnallisia suosituksia.

Kouluterveydenhuollon henkilöstövoimavaroista on vain vähän tietoja muutamasta aikaisemmasta tutkimuksesta. Latikan ym. (1995) tutkimuksessa selvitettiin kouluterveydenhuollon muutoksia vuosina 1992–1994. Tutkimuksen mukaan lääkäreiden ja terveydenhoitajien virkoja ja työpanoksia oli vähennetty. Henkilöstövähennykset olivat kuitenkin pysyneet kohtuullisina.

Itä-Suomen läänin kouluterveydenhuoltotutkimuksessa (Törmi ym. 2000) ja Kouluterveydenhuolto tänään -selvityksessä (Varjoranta & Pietilä 1999) kerättiin tietoja kouluterveydenhoitajien oppilasmääristä. Molemmissa tutkimuksissa kouluterveydenhoitajien oppilasmäärät vaihtelivat välillä 800–1000. Tampereen yliopistosairaalan miljoonapiirin alueella tehdyssä terveyskeskuslääkärin työtä neuvola- ja kouluikäisten parissa selvittäneessä tutkimuksessa ei julkaistu tietoja henkilöstön suhteesta oppilasmääriin (Heikkinen ym. 2003).

Terveyskeskuskyselyissä vuosina 2005 ja 2007 selvitettiin terveyskeskuksittain kouluterveydenhoitajan ja -lääkärin henkilöstömitoitussuositusten toteutumista. Laatusuosituksen henkilöstömitoitus toteutui vuonna 2005 terveydenhoitajille 39 %:ssa terveyskeskuksista ja lääkärin 7 %:ssa (Wiss ym. 2007). Vuoden 2007 terveyskeskuskyselyssä henkilöstömitoitusta tarkasteltiin 2006 toimintakertomuksen toteuman mukaan. Tällöin terveydenhoitajien mitoitussuositus toteutui 32 %.ssa ja lääkärin vain 3 %:ssa terveyskeskuksista. Henkilöstövoimavaroissa oli suurta vaihtelua terveyskeskusten välillä. (Rimpelä ym. 2007.)

TULOKSET

Kouluilta kysyttiin, perustuuko kouluterveydenhuolto koulutoimen ja terveystoimen yhteisesti valmistelemaan kouluterveydenhuollon suunnitelmaan. Neljännes (26 %) kouluista vastasi ”ei tietoa”. Noin puolet (52 %) kouluista ilmoitti kouluterveydenhuollon perustuvan yhteisesti valmisteltuun suunni-

telmaan. Kouluterveydenhuollon laatusuosituksen (STM & Suomen Kuntaliitto 2004) oli ottanut huomioon 35 % kouluista, kun oppilashuoltoryhmä oli valmistellut lukuvuoden 2006–2007 vuosisuunnitelmaa.

Oppilashuollon henkilöstön kartoittamiseksi kysyttiin, oliko kouluilla käytettävissä syyslukukaudella 2006 taulukossa 17 lueteltujen ammattihenkilöiden palveluja tai toimintaa. Lisäksi kysyttiin tuntimäärää viikossa koulussa tai vastaanottotiloissa koulun ulkopuolella. Tämän lisäksi pyydettiin ilmoittamaan, montako tuntia viikossa/100 oppilasta näitä palveluja oli saatavilla. Kouluterveydenhoitajan ja koulun sosiaalityön palveluista tiedettiin hyvin, mutta noin joka kymmenes vastasi ”ei tietoa”, kun kysyttiin koululääkärin työpanosta ja koulun psykologitoimintaa. Kolmannes rehtoreista ei tiennyt kouluhammaslääkäreiden palveluiden saatavuudesta koululaisilleen ja lähes puolet vastasi samoin suuhygienistin osalta. Huomattava määrä rehtoreista ilmoitti myös tietävänsä, ettei terveyskeskushammaslääkäreiden (13 %) tai suuhygienistien (22 %) palveluita ollut lainkaan saatavissa heidän koululaisilleen.

Kouluterveydenhoitajan palveluja oli tarjolla kaikissa kouluissa, mutta joka kymmenennestä koulusta vastattiin, että koululääkäriä ei ollut lainkaan. Psykologitoimintaa puuttuu kokonaan joka neljännestä koulusta ja koulun sosiaalityö joka viidennestä.

Taulukko 17. Ammattihenkilöiden palvelujen ja/tai toiminnan saatavuus koulussa. Jakauma prosentteina.

Ammattihenkilö	Ei tietoa (%)	Ei lainkaan (%)	Kyllä (%)	Yhteensä % (N)
Kouluterveydenhoitaja	1	0	99	100 (506)
Koululääkäri	13	8	79	100 (507)
Koulun psykologitoimintaa (koulupsykologi tms.)	11	26	64	100 (526)
Koulun sosiaalityötä (koulukuraattori tms.)	3	19	78	100 (511)
Terveyskeskushammaslääkäri	33	13	54	100 (503)
Suuhygienisti	40	22	38	100 (494)

Henkilötyöpanoksen ilmoittaminen osoittautui vaikeaksi. Kuvioissa 11 ja 12 raportoidaan kouluterveydenhoitajien ja -lääkäreiden toteutuneet henkilötyöpanokset. Viikkotunneissa/100 oppilasta oli suurta vaihteluja koulujen välillä. Terveydenhoitajatunnusluvun mediaani oli 6,3 ja lääkärin 0,5. Koulujen ilmoittamista terveydenhoitajien tunnusluvuista 50 % oli välillä 4,8–8,4. Koululääkäreille vastaava vaihteluväli oli 0,2–0,9.

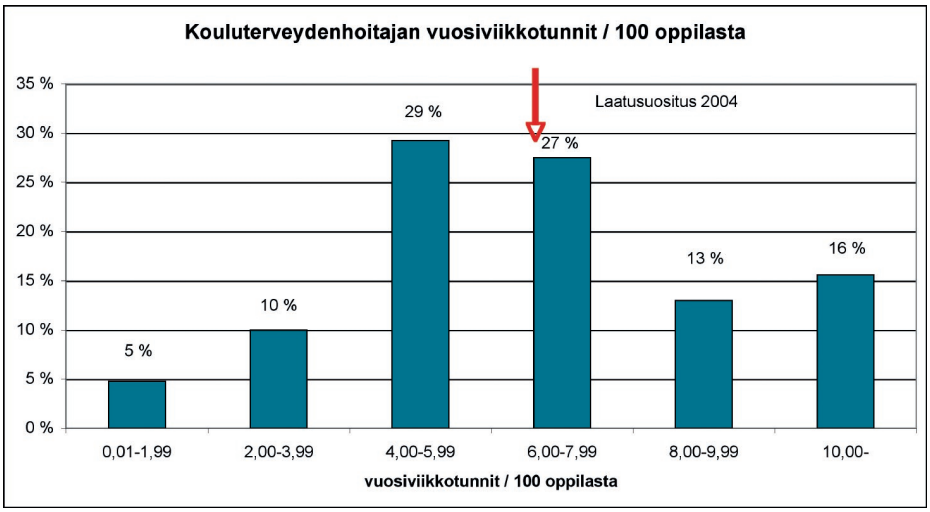

Kuvio 11. Kouluterveydenhoitajan vuosiviikkotunnit/100 oppilasta ilmoittaneiden koulujen jakauma (N=462).

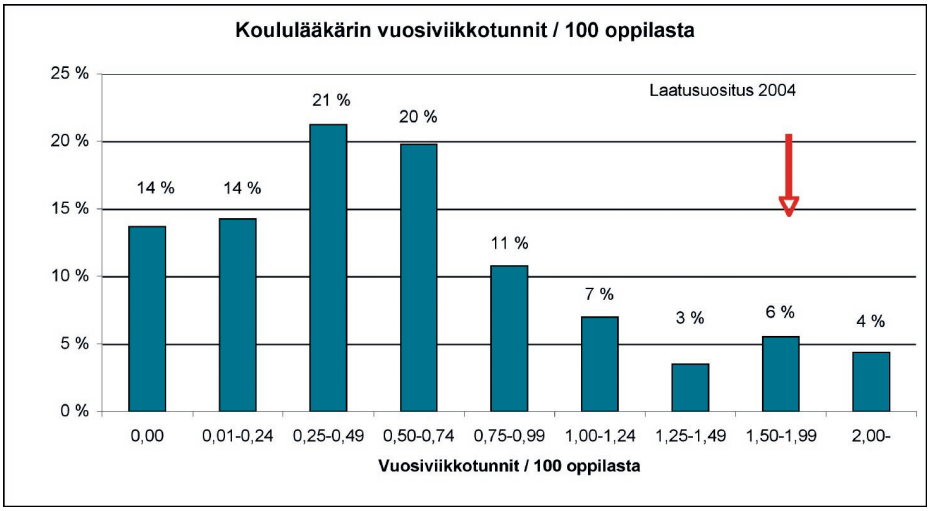

Kuvio 12. Koululääkärin vuosiviikkotunnit/100 oppilasta ilmoittaneiden koulujen jakauma (N=344).

Kouluterveydenhuollon laatusuosituksesta johdetun koulutason terveydenhoitajasuosituksen täytti 56 % vastanneista kouluista ja lääkärin vain 6 % (Kuviot 11 ja 12). Yhtä aikaa molemmat suositukset toteutuivat vain 6 %:ssa kouluista. Kouluterveydenhoitajan ja -lääkärin tunnusluvut eivät korreloineet keskenään.

Henkilöstömitoitus ei vaihdellut merkittävästi läänin mukaan muuten, mutta Lapin läänissä lääkärityöpanos ilmoitettiin selvästi keskimääräistä pienemmäksi ja kouluterveydenhoitajankin tunnusluku oli pienin (Taulukko 17).

Pienissä alle sadan oppilaan kouluissa oli vajausta sekä terveydenhoitajien että -lääkärien palveluissa. Hieman keskimääräistä parempi henkilöstömitoitus ilmoitettiin keskisuurissa (200–299 oppilasta) kouluissa.

Taulukko 18. Kouluterveydenhuollon henkilöstömitoituksen tunnusluvut (viikkotyötuntia/100 oppilasta) koko aineistossa ja läänin, kuntaryhmityksen, koulutyypin ja 7.–9. luokkien oppilasmäärän, mukaan.

Taustamuuttuja	Kouluterveydenhoitaja tuntia viikossa/100 oppilasta	Koululäkäri tuntia viikossa/100 oppilasta
KOKO AINEISTO	6,3	0,5
LÄÄNI		
Etelä-Suomi	6,8	0,5
Länsi-Suomi	6,1	0,6
Itä-Suomi	5,8	0,6
Oulu	6,3	0,5
Lappi	5,5	0,2
Ahvenanmaa	5,9	0,6
KUNTARYHMITYS		
Suuri kaupunki	6,3	0,6
Kaupunkimainen	6,2	0,5
Taajamatyyppinen	6,4	0,5
Maaseutumainen	6,2	0,5
KOULUTYYPPI		
Luokat 7–10	7,0	0,5
Myös luokkia 1–6	5,8	0,5
KOULUN OPPILASMÄÄRÄ		
–99	5,0	0,2
100–199	6,2	0,5
200–299	7,3	0,7
300–399	6,4	0,5
400–	5,9	0,5

POHDINTA

Tässä esitutkimuksessa on ensimmäistä kertaa koko maan kattavasti selvitetty oppilashuoltopalveluiden henkilöstömitoitusta koulun näkökulmasta. Kouluterveydenhoitajan palveluja oli saatavilla käytännössä lähes kaikissa koulussa, mutta koululääkäri puuttui joka kymmenennestä koulusta. Psykologitoimintaa palveluita oli tarjolla noin kuudessa koulussa kymmenestä ja sosiaalityötä 80 %:ssa kouluista.

Laatusuosituksessa määritellään henkilöstömitoitussuositukset kouluterveydenhuollon henkilöstölle. Myös tarpeen huomioimista korostetaan. Kouluterveydenhoitajien ja -lääkärien mitoitusta ei saisi tehdä erillään muusta oppilashuollon henkilöstöstä. Laatusuosituksessa korostetaan heidän työpanoksensa ottamista huomioon kouluterveydenhoitajan ja -lääkärin työtä mitoitettaessa. Koulupsykologin ja -kuraattorin työpanoksesta saatiin varsin vähän käyttökelpoista tietoa. Tästä johtuen henkilöstömitoitusta tarkasteltiin tarkemmin vain kouluterveydenhoitajan ja -lääkärin osalta.

Koulujen välillä oli suuria eroja suosituksen toteutumisessa. Kouluterveydenhoitajan ja koululääkärin henkilöstömitoitussuositukset toteutuivat yhtä aikaa vain yhdessä koulussa. Tämä tulos asettaa kyseenalaiseksi ehkäisevien palvelujen tasapuolisen toteutumisen asuinpaikasta riippumatta. Tulokset myös kyseenalaistavat valtion informaatio-ohjauksen vaikutukset kuntien päätöksentekoon.

Suun terveydenhoidon henkilöstön työpanoksesta saatiin kouluilta varsin vähän tietoja. Taloudellisen laman seurauksena lasten ja etenkin kouluterveydenhuoltoon kuuluvan suun terveydenhoidon voimavaroja vähennettiin. Osaksi tähän vaikutti hammaskarieksen kansainvälisestikin poikkeuksellisen nopea väheneminen, jonka tuloksena ajateltiin, että ongelma on jo ratkaistu. Hoitotakuun voimaantulo on osaltaan siirtänyt terveyskeskuksissa voimavaroja suun terveyden edistämisestä korjaavaan hammashoitoon. Yhteydenpito kouluihin on todennäköisesti myös vähentynyt ja koululaiset kutsutaan hammashoitoon suoraan koteihin lähetyillä kirjeillä. Yhdessä nämä tekijät selittänevät sen, että kouluissa ei koeta suun terveydenhoitoa osaksi kouluterveydenhuoltoa. Suun terveyden edistäminen kuuluu välttämättä kouluterveydenhuoltoon. Uusimmat ohjeet siitä on annettu Terveyden edistämisen laatusuosituksen yhteydessä (STM 2006).

Kouluterveydenhuollon henkilöstömitoitusta tarkasteltiin ensimmäisen kerran koulun näkökulmasta niin, että tunnuslukuna käytettiin oppilasmäärään suhteutettuja viikkotunteja. Tulokset olivat pääosin samansuuntaisia kuin vuosien 2005 ja 2007 terveyskeskuskyselyissä, joissa henkilöstömitoitussuositusten toteutumista tarkasteltiin valtakunnallisesti terveyskeskusten näkökulmasta (Rimpelä ym. 2006, Rimpelä ym. 2007). Tämän selvityksen mukaan viikkotyöaika tunteina sataa oppilasta kohti on hyvä mittari tarkasteltaessa oppilashuollon henkilöstön mitoitusta koulun näkökulmasta. Se tulisikin ottaa käyttöön kaikissa kouluissa opiskeluhuollon henkilöstön toteutuneen työpanoksen seuraamiseksi.

Lähteet

Heikkinen, A., Puura, K., Ala-Laurila, E-L., Niskanen, T. & Mattila, K. (2003): *Terveyskeskuslääkärin työ neuvola- ja kouluikäisten parissa.* Suomen Lääkärilehti 58:1327–32.

Kivimäki, H., Kosunen, E., Rimpelä, A., Saaristo, V., Wiss, K. & Rimpelä, M. (2007): *Suunnitelmallisuus puuttuu peruskoulujen kouluterveydenhuollosta*. Suomen Lääkärilehti 63:61–66.

Laki kansanterveyslain muuttamisesta 25.5.2007/626.

Latikka, A-M., Perälä, M-L., Hemminki, E. & Taskinen, S. (1995). *Kouluterveydenhuollon muutokset 1992–1994.* Suomen Lääkärilehti 50:349–53.

Lääkintöhallitus. (1957): *Yleiskirje N:o 1100*. Asia: kansakoulujen hammaslääkäritoiminta.

Lääkintöhallitus. (1969): *Yleiskirje N:o 1436*. Asia: fluorin käyttö hammassairauksien ehkäisemiseksi.

Lääkintöhallitus. (1972). *Ohjeita kansanterveyslain edellyttämästä hammassairauksien vastustamistyöstä.*

Rimpelä, M., Wiss, K., Saaristo, V., Kivimäki, H., Kosunen, E. & Rimpelä, A. (2006): *Kouluterveydenhuolto, syksy 2005 - perusraportti kyselystä terveyskeskusjohdolle*. Stakes. Tampere. http://info.stakes.fi/NR/rdonlyres/DEB37013-2491-4628-8E51-43FF-D9ADD64F/0/TK_KTHperusraportti180106.pdf

Rimpelä, M., Wiss, K., Saaristo, V., Happonen, H., Kosunen, K. & Rimpelä A. (2007): *Kouluterveydenhuollon laatusuosituksen toimeenpano 2004–2007.* Stakes Työpapereita 32/2007. Stakes. Tampere.

Stakes. (2002): *Kouluterveydenhuolto 2002. Opas kouluterveydenhuollolle, peruskouluille ja kunnille.* Stakes Oppaita 51. Stakes. Helsinki.

STM & Suomen Kuntaliitto. (2004): *Kouluterveydenhuollon laatusuositus*. Sosiaali- ja terveysministeriö Oppaita 2004:8. Sosiaali- ja terveysministeriö. Helsinki.

STM. (2006): *Terveyden edistämisen laatusuositus*. Sosiaali- ja terveysministeriö Julkaisuja 2006:19. Sosiaali- ja terveysministeriö. Helsinki

Törmi, H., Pietilä, A-M., Varjoranta, P. & Eerola, E-L. (2000): *Kouluterveydenhuolto Itä-Suomen läänissä 2000.* Itä-Suomen lääninhallituksen julkaisuja Nro 37. Itä-Suomen lääninhallitus. Kuopio.

Varjoranta, P. & Pietilä, A-M. (1999): *Kouluterveydenhuolto tänään. Selvitys kouluterveydenhuollon toiminnasta 14 suomalaisessa kunnassa*. Stakes Aiheita 4/1999. Stakes. Helsinki.

Wiss, K., Kivimäki, H., Kosunen, E., Rimpelä, A., Saaristo, V. & Rimpelä, M. (2007): Kouluterveydenhuollon henkilöstössä suuria eroja. Suomen Lääkärilehti 63:53–59.

TERVEYSTARKASTUKSET

Hanna Happonen, Vesa Saaristo, Arja Rimpelä

JOHDANTO

Terveystarkastukset ovat olleet kouluterveydenhuollon keskeinen toimintamuoto jo 1930-luvulta lähtien (Terho 2002a). Terveystarkastusten tärkein tavoite on ollut tukea oppilaiden tervettä kasvua ja kehitystä, arvioida kunkin oppilaan terveys ja hyvinvointi, löytää terveyden ja hyvinvoinnin riskit ja ohjata oppilas tarvittaessa hoitoon. Vaikka terveystarkastusten sisältö on vuosien myötä muuttunut, perustavoite on pysynyt samana. (Strid ym. 2002.) 1990-luvun puolivälissä alettiin Lappeenrannassa kehittää uutta laajempaa terveystarkastusta, jossa painotettiin lapsen psyykkisen ja sosiaalisen hyvinvoinnin selvittämistä, kutsuttiin vanhemmat mukaan tarkastukseen ja pyydettiin opettajalta arvioita oppilaasta (Strid 1996, 1998).

Suositus laajan terveystarkastuksen[8] sisällöstä ja ajoituksesta julkaistiin ensimmäisen kerran vuonna 2002 kouluterveydenhuollon oppikirjassa ja oppaassa (Strid 2002; Terho 2002b; Stakes 2002) ja sittemmin kouluterveydenhuollon laatusuosituksessa (STM & Suomen Kuntaliitto 2004). Laajaan terveystarkastukseen sisältyy seuraavat toiminnot:

- koululaisen ja hänen huoltajansa tapaaminen, koululaisen haastattelu ja huoltajan kuvaus koululaisen sekä perheen tilanteesta;
- opettajan arvio koululaisesta kouluyhteisössä;
- terveydenhoitajan ja lääkärin seulontatutkimukset;
- yhteenveto sekä koululaiselle, huoltajalle ja opettajalle annettava palaute;
- yhteistyössä koululaisen ja hänen huoltajansa, tarvittaessa myös opettajan ja koulun psykososiaalisen oppilashuollon henkilöstön kanssa laadittu oppilaan henkilökohtainen hyvinvointi- ja terveyssuunnitelma.

Laajoista terveystarkastuksista kertyvää koko luokan hyvinvointia kuvaavaa tietoa tulee arvioida yhdessä oppilaiden, huoltajien, opettajien ja muiden oppilashuollossa toimivien kanssa. Tähän perustuen tulee laatia yhdessä luokan hyvinvointisuunnitelma. (STM & Suomen Kuntaliitto 2004.)

Laatusuosituksen mukaan peruskoulun aikana tulee toteuttaa kolme laajaa terveystarkastusta. Muut terveystarkastukset ja seulontatutkimukset tulee ajoittaa siten, että oppilas kohtaa terveydenhoitajan tai lääkärin vähintään

8 Aikaisemmin on käytetty termiä ”laaja-alainen terveystarkastus”. Tässä kirjoituksessa ”laaja-alainen” pelkistetään ”laajaksi” termin sisällön säilyessä ennallaan.

kerran jokaisena kouluvuotena. (STM & Suomen Kuntaliitto 2004.) Suositusten perusteella ainakin yksi laaja terveystarkastus tulisi toteuttaa vuosiluokilla 7–9.

Tämän luvun tarkoituksena on vastata seuraaviin kysymyksiin:

1. millä vuosiluokilla 7–9 lääkäri tekee terveystarkastuksia,
2. millä vuosiluokilla 7–9 terveydenhoitaja tekee terveystarkastuksia,
3. millä vuosiluokilla 7–9 tehdään laajoja terveystarkastuksia,
4. kuinka moni koulu tekee luokkakohtaisia oppilaiden terveydentilaa ja hyvinvointia kuvaavia tilastoyhteenvetoja,
5. toteutetaanko terveystarkastukset kouluterveydenhuollon laatusuositusten mukaan.

Kyselyssä selvitettiin omina kysymyksinä, millä vuosiluokilla terveydenhoitaja ja lääkäri tekevät terveystarkastuksen sekä millä vuosiluokilla tehdään laaja terveystarkastus (ks. liite 2). Lisäksi kysyttiin, tehdäänkö koulussa koko vuosiluokan kattavia oppilaiden terveydentilaa kuvaavia tilastoyhteenvetoja. Kyselyssä ei kysytty vanhempien osallistumista tai opettajan arviota, joiden tulisi olla osa laajaa terveystarkastusta. Tässä raportissa tarkastellaan laajojen terveystarkastusten toteutumista kahdella tavalla:
a) koulun itse ilmoittama laaja terveystarkastus sekä
b) tarkennettu laaja terveystarkastus, jossa koulun itse ilmoittaman laajan terveystarkastuksen lisäksi on koulun pitänyt ilmoittaa sekä terveydenhoitajan että lääkärin määräaikaistarkastukset samalla vuosiluokalla kuin laaja terveystarkastus.

Suositusten mukaiseksi laajat tarkastukset määritellään, kun kohdan b lisäksi laaditaan suunnitelmallinen vuosiluokan kaikkien oppilaiden terveydentilaa kuvaava tilastoyhteenveto. Kyselyn terveystarkastuskysymyksissä ei ollut mahdollisuutta vastata ”ei lainkaan tarkastuksia”. Ei lainkaan -vastaukseksi tulkittiin puuttuva terveydenhoitajan tai lääkärin tarkastusta koskeva vastaus silloin, jos toiseen näistä kysymyksistä oli vastattu.

AIKAISEMMAT TUTKIMUKSET

Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksessä vuonna 1998 peruskoulun aikana tehtiin keskimäärin seitsemälle ikäluokalle lääkärin tai terveydenhoitajan tarkastuksia. Terveyskeskusten välinen vaihtelu oli suurta. (Marjamäki ym. 1998.) Vuonna 2003 toteutetun terveyskeskuksen johtajille suunnatun kyselyn mukaan kaikkien oppilaiden lääkärintarkastuksen ainakin yhdellä vuosiluokalla ilmoitti 59 % terveyskeskuksista vuosiluokilla 1–3, 78 % vuosiluokilla 4–6 ja 90 % vuosiluokilla 7–9 (Rimpelä ym. 2004). Laa-

jojen terveystarkastusten toteutumista selvitettiin terveyskeskuksille tehdyssä kyselyssä ensimmäisen kerran syksyllä 2005, noin vuosi laatusuosituksen julkaisemisen jälkeen. Hieman yli puolet (57 %) terveyskeskuksista ilmoitti toteuttavansa laajat terveystarkastukset suosituksen mukaisesti. Aineiston tarkastusten yhteydessä havaittiin kuitenkin, että tulkinta laajan terveystarkastuksen sisällöstä vaihteli terveyskeskusten välillä. (Rimpelä ym. 2006.) Stakesin selvityksessä vuonna 2007 suosituksen mukaisesti vähintään kolme laajaa terveystarkastusta peruskoulun aikana ilmoitti 39 % terveyskeskuksista. Kun mukaan otettiin terveyskeskusten ilmoittamat laajan tarkastuksen toteuttamista kuvaavat kriteerit (päätös, joka velvoittaa yhteiseen käytäntöön laajojen tarkastusten ajankohdissa ja sisällöissä sekä laatusuosituksen mukaiset laajan terveystarkastuksen toiminnot) toteutui kolme laajaa terveystarkastusta peruskoulun aikana vain 2 % terveyskeskuksista. Suositus vuosittaisista terveydenhoitajan tai lääkärin tarkastuksista peruskoulun aikana toteutui 37 % terveyskeskuksista. (Rimpelä ym. 2007.)

TULOKSET

Vastanneista kouluista 8 % ei tiennyt, millä luokilla terveystarkastuksia tehtiin (Taulukko 19). Terveydenhoitajan tekemiä terveystarkastuksia oli eniten 7. luokalla (78 %) ja lääkärintarkastuksia 8. luokalla (56 %). Yli neljänneksessä kouluista ei tehty lainkaan tarkastuksia yhdeksännellä luokalla. Alemmilla vuosiluokilla luku oli alhaisempi.

Taulukko 19. Terveydenhoitajan ja lääkärin määräaikaisten terveystarkastusten jakautuminen prosentteina luokka-asteen mukaan.

Tarkastuksen suorittaja	Vuosiluokka		
	7 %	8 %	9 %
Vain terveydenhoitajan tarkastus	76	21	31
Vain lääkärintarkastus	2	16	8
Sekä terveydenhoitajan että lääkärin tarkastus	2	40	25
Ei lainkaan	13	15	28
Ei tietoa	8	8	8
Yhteensä % (N)	100 (519)	100 (519)	100 (521)

Neljännes kouluista vastasi kysymykseen tilastoyhteenvedoista “ei tietoa”. Joka kolmannessa koulussa yhteenvetoja ei tehty lainkaan ja runsas kolmannes (38 %) ilmoitti, että terveystarkastusten perusteella tehtiin tilastoyhteenvetoja kuvaamaan vuosiluokan kaikkien oppilaiden terveydentilaa. Joka vii-

dennessä (22 %) koulussa tällaisia yhteenvetoja tehtiin satunnaisesti ja joka kuudennessa (16 %) suunnitelmallisesti.

Viidennes kouluista ei vastannut laajaa terveystarkastusta koskevaan kysymykseen ja lisäksi neljännes kouluista vastasi "ei tietoa". Hieman yli puolet (59 %) kaikista vastanneista kouluista ilmoitti yhden tai useampia laajoja terveystarkastuksia, useimmiten 8. luokalla (37 %).

Vastauksia ilmoitetuista laajoista terveystarkastuksista tarkistettiin siten, että tätä koskevia vastauksia verrattiin terveydenhoitajan ja lääkärin tarkastusten ja tilastoyhteenvetojen ilmoittamiseen (Kuvio 13). Kun ehdoksi otettiin ilmoitetun laajan tarkastuksen lisäksi terveydenhoitajan ja lääkärin tarkastus saman lukuvuoden aikana kuin ilmoitettu laaja tarkastus sekä suunnitelmallinen tilastoyhteenvedon laatiminen, vain 7 % kouluista täytti nämä laajan terveystarkastuksen ehdot vuosiluokkien 7–9 aikana. Lääkärin ja terveydenhoitajan tarkastuksia saman lukuvuoden aikana, mutta ilman tilastoyhteenvetoja, ilmoitti vastaavasti 33 % kouluista. Joka viidennen koulun vastauksessa ilmoitettiin laaja terveystarkastus, mutta tarkistuksessa havaittiin, että lääkärin ja terveydenhoitajan tarkastuksia ei kuitenkaan tehty saman lukuvuoden aikana.

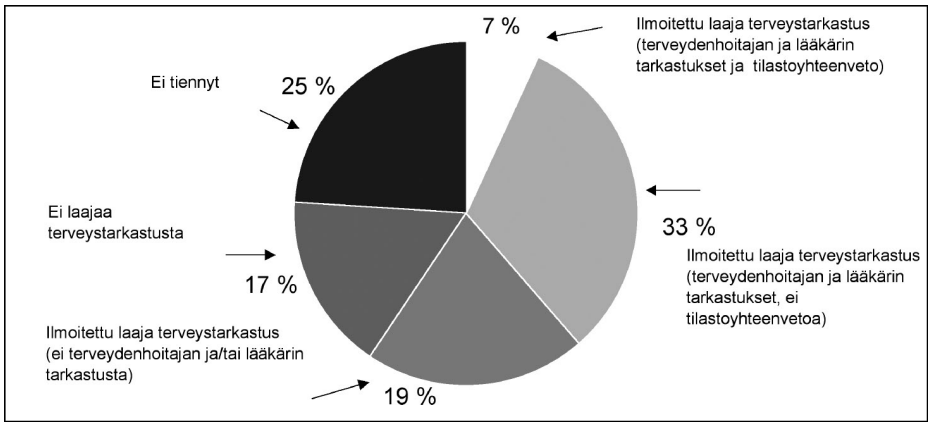

Kuvio 13. Laajat terveystarkastukset 7.–9. luokilla. Jakauma prosentteina. Suluissa olevat tiedot viittaavat muissa kysymyksissä annettuihin vastauksiin, joiden perusteella suositusten mukaista toteutumista on arvioitu koulun oman ilmoituksen lisäksi.

Suositus vuosittaisista terveydenhoitajan ja/tai lääkärin tarkastuksista toteutui joka toisessa koulussa. Kun kaikki laatusuosituksen asiat kootaan yhteen (vuosiluokkien 7–9 aikana ainakin yksi laaja terveystarkastus, muilla vuosiluokilla määräaikainen terveydenhoitajan tai lääkärin tarkastus, tilastoyhteenveto koko luokan oppilaiden hyvinvoinnista), toteutui suositus vain 4 %:ssa kouluista.

Taulukossa 20. tarkastellaan terveystarkastuksia ilman tilastoyhteenvetoja. Laatusuosituksen edellyttämä laaja terveystarkastus (terveydenhoitajan ja lääkärin suorittamana) ja lisäksi terveystarkastus muilla vuosiluokilla toteutui joka viidennessä (20 %) koulussa. Tämä suositus toteutui parhaiten Etelä-Suomen läänissä ja alle 300 oppilaan kouluissa. Ahvenanmaalla ja maaseudulla tehtiin huomattavasti muita enemmän terveydenhoitajan jokavuotisia tarkastuksia, mutta ero tasoittui suositusten mukaisia tarkastuksia tarkasteltaessa.

Taulukko 20. Terveystarkastukset 7.–9. luokilla koko aineistossa ja läänin, kuntaryhmityksen, koulutyypin ja 7.–9. luokkien oppilasmäärän mukaan. Se osuus (%) kouluista, joissa tarkastus toteutuu (N=522–526).

	Kolme terveydenhoitajan tarkastusta	Ainakin yksi lääkärintarkastus	Laaja terveystarkastus		
			Ilmoitettu laaja terveystarkastus	Tarkennettu[1] laaja terveystarkastus	Suositusten mukainen toteutus[2]
KOKO AINEISTO	36	88	59	38	20
LÄÄNI					
Etelä-Suomi	36	89	66	41	25
Länsi-Suomi	35	89	60	37	19
Itä-Suomi	42	91	53	35	20
Oulu	27	83	54	41	13
Lappi	37	89	56	37	15
Ahvenanmaa	67	83	17	17	17
KUNTARYHMITYS					
Suuri kaupunki	27	94	67	33	16
Kaupunkimainen	28	92	67	52	22
Taajamatyyppinen	31	79	49	31	17
Maaseutumainen	51	86	54	40	25
KOULUTYYPPI					
Luokat 7–9	37	90	60	38	20
Myös luokkia 1–6	35	86	58	40	21
OPPILASMÄÄRÄ					
–99	40	87	53	35	23
100–199	49	86	54	39	22
200–299	39	89	66	44	24
300–399	25	90	63	42	19
400–	25	89	60	31	14

1) Koulun ilmoittaman laajan terveystarkastuksen lisäksi sekä terveydenhoitajan että lääkärin määräaikaistarkastukset samalla vuosiluokalla kuin laaja terveystarkastus.
2) Vuosiluokilla 7–9 ainakin yksi (tarkennettu) laaja terveystarkastus sekä terveydenhoitajan tai lääkärin tarkastus muilla 7.–9. vuosiluokilla.

YHTEENVETO JA POHDINTA

Tässä raportissa julkaistaan ensimmäisen kerran tietoja kouluterveydenhuollon terveystarkastusten toteutumisesta koulujen johdon näkökulmasta. Vuonna 2004 julkaistu Kouluterveydenhuollon laatusuositus korostaa yhteistyötä mm. opettajien, rehtorin ja kouluterveydenhuollon ammattilaisten välillä (STM & Suomen Kuntaliitto 2004). Laatusuosituksen mukaan koulujen tulisi olla tietoisia siitä, miten terveystarkastukset koululla toteutetaan. Tuloksia arvioitaessa on otettava huomioon, että ne perustuvat koulujen johdolta saatuihin vastauksiin. Yleisvaikutelmaksi tuli, että useissa kouluissa ei tunnettu kovin yksityiskohtaisesti kouluterveydenhuollon toimintaa eikä sitä koskevaa laatusuositusta. Samojen asioiden kysyminen kouluterveydenhuollosta olisi saattanut tuottaa erilaisia tuloksia.

Vain 4 %:ssa kouluista toteutui suositus siitä, että oppilaalle tehdään 7.–9. luokkien aikana ainakin yksi laaja terveystarkastus ja muilla vuosiluokilla määräaikainen terveydenhoitajan tai lääkärin tarkastus sekä tilastoyhteenveto kuvaamaan koko luokan oppilaiden hyvinvointia. Kun edellistä tulosta tarkasteltiin ilman tilastoyhteenvedon tekemistä, havaittiin eroja terveystarkastusten toteutumisessa läänien, oppilasmäärän ja kuntaryhmityksen mukaan. Tulosten perusteella vaikuttaa ilmeiseltä, että informaatio-ohjaus ei ole riittänyt turvaamaan tasa-arvoisia kouluterveydenhuollon palveluja asuinpaikasta riippumatta.

Laajoja terveystarkastuksia ilmoitettiin melko yleisesti. Tarkempi selvittely osoitti kuitenkin, että kouluissa tunnettiin huonosti laajan terveystarkastuksen sisältö. Useissa vastauksissa ilmoitettiin vuosiluokalle laaja terveystarkastus, mutta toisen kysymyksen mukaan ei kuitenkaan ilmoitettu terveydenhoitajan ja lääkärintarkastusta tai koko luokan oppilaiden hyvinvointia kuvaavia tilastoyhteenvetoja. Samansuuntainen tulos saatiin terveyskeskuskyselyissä vuosina 2005 ja 2007, kun laajan terveystarkastuksen tulkinnassa havaittiin olevan vaihtelua (Rimpelä ym. 2006, Rimpelä ym. 2007).

Jatkotutkimuksessa tulisi varmistaa, että vastaajat tulkitsevat laajan terveystarkastuksen suosituksen mukaisesti. Lisäksi laajan terveystarkastuksen muita toimintoja, kuten vanhempien ja opettajan arvioita oppilaasta, tulisi selvittää. Myös kysymysten toimivuutta tulee parantaa, sillä kyselystä puuttui ”ei lainkaan” -vastausvaihtoehto. Informaatio-ohjauksen haasteena yleisesti on, miten koulut saadaan yhtäältä tietoisiksi kouluterveydenhuollon laatusuosituksista ja toisaalta hyödyntämään suosituksia kokonaisuuksina.

Lähteet

Marjamäki, P., Kolimaa, M. & Söder, J. (1998): *Seulonnat ja terveystarkastukset terveyskeskuksissa 1998*. Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 1998:11. Sosiaali- ja terveysministeriö. Helsinki.

Rimpelä, M., Luopa, P., Kautto, S. & Jokela, J. (2004): *Kysely terveyskeskusten johtajille*. Kansallinen terveydenhuollon hanke/Osahanke 4.1.: Syksyn 2003 selvitystehtävä/Terveyden edistäminen ja ehkäisevät terveyspalvelut terveyskeskuksissa.

http://info.stakes.fi/NR/rdonlyres/25EFC320-FC73-401E-85CF-4641B9CEF4BE/0/Yliltaulukot200104.pdf

Rimpelä, M., Wiss, K., Saaristo, V., Kivimäki, H., Kosunen, E. & Rimpelä, A. (2006): *Kouluterveydenhuolto, syksy 2005 – perusraportti kyselystä terveyskeskusjohdolle*. Stakes. Tampere. http://info.stakes.fi/NR/rdonlyres/DEB37013-2491-4628-8E51-43FF-D9ADD64F/0/TK_KTHperusraportti180106.pdf

Rimpelä, M., Wiss, K., Saaristo, V., Happonen, H., Kosunen, E. & Rimpelä, A. (2007): *Kouluterveydenhuollon laatusuosituksen toimeenpano 2004–2007*. Stakes Työpapereita 32/2007. Stakes. Helsinki.

STM & Suomen Kuntaliitto. (2004): *Kouluterveydenhuollon laatusuositus*. Sosiaali- ja terveysministeriö Oppaita 2004:8. Helsinki.

Stakes. (2002): *Kouluterveydenhuolto 2002. Opas kouluterveydenhuollolle, peruskouluille ja kunnille.* Stakes Oppaita 51. Stakes. Helsinki.

Strid, O. (1996): *Kuudesluokkalainen: terveystarkastuksesta koulutarkastukseen*. Stakes Aiheita 28/1996. Stakes. Helsinki.

Strid, O. (1998): *Kouluterveydenhuollon terveystarkastus luokan hyvinvoinnin arvioinnissa.* Suomen Lääkärilehti 53:3811–15.

Strid, O. (2002): *Terveystarkastukset ala-asteella (luokat 1–6).* Teoksessa P. Terho, E-L. Ala-Laurila, J. Laakso, H. Krogius, M. Pietikäinen (toim.) Kouluterveydenhuolto. Duodecim. Helsinki.

Strid, O., Terho P., Ala-Laurila E-L., Oksman T., Onnia R. & Westerén H. (2002): *Oppilaiden terveystarkastukset*. Teoksessa P. Terho, E-L. Ala-Laurila, J. Laakso, H. Krogius, M. Pietikäinen (toim.) Kouluterveydenhuolto. Duodecim. Helsinki.

Terho, P. (2002a): *Kouluterveydenhuollon historiaa*. Teoksessa P. Terho, E-L. Ala-Laurila, J. Laakso, H. Krogius, M. Pietikäinen (toim.) Kouluterveydenhuolto. Duodecim. Helsinki.

Terho, P. (2002b): Terveystarkastukset ylä-asteella (luokat 7–9). Teoksessa P. Terho, E-L. Ala-Laurila, J. Laakso, H. Krogius, M. Pietikäinen (toim.) Kouluterveydenhuolto. Duodecim. Helsinki

POISSAOLOT JA NIIDEN SEURANTA

Jorma Kuusela, Heidi Peltonen ja Matti Rimpelä

JOHDANTO

Oppivelvollisten peruskoululaisten tulee koulupäivinä osallistua koulutyöhön. Perusopetuslaissa (477/2003) säädetään oppivelvollisuuden suorittamisesta (26§), oppilaan velvollisuuksista (35§) ja oppivelvollisen valvonnan laiminlyönnistä (45§). Oppivelvollisen huoltajan on huolehdittava siitä, että oppivelvollisuus tulee suoritettua. Opetuksen järjestäjän tulee seurata perusopetukseen osallistuvan oppilaan poissaoloja ja ilmoittaa luvattomista poissaoloista oppilaan huoltajalle. Perusopetuksen lainsäädännöstä poistettiin väliaikaisesti velvoite seurata oppilaiden poissaoloja. Seurantavelvoite palautettiin vuonna 2003, koska seurannan ja ilmoitusvelvollisuuden ajateltiin parantavan sekä koulutuksen järjestäjän että oppilaan huoltajan mahdollisuuksia huolehtia oppilaan säännöllisestä koulunkäynnistä.

Toistuvat poissaolot kertovat usein oppilaan hyvinvoinnista. Somaattisten sairauksien lisäksi taustalla saattaa olla psykososiaalisia ongelmia. Kaltiala-Heino ym. (2003) työryhmä on tutkinut poissaolojen yhteyttä mielenterveyteen ja tottumuksiin yläkouluikäisillä. Kaikki tutkitut mielenterveysongelmat lisääntyivät poissaolojen lisääntyessä tytöillä ja pojilla. Runsaasti sairauspoissaoloja ilmoittaneilla oli psykosomaattisia oireita 2–3 kertaa yleisemmin kuin niillä oppilailla, joilla ei ollut lainkaan poissaoloja. Runsaasti lintsaavilla vastaava ero oli 4–10-kertainen. Erityisesti päihteiden käyttö oli yhteydessä lintsaamiseen. Runsaat poissaolot olivat yhteydessä elinoloja ja perhettä kuvaaviin muuttujiin, joista useimmat edustavat epäjatkuvuutta nuoren elämässä ja ovat kaikki myös nuorten masennuksen riskitekijöitä. Poissaolojen taustalla on usein laajempia oppilaan kasvuun ja kehitykseen ja hänen perheeseensä liittyviä ongelmia.

Arkiajattelussa poissaolot yhdistyvät usein koulumotivaation ongelmiin. Runsaat poissaolot aiheuttavat usein tai pitkään jatkuessaan myös ongelmia oppimisessa, mikä osaltaan saattaa lisätä halua olla poissa koulusta – saatetaan joutua noidankehään, josta on vaikea päästä pois. Oppilaan poissaolo vähentää mahdollisuuksia saavuttaa tukiopetuksenkaan turvin koulun tavoitteita. Runsaat poissaolot saattavat myös vieraannuttaa omasta ryhmästä, etenkin jos taustalla on jo ennestään kouluun liittyviä ongelmia.

Ensisijainen vastuu oppivelvollisuuden suorittamisen valvomisessa on huol-

tajalla. Lain velvoitteella on pyritty varmistamaan sekä oppivelvollisuuden suorittaminen että mahdollisten ongelmien varhainen tunnistaminenkin. Vanhempien vastuuta ilmoittaa oppilaan poissaolosta kouluun ei ole laissa tarkemmin määritelty. Sivistysvaliokunta totesi mietinnössään vuonna 2002 koulunkäynnin olevan peruskoulussa oppilaalle velvollisuus, jolloin myös vanhempien tulee ilmoittaa kouluun, jos oppilas on koulusta poissa.

Jotta huoltaja pystyisi osaltaan huolehtimaan oppivelvollisuuden suorittamisesta, tulee koulun vastaavasti seurata oppilaan poissaoloja ja ilmoittaa luvattomista poissaoloista mahdollisimman pian huoltajalle. Koti tarvitsee tiedon poissaoloista mahdollisimman nopeasti myös siitä syystä, että koulu ei vastaa oppilaan turvallisuudesta silloin, kun oppilas on luvatta poissa tai poistuu koulusta ilman lupaa kesken koulupäivän. Koululaissa ei ole tarkempia säädöksiä myöskään siitä, kuinka pian tai miten havaitusta poissaolosta on ilmoitettava oppilaan kotiin. Hallituksen esityksessä 205/2002 tosin todetaan: ”tarkoitus kuitenkin on, että ilmoitus tehdään mahdollisimman pian poissaolon havaitsemisen jälkeen.” Käytännössä jokainen koulu päättää itse poissaolojen kirjauskäytänteet ja ohjeistaa opettajia siitä minne, kuinka ja milloin asianmukaiset kirjaukset tehdään.

Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet (2004) edellyttävät kunnilta ja kouluilta kirjallisten toimenpideohjeiden laatimista poissaolojen seuraamiseksi. Poissaolojen seurannan yhteiset menettelytavat kuuluvat opetussuunnitelman perusteiden mukaan oppilashuollon suunnitelmaan. Sekä opetussuunnitelmaa kirjoitettaessa että uusia työntekijöitä perehdytettäessä on koulussa täsmennettävä myös oppilaiden poissaolojen seurantaa, erityisesti menettelytapoja huoltajalle ilmoittamisessa ja kirjaamisessa. Poissaolojen seurantavastuu on opetussuunnitelmaohjeistuksen mukaisesti luokanopettajalla tai luokanvalvojalla. Luokanopettajan/luokanvalvojan tulisi ainakin kuukausittain tehdä yhteenveto oppilaan poissaoloista.

Poissaolot jaetaan usein sairaudesta johtuviin, muihin luvallisiin ja luvattomiin. Luvalliset, lyhyet poissaolot eivät yleensä muodosta sellaisia oppimisen esteitä, jotka edellyttäisivät oppilashuollollista puuttumista. Opiskelun etenemiseen liittyvät kysymykset voidaan sopia oppilaan, vanhempien ja opettajan yhteistyönä siten, että oppilas saa tarvitsemaansa ohjausta ja tukea koulunkäynnissään. Kun poissaolojen syy liittyy pitkäaikaiseen sairauteen tai usein toisiaan seuraaviin lyhyisiin poissaolojaksoihin, on tärkeää pystyä tunnistamaan tuen tai avun tarpeessa oleva oppilas riittävän varhain. Luvattomat poissaolot edellyttävät aina jatkoselvittelyä.

Oppilaiden poissaolojen seurannassa on muistettava henkilötietolaista seu-

raavat tietosuojan vaatimukset. Opettajan kirjaamat tiedot esimerkiksi oppilaan arvioinnista, poissaoloista ja rangaistuksista kuuluvat oppilasrekisteriin. Poissaoloihin liittyvät tiedot taas muodostavat oppilasrekisterin erillisen osarekisterin, johon voidaan tallentaa vain poissaolojen selvittämisen kannalta tarpeellisia tietoja.

Opetushallituksen sivuilla (www.edu.fi) on yksityiskohtaisia toimintamalleja oppilaiden poissaolojen hallinnasta. Ne koskevat poissaolojen ilmoittamista, poissaolojen kirjaamista ja seurantaa, poissaoloihin puuttumista sekä poissaoloihin liittyviä ennaltaehkäiseviä toimenpiteitä.

Useissa kouluissa on kehitetty hyviä käytänteitä, joihin pääsee tutustumaan vaivattomasti internetin kautta. Vertailukelpoisten poissaolotietojen saamista kuitenkin vaikeuttaa selkeiden yhteisten määrittelyjen puuttuminen. Joissain kouluissa riittävän pitkä myöhästyminen oppitunnilta kirjataan poissaoloksi kun taas toisissa kouluissa riittää, että oppilas saapuu paikalle ennen tunnin päättymistä. Tärkeimpänä on kuitenkin pidettävä, että koululla on selkeä ja yhtenäinen menettelytapa poissaolojen kirjaamiseksi, kodin ja koulun välisen tiedonkulun varmistamiseksi ja lain velvoitteiden täyttämiseksi.

TULOKSET

Oppilaiden poissaoloja ja niiden seurantaa tiedusteltiin neljällä kysymyksellä: Poissaolojen seuraaminen koko koulun tasolla, poissaolosta ilmoittaminen, luvattomien poissaolojen selvittäminen ja poissaolotuntien määrä syyslukukaudella 2006.

Koko 539 koulun aineistossa yksitoista koulua ilmoitti, ettei poissaoloja seurattu lainkaan. Runsaat puolet vastanneista ilmoitti käyttävänsä poissaolokirjaa tai -vihkoa, noin kolmannes kouluhallinto-ohjelmaa tai vastaavaa ja loput, yhteensä 60 koulua, ilmoitti seuraavansa poissaoloja muulla tavoin. Suuri osa viimeksi mainituista vastauksista olisi voitu luokitella kahteen edelliseenkin luokkaan, mutta vastaajat halusivat täsmentää menettelytapaansa tai tuoda esiin kaksinkertaisen menettelyn. Muuksi seurannaksi ilmoitettiin yleisimmin jakso-, kuukausi- tai kurssiraportti.

Ainoastaan yhden koulun vastauksessa ilmoitettiin, ettei huoltajan tarvitse ilmoittaa poissaolosta lainkaan, ja neljä prosenttia vastanneista valitsi vaihtoehdon ”ei ole yhteistä toimintamallia” (Kuvio 14). Noin kolmasosa kouluista ilmoitti odottavansa ilmoitusta heti aamulla koulupäivän alussa, ja noin neljäsosassa kouluista samana päivänä ja samoin neljäsosassa kahden päivän kuluessa. Vaihtoehdon ”myöhemmin” valitsi 14 % vastaajista.

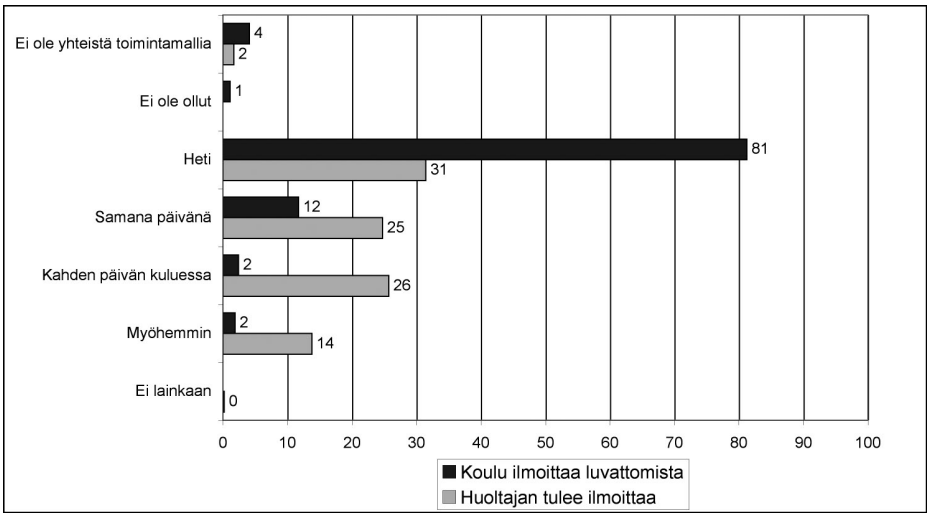

Kuvio 14. Koulujen jakauma prosentteina poissaoloista ilmoittamisen ja luvattomien poissaolojen selvittämisen yhteydenottamisajankohdan mukaan.

Koulujen toimintamenettelyt poissaolojen suhteen olivat siinä määrin erilaisia, että oli syytä tarkistaa, kuvastaako yhteisten toimintamallien puuttuminen piittaamattomuutta oppilaiden poissaoloista. Ristiintaulukoinnissa todettiin, että nekin koulut, jotka eivät kerää tietoa poissaoloista koulun tasolla, odottavat huoltajan ilmoittavan poissaoloista koululle. Vajaassa viidenneksessä (17 %) kouluista poissaoloista koottiin tiedot poissaolovihkoon tai -kirjaan ja vanhempien tuli ilmoittaa poissaolosta heti aamulla koulupäivän alkaessa. Yli puolet (55 %) kouluista kokosi poissaolotiedot keskitetysti ja odotti huoltajan ilmoitusta viimeistään samana päivänä.

Kouluilta tiedusteltiin myös, miten menetellään luvattomien poissaolojen suhteen (Kuvio 14). Yli 80 % ilmoitti ottavansa yhteyttä koteihin heti kun selviää, että kysymyksessä on luvaton poissaolo, ja 12 % ilmoitti yhteyttä otettavan saman päivän aikana. Ainoastaan kuusi prosenttia kouluista valitsi jonkin muun vaihtoehdon (kahden päivän kuluessa/myöhemmin/koulussa ei ole yhteistä toimintamallia/koulussa ei ole ollut luvattomia poissaoloja).

Kaikkiaan noin kolmasosalla ei ollut tietoa syksyn 2006 poissaolojen tuntimäärästä. Kouluhallinto-ohjelmistoa käyttäviltäkin tieto jäi jopa hieman useammin puuttumaan kuin niissä kouluissa, joissa oli käytössä poissaolokirja tai -vihko. Muulla tavalla tietoja kokoavissa kouluissa poissaolotuntien lukumäärätieto puuttui 43 prosentilta. Tämä tieto puuttui luonnollisesti myös kaikilta niiltä, jotka ilmoittivat, ettei poissaoloja seurata lainkaan.

Koska tiedossa olivat koulujen oppilasmäärät, poissaolot voitiin suhteuttaa niihin. Näin saatiin tunnusluvut poissaoloille yhteensä 271 koululle ja ryhmiteltyinä syyn mukaan 122–136 koululle. Poissaolojen vaihteluväli oli suuri (0,5–84) eikä sitä selitä, että kysymys olisi hyvin pienistä kouluista. Vielä yli 300-oppilaisissa kouluissa vaihtelua oli alle viidestä yli 80 tuntiin oppilasta kohden. Jakauma oli kuitenkin varsin vino oikealle, eli muutamassa koulussa ilmoitettiin suhteellisen paljon poissaoloja. Vinon jakauman vuoksi poissaolojen keskimääräistä määrää kuvataan keskiluvulla (mediaani, puolet arvoista jää ylä- ja alapuolelle) ja 25 %:n poikkeama-arvoilla, joiden väliin jää puolet tunnusluvuista.

Keskimäärin poissaolotunteja ilmoitettiin noin 22 yläluokkien oppilasta kohden, mikä vastaa vajaan viikon keskimääräistä poissaoloa (Taulukko 21). Valtaosa oli sairauspoissaoloja (15) ja luvallisia poissaoloja (4). Luvattomia poissaoloja ilmoitettiin vähän, vain muutama prosentti kaikista poissaoloista.

Taulukko 21. Poissaolotuntien/oppilas keskiluku (mediaani) ja 25 % poikkeaman raja-arvot (puolet lukumääristä näiden raja-arvojen sisällä) syyslukukauden 2006 aikana koko koulussa syyn mukaan.

Häiriö/ongelmatilanne	Lukumäärän ilmoittaneet koulut	Keskiluku Tuntia/ oppilas	25 % poikkeaman raja-arvot Tuntia/ oppilas
Poissaolotunnit yhteensä	271	22,2	17,5 - 26,6
Sairauspoissaolot	122	15,4	11,3 - 18,4
Muut luvalliset poissaolot	134	4,3	2,6 - 6,2
Luvattomat poissaolot	136	0,8	0,3 - 2,1

Taulukossa 22. tarkastellaan poissaolojen ilmoittamista taustamuuttujien mukaan. Huoltajan velvollisuus ilmoittaa oppilaan poissaolosta heti koulupäivän alkaessa oli selvästi yleisintä Ahvenanmaalla (80 %) ja myös Lapin läänissä muuta maata yleisempää. Poissaoloja merkittiin Etelä-Suomen läänissä eniten (43 %) kouluhallinto-ohjelmaan ja Lapin läänissä vähiten (15 %). Poissaolotunnit ilmoitettiin kuitenkin Lapin läänissä hieman yleisemmin (56 %) kuin Etelä-Suomen läänissä.

Poissaoloista ilmoittaminen ei ollut mainittavassa yhteydessä kuntaryhmitykseen eikä koulutyyppiin. Suurissa kaupungeissa hyödynnettiin eniten hallinto-ohjelmia, mutta ilmoitettiin hieman keskimääräistä vähemmän poissaolotuntien lukumääriä. Yläkouluissa hyödynnettiin hallinto-ohjelmia enemmän ja ilmoitettiin poissaolotunnit huomattavasti yleisemmin kuin yhtenäiskouluissa.

Poissaolotunteja suhteutettuna oppilasmäärään oli keskimääräistä vähemmän Ahvenanmaalla, maaseutukouluissa ja pienissä kouluissa. Luvattomia poissaoloja ei ilmoitettu Ahvenanmaalta lainkaan ja seuraavaksi vähiten Länsi-Suomen läänin kouluissa (0,4 tuntia/oppilas). Etelä-Suomen läänin kouluissa keskimääräinen tunnusluku oli lähes neljä kertaa Länsi-Suomen lääniä suurempi (1,5 tuntia/oppilas). Luvattomat poissaolot lisääntyivät kunnan väkiluvun kasvaessa. Oppilasmäärien suhteen tuli esiin mielenkiintoinen raja: alle 300 oppilaan kouluissa luvattomia poissaoloja oli puolet vähemmän kuin tätä suuremmissa.

Taulukko 22. Poissaoloista ilmoittaminen, tietojen kerääminen kouluhallinto-ohjelmalla ja tieto poissaolotuntien lukumäärästä ja oppilasmäärään suhteutetun poissaolotuntien keskiluku (yhteensä ja luvattomat) koko aineistossa ja läänin, kuntaryhmityksen, koulutyypin ja 7.–9. luokkien oppilasmäärän mukaan.

	Poissaoloista ilmoittaminen		Poissaolotietoja kerätään kouluhallinto-ohjelmistolla, %-osuus	Tieto poissaolotuntien lukumäärästä, %-osuus	Poissaolotuntien lukumäärä (keskiluku)	
	Huoltaja: Heti koulupäivän alkaessa, %-osuus	Koulu: Heti luvattomasta poissaolosta, %-osuus			Yhteensä (tuntia/oppilas)	Luvattomat (tuntia/oppilas)
KOKO AINEISTO	31	81	33	52	22,2	0,8
LÄÄNI						
Etelä-Suomi	29	81	43	53	22,7	1,5
Länsi-Suomi	32	82	27	49	20,7	0,4
Itä-Suomi	28	80	36	61	20,3	0,6
Oulu	31	84	30	48	22,2	0,8
Lappi	43	79	15	56	25,7	1,1
Ahvenanmaa	83	67	0	50	17,8	0,0
KUNTARYHMITYS						
Suuri kaupunki	37	80	48	48	24,9	1,6
Kaupunkimainen	21	83	27	51	24,4	0,8
Taajamatyyppinen	30	88	35	58	22,1	0,7
Maaseutumainen	32	78	20	52	19,8	0,5
KOULUTYYPPI						
Luokat 7–10)	31	82	37	61	22,5	0,9
Myös luokkia 1–6	32	80	25	38	20,5	0,6
OPPILASMÄÄRÄ						
–99	45	71	10	39	18,8	0,6
100–199	30	79	24	57	21,2	0,6
200–299	35	84	37	52	20,5	0,6
300–399	29	84	35	54	23,2	1,4
400–	22	85	53	54	22,5	1,2

POHDINTA

Poissaolojen seurannan voi katsoa olevan ”kohtalaisessa” kunnossa. Eri asia on, riittääkö se lakiin kirjatun velvoitteen täyttämiseen. Osittain voi pohtia, mikä merkitys lainsäädännön vaihtelulla on niissä tapauksissa, joissa poissaolojen seuranta ei täytä normeja. Toisaalta koulujen johdon velvollisuus on huolehtia siitä, että ajantasainen normisto tunnetaan ja sitä myös noudatetaan.

Yhden ratkaisun poissaolojen seurannan tehostamiseen tarjoavat eri koulu-hallinto-ohjelmistot, joiden avulla poissaoloja voidaan seurata siten, että seurantatulokset ovat tarvittaessa myös saatavilla suhteellisen vaivattomasti. Kodin ja koulun välisen tiedonkulun tehostamiseen näyttävät tekevän tuloaan erilaiset verkkopohjaiset ratkaisut.

Viime vuosina ei kuitenkaan ole tapahtunut olennaista parannusta siihen nähden, mihin päädyttiin raportissa Koulumiete-projekti – koululaisten mielenterveyden ja hyvinvoinnin edistäminen Pirkanmaalla: ”Koulupoissaolojen tilastoinnin ja seurannan ongelmallisuus tuli selvästi esille lääninhallitusten tekemissä peruspalvelujen arviointiselvityksissä keväällä 2004. Arvioinnissa selvitettiin myös oppilaiden poissaolojen syitä ja luvattomista poissaoloista tiedottamista sekä luvattomien poissaolojen käsittelyä oppilashuoltoryhmässä lain voimaan tuloa edeltävänä lukuvuonna 2002–2003. Läänikohtaiset tulokset osoittavat, että poissaolojen seuranta kouluissa on epäyhtenäistä ja poissaolojen kirjaamiskäytännöt ovat moninaisia ja puutteellisia. Joissakin kouluissa opettajat seurasivat oppilaiden poissaoloja, mutta niitä ei tilastoitu. Poissaoloja seurattiin myös oppilaskohtaisesti, mutta niitä ei koottu luokittain tai koulukohtaisesti. Poissaolokirjat olivat käytössä, mutta tietoja ei ollut laskettu yhteen. Ilmoituksia huoltajille oppilaiden luvattomista poissaoloista tehdään joissakin kouluissa liian harvoin. Tulkintaa vaikeutti se, että monessa koulussa poissaolojen seurantaa ei ole tai siitä ei ole tietoa. Esimerkiksi Länsi-Suomen osalta poissaoloja koskevia kysymyksiä ei raportoitu ollenkaan.” (Konu & Gråsten-Salonen 2004.)

Lähteet

Kaltiala-Heino, R., Poutanen, P., Kilkku, N. & Rimpelä, M. (2003): *Runsaiden koulupoissaolojen yhteys mielenterveyden ongelmiin yläasteikäisillä nuorilla.* Suomen Lääkärilehti 58(14), 1677–1683.

Konu, A. & Gråsten-Salonen, H. (2004): *Koulumiete-projekti – koululaisten mielenterveyden ja hyvinvoinnin edistäminen Pirkanmaalla.* Pirkanmaan sairaanhoitopiirin julkaisuja 8/2004. Tampere.

Linnakangas, R. & Suikkanen, A. (2004): *Varhainen puuttuminen. Mahdollisuus nuorten syrjäytymisen ehkäisemisessä.* Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 2004:7. Helsinki.

Perusopetuslaki 477/2003.

Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet. (2004). Opetushallitus.

http://www.oph.fi/ops/perusopetus/pops_web.pdf

Reiterä-Paajanen, U. (2001): *Koulun lähivastuu*. Kouluetnografinen tapaustutkimus kolmella helsinkiläisellä yläasteella (1977–2000) koulukohtaisen lähivastuun kehittymisestä syrjäytymisen ehkäisemiseksi yläasteella. Helsingin opetusviraston julkaisusarja A 5: 2001.

Suikkanen, A., Martti, S. & Linnakangas, R. (2004): *Homma hanskaan. Nuorten kuntoutuskokeilun arviointi.* Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 2004:5. Helsinki.

KOULURUOKAILU

Marjaana Manninen

JOHDANTO

Lasten ja nuorten ruokavalintoihin vaikuttavat osaltaan ympäristö, ruoan saatavuus, kaverit ja vanhemmat. Kouluruokailulla turvataan se, että oppilaat saavat tarkoituksenmukaisesti järjestetyn, ohjatun, täysipainoisen aterian koulupäivänsä aikana. Kouluruokailun taustalla vaikuttavat kansanravitsemuksen tarpeet. Sen tehtävänä on täydentää kodeissa tapahtuvaa ruokailua.

Kouluruokailu on ollut lakisääteistä jo vuodesta 1943 lähtien. Kouluruokailun järjestämistä säätelevät perusopetuslaki ja perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet. Perusopetuslain (477/2003) säännökset opetuksen järjestämisestä[9] ohjaavat myös kouluruokailun järjestämistä. Opetukseen osallistuvalle on annettava jokaisena työpäivänä tarkoituksenmukaisesti järjestetty ja ohjattu, täysipainoinen maksuton ateria. Lain velvoite edellyttää, että kaikessa kouluruokailun järjestämiseen liittyvässä päätöksenteossa otetaan huomioon lapsen ja nuoren terveen kasvu- ja kehitysprosessin tukeminen. Sen tavoitteena on osaltaan edistää koko kouluyhteisön hyvinvointia ja tukea oppilaiden kasvua ja kehitystä yhteistyössä oppilaiden, vanhempien, oppilashuollon muun henkilöstön ja opettajien kanssa. Kouluruokailu on osa opetusta, oppilashuoltoa sekä koulun ja kodin välistä yhteistyötä.

Yksityiskohtaisempaa ohjausta on Valtion ravitsemusneuvottelukunnan (2005) ravitsemussuosituksissa ja Opetushallituksen julkaisussa Kouluruokailun käsikirja – laatueväitä koulutyöhön (Lintukangas ym. 2007). Opetushallitus ja Kansanterveyslaitos ovat yhteistyössä lähettäneet Makeiset ja virvoitusjuomat kouluissa ja oppilaitoksissa -tiedotteen (2007) jokaiseen kouluun ja oppilaitokseen. Tiedotteessa suositellaan, että kouluissa ja oppilaitoksissa ei ainakaan kouluaikana ole säännöllisesti myytävänä makeisia, virvoitusjuomia tai sokeroituja mehuja. Välipala-automaateissa ja kioskeissa tulee tarjota koululaisten terveyden ja kasvun kannalta suositeltavia tuotteita.

Hyvin suunniteltu, oikein ajoitettu ja maistuva kouluateria tukee koululaisen hyvinvointia ja vahvistaa terveyttä edistäviä ruokatottumuksia. Se antaa oppilaalle energiaa, jota hän tarvitsee jaksaakseen opiskella ja säilyttää työvireyten-

9 ”Opetus järjestetään oppilaiden ikäkauden ja edellytysten mukaisesti ja siten, että se edistää oppilaiden tervettä kasvua ja kehitystä. …Opetuksessa tulee olla yhteistyössä kotien kanssa.”

sä koko koulupäivän, sillä nälkäisenä on vaikeaa keskittyä koulutyöhön. Ruokailutilanne on tärkeä vuorovaikutuksellinen tapahtuma, jonka tehtävänä on myös virkistää ja rytmittää päivittäistä koulutyötä.

Kaikki oppilaat eivät kuitenkaan syö tarjottua kouluateriaa lainkaan tai syövät sen vain osittain. Suurin osa ylimpien vuosiluokkien oppilaista syö pääruokaa, mutta maitoa/piimää tai leipää tai salaattia syö vain noin puolet oppilaista. Vain reilu kymmenesosa syö kouluaterian kaikki osat ja 6 % ei yleensä syö kouluateriaa lainkaan. Kolmasosa yläkoululaisista ilmoittaa syövänsä koulussa epäterveellisiä välipaloja vähintään kaksi kertaa viikossa.

TULOKSET

Kouluruokailua selvitettiin kysymällä aamupalan ja välipalan tarjoamista, lounastarjoilun alkamis-ajankohtaa, ruokailuun käytettävissä olevaa aikaa, juomien, makeisten ja välipalojen saatavuutta sekä kouluruokailun tyypillisiä puutteita syyslukukauden 2006 aikana.

Aamupalan tarjoaminen oli melko harvinaista ja useimmiten maksullista (Taulukko 23). Lähes joka toinen koulu (46 %) tarjosi välipalaa, runsas kymmenesosa maksutta ja joka kolmas maksullisena. Joka neljännessä (25 %) koulussa koulupäivän ensimmäinen lounas tarjottiin kello 10.30 tai aikaisemmin. Kymmenen koulua ilmoitti tarjoavansa ensimmäisen lounaan jo kello 10 tai aikaisemmin.

Kouluruokailuun oli tavallisimmin varattu puoli tuntia (Taulukko 23). Yksi koulu ilmoitti 15 minuutin aikavarauksen kouluruokailuun. Noin 20 minuuttia oli varannut 4 % kouluista. Jakauma oli melkoisesti erilainen kun pyydettiin arvioimaan, miten paljon oppilaat todellisuudessa käyttävät kouluruokailuun aikaa. Joka kolmannessa koulussa oppilaat söivät lounaansa noin 15 minuutissa ja yli puolet käytti siihen keskimäärin noin 20 minuuttia.

Kysymys juomista, makeisista ja välipaloista saattoi olla hieman epäselvä. Tämä voisi selittää sen yllättävän tuloksen, että joka kymmenennessä koulussa ei olisi lainkaan tarjolla vettä juotavaksi. Kysymyksen sanamuoto (”juomavesipiste”) on saattanut jättää jotain muita juomaveden tarjontamuotoja pois. Tämän varauksen huomioon ottaenkin tulos oli aika mielenkiintoinen. Lähes joka kymmenes koulu ilmoitti, että juomavesipiste oli poistettu ja 6 % oli rajoittanut sen käyttöä. Tämän kyselyn mukaan kolmessa neljästä koulusta on saatavilla rajoituksetta juomavettä koulupäivän aikana.

Taulukko 23. Koulujen jakautuminen prosentteina kouluruokailua kuvaavien tietojen mukaan.

	%
AAMUPALA	
- ei tarjota	94
- maksutta	1
- maksullisena	5
Yhteensä (N)	100 (492)
VÄLIPALA	
- ei tarjota	54
- maksutta	13
- maksullisena	33
Yhteensä (N)	100 (532)
KOULURUOKAILUTAUON PITUUS	
- noin 15 min tai vähemmän	(0,2)
- noin 20 min	4
- noin 30 min	70
- noin 40 min	17
- noin 45 min tai enemmän	9
Yhteensä (N)	100 (524)
OPPILAAT KÄYTTÄVÄT RUOKAILUUN KESKIMÄÄRIN	
- noin 15 min. tai vähemmän	32
- noin 20 min.	62
- noin 30 min.	6
- noin 40 min.	1
- noin 45 min. tai enemmän	0
Yhteensä (N)	100 (532)

Virvoitusjuoma-automaatteja oli rajoituksetta lähes joka viidennessä koulussa ja lisäksi rajoittamatonta muuta virvoitusjuomien myyntiä ilmoitti 8 % (Taulukko 24). Yhdessä tämä tarkoittaa, että joka neljännessä koulussa oli rajoittamatonta virvoitusjuomien myyntiä. Makeisautomaatteja ja makeisten muuta myyntiä rajoituksetta ilmoitti noin 12 % ja rajoituksin tämän lisäksi noin 37 %. Terveellisten välipalojen myyntiä kioskista oli kolmanneksessa kouluista.

Taulukko 24. Juomien, makeisten ja virvoitusjuomien saatavuus koulussa. Koulujen jakauma prosentteina.

	Ei ole	On ollut, mutta poistettu	On, mutta käyttöä on rajoitettu	On	Yhteensä % (N)
Juomavesipiste	12	8	6	74	100 (530)
Virvoitusjuoma-automaatti	61	14	7	18	100 (524)
Lämminjuoma-automaatti	79	4	4	14	100 (537)
Makeisautomaatti	91	4	2	4	100 (535)
Makeisten/virvoitusjuomien kioskimyyntiä	50	6	35	8	100 (532)
Terveellisten välipalojen kioskimyyntiä	66	2	12	20	100 (534)

Kouluruokailun järjestelyjen laatua pyrittiin selvittämään kysymällä muutaman tyypillisen puutteen esiintymistä syyslukukaudella 2006 (Taulukko 25). Puutteet olivat pääosin satunnaisia. Kolmannes kouluista ilmoitti, että ruokaa oli ollut joskus liian vähän, mutta vain 2 % oli kohdannut tämän puutteen kymmenenä päivänä tai useammin lukukauden aikana. Laadussa puutteita oli ainakin kerran havainnut neljännes ja erityisruokavalioiden tarjonnassa joka kymmenes. Tämän lisäksi joka kymmenes koulu ilmoitti joitakin muita merkittäviä puutteita.

Taulukko 25. Koulujen jakautuminen kouluruokailussa syyslukukaudella 2006 ilmenneiden puutteiden mukaan.

Kouluruokailussa puutteita	Ei lainkaan	1–5 päivänä	6–9 päivänä	10 tai useampana päivänä	Yhteensä % (N)
Ruokaa liian vähän	67	29	2	2	100 (537)
Laadussa merkittäviä puutteita	76	17	4	4	100 (534)
Erityisruokavalioiden tarjonnassa puutteita	87	11	1	2	100 (522)
Muita merkittäviä puutteita	89	7	2	1	100 (523)

Työoloja koskevassa osuudessa (kuvio 7) kysyttiin, oliko koulun työolotarkastuksessa todettu kouluruokailun järjestelyissä (esim. tilat, ajoitukset) sellaisia oppilaiden turvallisuutta tai terveyttä vaarantavia oloja tai tekijöitä, joiden poistaminen olisi kiireellistä ja joita vastausajankohtaan mennessä ei vielä ollut poistettu. Kouluista 6 % ilmoitti oppilaiden terveyttä vaarantavia tekijöitä kouluruokailussa.

Kouluruokailua kuvaavia tietoja tarkastellaan taustamuuttujien mukaan taulukossa 26. Läänien välillä oli merkittäviä eroja. Ahvenanmaalla oli eniten tarjolla aamu- ja välipalaa, makeisia ja virvoitusjuomia myytiin vähiten, eikä kouluruokailun järjestelyissä ilmoitettu lainkaan puutteita. Välipalaa tarjottiin eniten Etelä-Suomen läänissä (56 %), useimmiten maksullisena (50 %). Oulun ja Lapin lääneissä lähes puolet kouluista tarjosi välipalaa, sitä tarjottiin huomattavasti keskimääräistä useammin maksutta. Länsi-Suomen läänissä välipalaa tarjottiin vähiten (31 %) ja useimmiten maksullisena (25 %). Makeisten ja virvoitusjuomien myyntiä ilmoitettiin eniten Länsi-Suomen läänissä ja Ahvenanmaan jälkeen seuraavaksi vähiten Lapin läänissä. Kouluruokailuun oppilaat käyttivät vähän (noin 15 minuuttia tai vähemmän) aikaa erityisesti Lapin läänissä (44 %).

Aamupalaa tarjottiin suurissa kaupungeissa selvästi yleisemmin (11 %) kuin muilla paikkakunnilla (2–3 %, taulukko 26). Välipalaa tarjottiin hieman vähemmän maaseudulla (35 %) kuin muualla (41–43 %), mutta useimmiten maksuttomana, kun muualla se oli useimmiten maksullista. Makeisten ja virvoitusjuomien myyntiä oli vähiten maaseudulla. Yläluokkien kouluissa oli makeisten ja virvoitusjuomien myyntiä enemmän, mutta kouluruokailun puutteita vähemmän kuin yhtenäiskouluissa. Aamu- ja välipalan tarjonta lisääntyi ja myös maksullisuus lisääntyi oppilasmäärän kasvaessa. Makeisten ja virvoitusjuomien myynti oli sitä yleisempää mitä enemmän koulussa oli yläluokkien oppilaita. Kouluruokailuun käytetty aika ei ollut selvässä yhteydessä kuntaryhmitykseen eikä koulutyyppiin. Lyhyitä ruokailuja oli yleisimmin (36–37 %) keskisuurissa kouluissa (100–300 yläluokkien oppilasta) ja keskimääräistä vähemmän (24–25 %) pienimmissä (alle 100 oppilasta) ja suurimmissa (yli 400 oppilasta) kouluissa.

Taulukko 26. Kouluruokailua kuvaavia tietoja syyslukukaudelta 2006 ilmoittaneiden koulujen osuudet prosentteina koko aineistossa ja läänin, kuntaryhmityksen, koulutyypin ja 7.–9. luokkien oppilasmäärän, mukaan.

	Aamupalaa		Välipalaa		Ei makeisten eikä virvoitusjuomien myyntiä	Järjestelyissä ei lainkaan puutteita*	Oppilaat käyttävät kouluruokailuun keskim. 15 min. tai vähemmän
	maksullisena	maksuttomana	maksullisena	maksuttomana			
KOKO AINEISTO	5	1	33	13	43	57	32
LÄÄNI							
Etelä-Suomi	9	1	50	6	41	52	35
Länsi-Suomi	3	1	25	6	38	60	27
Itä-Suomi	2	2	37	15	50	55	35
Oulu	0	2	11	37	48	60	32
Lappi	0	0	21	29	59	54	44
Ahvenanmaa	33	33	0	100	83	100	17
KUNTARYHMITYS							
Suuri kaupunki	10	1	35	8	31	54	30
Kaupunkimainen	2	0	35	8	45	42	34
Taajamatyyppinen	2	1	33	8	42	64	23
Maaseutumainen	2	2	12	23	54	63	36
KOULUTYYPPI							
Luokat 7–10	5	1	37	11	35	62	31
Myös luokkia 1–6	5	2	27	16	57	49	33
OPPILASMÄÄRÄ							
–99	1	4	15	21	66	54	25
100–199	3	0	17	15	47	59	36
200–299	5	2	29	14	45	61	37
300–399	4	0	50	11	39	53	34
400–	9	1	50	7	24	55	24

* Ei ilmoitettu lainkaan puutteita taulukossa 25. mainituissa asioissa.

POHDINTA

Perusopetuslaissa edellytetään, että kaikessa opetuksen järjestämiseen liittyvässä päätöksenteossa otetaan huomioon lapsen ja nuoren terveen kasvu- ja kehitysprosessin tukeminen. Kaikkien koulun aikuisjäsenten on tärkeää osallistua keskusteluun siitä, miten terveen kasvun ja kehityksen tukeminen näkyy osana koulun toimintakulttuuria ja miten oppilashuollon kouluruokailukäytänteitä ja -toimintamalleja on mahdollista kehittää omassa kouluyhteisössä.

Stakesin toteuttamassa Kouluterveyskyselyssä on tutkittu ylimpien vuosiluokkien (8.–9. vuosiluokat) kouluaikaista ruokailua. Viimeisimpien tulosten mukaan kouluruokailuun osallistutaan aikaisempaa enemmän, mutta epäterveellisten välipalojen syömisessä on edelleen huolenaihetta. Epäterveellisten välipalojen syöminen on vähentynyt muutaman viime vuoden aikana ylimpien vuosiluokkien oppilaiden parissa. Kaksi viidestä 8.–9.-luokkalaisesta syö epäterveellisen välipalan vähintään kahdesti kouluviikon aikana. Yleisimmin syötyjä välipaloja ovat olleet makeiset ja virvoitusjuomat, joissa on sokeria. Koulujen makeis- ja virvoitusjuoma-automaatit sekä kioskimyynti kannustavat osaltaan epäterveellisiin välipalavalintoihin ja niillä saatetaan jopa korvata terveellinen kouluateria. Makeiden tuotteiden säännöllinen myynti asettaa ristiriidan koulun antamien terveystavoitteiden suhteen.

Oppilaiden vedensaanti koulupäivän aikana oli useimmissa kouluissa kohtalaisesti järjestetty. Joka viidennessä kouluista oppilailla ei kuitenkaan ollut mahdollista juoda vettä janojuomaksi muina aikoina kuin ehkä vain kouluruokailussa. Vettä tulisi olla jatkuvasti saatavilla niin, ettei oppilaiden tarvitsisi sammuttaa janoaan virvoitusjuomilla. Ratkaisuna voisivat olla henkilökohtaiset mukit tai käytävien vesiautomaatit kertakäyttömukeineen. Kaikkien koulujen tulisi lopettaa virvoitusjuomien ja makeisten myynti ja pyrkiä turvaamaan terveellisten ja maukkaiden välipalojen sekä raikkaan veden vaivaton saanti.

Joissakin kouluissa lounasta tarjotaan jo kello 10 tai jopa aikaisemmin. Stakesin viimeisimmässä (Luopa ym. 2006) Kouluterveyskyselyssä on noussut esiin peruskouluikäisten väsymys. Koululaisten väsymykseen näyttää olevan yhtenä osatekijänä ateriarytmin epäsäännöllisyys. Liian aikainen lounastarjoilu ei kannusta syömään riittävästi ja iltapäivän nälkään vastataan vaivattomasti saatavalla makealla ja virvoitusjuomilla. Kouluruokailun ateriat tulisi sovittaa lapsen koulupäivän kokonaisuuteen ja suomalaiseen arkirytmiin. Tässä tutkimuksessa ei selviä syy aikaisen aterian tarjoamiseen. Aikaisen tarjoiluajankohdan selvittäminen vaatisi jatkokyselyn kouluruokailun järjestämisestä.

Keskimääräistä pitemmän ajan käyttäminen ruokailuun viestii koulun arvoista, ruokailuhetken arvostuksesta ja myös pyrkimisestä hyvinvoinnin edistämiseen. Lyhytaikainen ruokailu johtaa nopeaan ahmimiseen eikä vatsalaukku ehdi reagoida kylläisyyteen. Palautteiden mukaan keskimääräisten ateria-aikojen arviointi koettiin vaikeaksi. Vain vajaassa kymmenesosassa kouluista ateriointiin käytetään keskimäärin puoli tuntia tai enemmän. Riittävän ruokailuajan varaaminen viihtyisässä ja meluttomassa ympäristössä on tärkeä kehittämistavoite kouluille.

Vielä vuonna 1970 säädettiin, että kouluateria on annettava mahdollisuuksien mukaan kotien yleisenä ateria-aikana. Koulun ruokailujärjestelyjä ohjasivat 1990-luvun alkuun saakka eritellymmät säädökset ruokailutauon vähimmäiskestosta (30 minuuttia) ja ruokailutilanteen ohjaamisesta. Nykyisillä säädöksillä ei ole yhtä merkittävää roolia kouluruokailun käytännön toteutuksen ohjaajana. Tulosten perusteella tulee harkita ateria-aikojen sekä ruokailutauon keston määreiden palauttamista säädöstasolle.

Oppilaille järjestetään vain harvassa koulussa mahdollisuus aamupalaan, mutta nykyään tarjotaan jo useammin maksutonta tai maksullista välipalaa. Oppilaalle tulisi tarjota mahdollisuus ravitsemuksellisesti tarkoituksenmukaiseen, koululounasta täydentävään välipalaan, kun se oppilaan koulupäivärytmin kannalta on tarkoituksenmukaista. Välipala-automaattien tai kioskien tulisi tarjota terveyden ja kasvun kannalta suositeltavia tuotteita.

Makeisten ja virvoitusjuomien säännöllisellä tarjontakulttuurilla on selvä ristiriita koulun kasvatustehtävän kanssa. Tavoitteena tulisi olla koulujen virvoitusjuoma- ja makeisautomaattien poistaminen tai muuttaminen ne terveellisiä ja edullisia välipaloja tarjoaviksi, jolloin ne olisivat linjassa terveys- ja ravitsemustavoitteiden kanssa. Kunnan opetus- tai muu vastaava lautakunta voi vahvistaa koulujen välipalalla tarjottavan tuotevalikoiman, jota kouluissa noudatetaan. Vanhempien tulisi osaltaan ohjata lapsia ja nuoria hyödyntämään kouluruuan ja terveellisen välipalan mahdollisuus. Välipala koulussa on osa kouluaikaista ruokailua.

Koulutuksen järjestäjän tulisi osoittaa riittävät resurssit ja myös laatuvaatimukset kouluruokailuun. Ruokapalveluja kilpailutettaessa ja sopimuksia tehtäessä tulisi valintakriteereiksi asettaa ravitsemuksellista laatua määrittävät tekijät ja painottaa niitä vähintään yhtä paljon kuin taloudellisia tekijöitä. Kouluruokailuun panostaminen on kannattavaa investointia tulevaisuuteen. Lapsuudessa ja nuoruudessa opitut hyvät ruokailutottumukset ennaltaehkäisevät monia terveysongelmia myöhemmällä iällä.

Lapsiasiavaltuutettu kysyi vuonna 2006 lasten ja nuorten mielipiteitä kouluviihtyvyydestä, kuntien palveluista, turvallisuudesta ja peloista sekä vaikutusmahdollisuuksista. Eniten kannanottoja kertyi ruokatunneista. Valtaosassa (83 %) kouluruokailua käsitelleistä vastauksista oltiin sitä mieltä, että ruokatunnin pitäisi olla pidempi. Vastauksissa korostettiin ja kaivattiin ruokarauhaa: *”toivottiin pidempiä ja rauhallisempia ruokatunteja! 30 min liian lyhyitä, koska ei ehdi syödä ja hakea lisää ruokaa ja mennä välitunnille.”, ”Ruokatunti (15 min.) liian lyhyt, koska aikaa kuluu jonottamiseen ja ruoan joutuu ahmimaan.”* Oppilaiden mielipiteitä tulisikin kerätä säännöllisesti ja parhaita

ideoita pyrkiä toteuttamaan. Oppilaiden ääni voisi kuulua myös ruokailujärjestelyjen kehittämisessä. Tärkeää on, että lapsille ja nuorille annetaan mahdollisuus oppia osaltaan ymmärtämään ruokailun, ateriarytmin ja yhdessäolon merkitystä ja tarkoitusta.

Lähteet

Suomen Sydänliitto (2006): *Arkilounas on sydämen asia*. Kriteerit aterioiden ravitsemuksellisen laadun arviointiin. Opas suurkeittiöille.

Arponen, A-L. (2007): *Miten nuo pienet ossaa ajatella niin fiksusti*? Lasten mielipiteitä arkiympäristöstään. Lapsiasiavaltuutetun toimiston selvityksiä 1:2007. Sosiaali- ja terveysministeriö, Lapsiasiavaltuutetun toimisto.

Kankaanpää, R. & Lahti, S. & Manninen, M. & Puska, P. (2007): Makeisten ja virvoitusjuomien myynti perusopetuksen 7.-9.-vuosiluokkien kouluissa. Suomen Hammaslääkärilehti 18/2007.

Lintukangas, S., Manninen, M., Mikkola-Montonen, A., Palojoki, P.,Partanen, M. & Partanen, R. (2007): *Kouluruokailun käsikirja – Laatueväitä koulutyöhön.* Opetushallitus 2007.

Luopa, P. & Pietikäinen, M. & Jokela, J. (2006): *Nuorten elinolot, koulutyö, terveys ja terveystottumukset 1996–2005.* Kouluterveyskysely 2005. Stakes Työpapereita 25/2006.

Luopa, P. & Räsänen, M. & Jokela, J.& Rimpelä, M. (2005): *Kouluterveyskyselyn valtakunnalliset tulokset vuosina 1999–2004.* Aiheita 12/2005. Stakes. Helsinki.

Opetushallitus & Kansanterveyslaitos (2007): *Makeiset ja virvoitusjuomat kouluissa ja oppilaitoksissa.* Tiedote 11/2007. Muistio.

Perusopetuslaki 477/2003.

Valtion ravitsemusneuvottelukunta (2005): *Suomalaiset ravitsemussuositukset – ravinto ja liikunta tasapainoon.*

Urho, UM. & Hasunen, K. (2004): *Yläasteen kouluruokailu 2003. Selvitys peruskoulun 7–9-luokkien oppilaiden kouluruokailusta.* Sosiaali- ja terveysministeriö Selvityksiä 2003:17. Sosiaali- ja terveysministeriö .

KIUSAAMINEN

Christina Salmivalli ja Elisa Poskiparta

JOHDANTO

Koulukiusaaminen määritellään toistuvaksi ja tahalliseksi negatiiviseksi toiminnaksi, joka kohdistuu jossain määrin puolustuskyvyttömään tai heikommassa asemassa olevaan koulutoveriin (Olweus 1978, 2001, Salmivalli 1999, 2003). Kiusaaminen voi olla sanallista, fyysistä tai epäsuoraa aggressiota. Viime aikoina on keskusteltu yhä enemmän myös Internetissä tai kännykän avulla tapahtuvasta kiusaamisesta sekä maahanmuuttajiin kohdistuvasta rasistisesta kiusaamisesta. Olivatpa kiusaamisen muodot millaisia tahansa, kiusatuksi valikoituu usein lapsi joka on ryhmässä ennestään huonossa asemassa. Kiusaamisen jatkuessa yhä useammat luokkatoverit alkavat suhtautua kiusattuun lapseen torjuvasti.

Stakesin vuosittain toteutettavan Kouluterveyskyselyn mukaan toistuvasti (kerran viikossa tai useammin) kiusatuksi joutuu noin 7 % yläkoulujen 8. ja 9. luokkien oppilaista. Alakouluissa viikoittain kiusattujen osuus on hieman korkeampi, noin 10 % kaikista oppilaista (KiVa Koulu -hankkeen julkaisematon aineisto, Salmivalli 2007). Kiusaamisen yleisyys ei ainakaan yläkouluissa ole sanottavasti muuttunut viimeisten kymmenen vuoden aikana (www.stakes.fi/kouluterveys). Kaikki kiusaamistapaukset eivät tule opettajan tietoon. Cedercreutzin (2001, ks. Salmivalli 2003) mukaan puolet lapsista, jotka ovat sekä oman että luokkatoverien ilmoituksen mukaan toistuvasti kiusattuja, eivät ole lainkaan opettajan tiedossa. Jos kiusaamista ei tunnisteta, ei siihen voida myöskään puuttua. Monet kiusatut eivät kerro kiusaamisesta kenellekään, ja iän lisääntyessä kiusatuksi joutuminen pidetään yhä useammin salassa.

Koska kiusatuksi joutumisen tiedetään liittyvän moniin hyvinvoinnin ja tunne-elämän ongelmiin, siihen on pyritty puuttumaan mm. koululaeissa. Perusopetuslain 7. luvun 29 §:n (1999) mukaan jokaisella opetukseen osallistuvalla on oikeus turvalliseen opiskeluympäristöön. Säännöksen täydennyksessä (2003) todetaan lisäksi, että ”Opetuksen järjestäjän tulee laatia opetussuunnitelman yhteydessä suunnitelma oppilaiden suojaamiseksi väkivallalta, kiusaamiselta ja häirinnältä sekä toimeenpanna suunnitelma ja valvoa sen noudattamista ja toteutumista. Opetushallituksen tulee opetussuunnitelman perusteissa antaa määräykset tämän suunnitelman laatimisesta.”

Kaikilla kouluasteilla tulisi siis opetussuunnitelman yhteydessä laatia toimin-

tamalli, jossa kuvataan menettelytavat kiusaamisen ennaltaehkäisemiseksi ja siihen puuttumiseksi. Koulun on lisäksi huolehdittava mallin toimeenpanosta ja seurattava sen toteutumista. Aikaisemmin ei ole kerätty valtakunnallista tietoa tällaisten toimintamallien laatimisesta opetussuunnitelmien osaksi. Ei myöskään ole ollut tietoa siitä, mitä koulujen toimintamallit sisältävät ja millaisen kehittämisprosessin tuloksena ne ovat syntyneet. Kaiken kaikkiaan tiedetään varsin vähän niistä keinoista, joilla kiusaamista pyritään koulujen arjessa ennaltaehkäisemään ja vähentämään. Koska Suomessa ei ole ollut valtakunnallisesti suositeltuja kiusaamisen vähentämiseen tarkoitettuja valmiita malleja tai toimenpideohjelmia, on ehkäiseminen ja puuttuminen ollut hyvin vahvasti yksittäisissä kouluissa tehtävän työn varassa.

TULOKSET

Noin 42 % kouluista ilmoitti, että opetuksen järjestäjä oli antanut ohjeet koulukiusaamisen yleisyyden selvittämisestä ja seurannasta, 64 % koulukiusaamisen ennaltaehkäisemisestä, 68 % kiusaamiseen puuttumisesta ja 38 % kiusaamistapausten kirjaamisesta ja tilastoimisesta.

Suurissa kaupungeissa (> 50 000 asukasta) opetuksen järjestäjä oli ohjeistanut kouluja keskimääräistä yleisemmin (Taulukko 27). Mitä pienemmässä kunnassa koulu sijaitsi, sitä harvemmin oli annettu yhteisiä ohjeita. Esimerkiksi koulukiusaamisen yleisyyden selvittämisestä ja seurannasta ilmoittaa 57 % isojen kaupunkien kouluista saaneensa ohjeet, kun vastaava luku kaupunkimaisissa kunnissa on 40 %, taajamatyyppisissä kunnissa 38 % ja maaseutumaisissa kunnissa vain 32 %. Yhteys oli samanlainen jokaisessa ohjeryhmässä.

Perusopetuslain tarkoittama kirjatun toimintamallin *kiusaamisen ennaltaehkäisemiseksi* (joko opetussuunnitelman osana tai muutoin ylös kirjattuna) ilmoitti 75 % vastanneista kouluista. Joka viidennessä (22 %) koulussa oli yhteiset toimintaperiaatteet, mutta ei kuitenkaan kirjattua toimintamallia. Kouluista 3 % ilmoitti, että yhteistä käytäntöä ei ollut lainkaan (Taulukko 28). Esille tuleviin *kiusaamistapauksiin puuttumisen toimintamalli oli kirjattuna* 82 %:ssa kouluista ja 16 %:ssa ainakin yhteiset periaatteet, joiden mukaan toimittiin. Yhteinen käytäntö puuttuu 2 %:sta kouluja (Taulukko 29). Vastaavat tiedot on taulukoissa 28. ja 29. esitetty myös läänin, koulun oppilasmäärän, kuntaryhmityksen ja koulutyypin mukaan.

Taulukko 27. Opetuksen järjestäjältä ohjeita kiusaamisen yleisyyden selvittämisestä ja seurannasta, kiusaamisen ennaltaehkäisemisestä, kiusaamiseen puuttumisesta ja seurannasta, sekä kiusaamistapausten kirjaamisesta ja tilastoinnista saaneiden koulujen osuus prosentteina koko aineistossa ja läänin, kuntaryhmityksen, koulutyypin ja 7.–9. luokkien oppilasmäärän mukaan.

	Ohjeet yleisyyden selvittämisestä ja seurannasta	Ohjeet ehkäisemisestä	Ohjeet puuttumisesta ja seurannasta	Ohjeet kirjaamisesta ja tilastoinnista
KOKO AINEISTO	42	64	68	38
LÄÄNI				
Etelä-Suomi	50	72	76	46
Länsi-Suomi	38	56	61	33
Itä-Suomi	28	65	65	38
Oulu	36	53	64	34
Lappi	63	89	81	44
Ahvenanmaa	67	67	67	17
KUNTARYHMITYS				
Suuri kaupunki	57	76	80	45
Kaupunkimainen	40	66	68	33
Taajamatyyppinen	38	57	62	39
Maaseutumainen	32	56	61	36
KOULUTYYPPI				
Luokat 7–10	40	62	66	39
Myös luokkia 1–6	45	66	71	37
OPPILASMÄÄRÄ				
–99	42	56	72	34
100–199	40	65	67	38
200–299	38	60	61	37
300–399	46	69	69	39
400–	43	67	73	42

Taulukko 28. Yhteisesti sovitun käytännön tai menettelytavan *kiusaamisen ehkäisemiseksi* ilmoittaneiden koulujen osuudet prosentteina koko aineistossa ja läänin, kuntaryhmityksen, koulutyypin ja 7.–9. luokkien oppilasmäärän mukaan.

	Ei yhteistä käytäntöä	Tietyt yhteiset periaatteet	Opetussuunnitelmaan kirjattu käytäntö	Muuten kirjattu yhteinen käytäntö
KOKO AINEISTO	3	22	36	39
LÄÄNI				
Etelä-Suomi	1	23	34	42
Länsi-Suomi	5	20	44	30
Itä-Suomi	0	19	34	47
Oulu	6	31	23	39
Lappi	4	25	36	36
Ahvenanmaa	0	0	0	100
KUNTARYHMITYS				
Suuri kaupunki	3	17	43	37
Kaupunkimainen	1	24	31	43
Taajamatyyppinen	3	18	36	42
Maaseutumainen	4	27	33	36
KOULUTYYPPI				
Luokat 7–10	3	22	34	41
Myös luokkia 1–6	3	23	39	35
OPPILASMÄÄRÄ				
–99	5	22	37	37
100–199	2	27	37	34
200–299	4	23	34	38
300–399	3	19	36	42
400–	1	19	37	43

Koulujen toimintatapa tai malli *kiusaamisen ehkäisemiseksi* oli useimmiten valmisteltu yhteistyössä oppilashuoltohenkilöstön (88 %) tai muiden asiantuntijoiden (49 %) kanssa, yllättävän usein myös oppilaiden (38 %) tai muiden koulujen (35 %) kanssa. Yhteistyössä huoltajien kanssa mallin ilmoitti valmistelleensa 23 % kouluista. Malli *kiusaamistapauksiin puuttumiseksi* oli myös valmisteltu usein yhteistyössä oppilashuoltohenkilöstön (90 %), muiden asiantuntijoiden (49 %) tai muiden koulujen (36 %) kanssa, harvemmin oppilaiden (33 %) tai huoltajien (22 %) kanssa.

Taulukko 29. Yhteisesti sovittuja käytäntöjä tai menettelytapoja *kiusaamistapauksiin puuttumiseksi* ilmoittaneiden koulujen osuus prosentteina koko aineistossa ja läänin, kuntaryhmityksen, koulutyypin ja 7.–9. luokkien oppilasmäärän mukaan.

	Ei yhteistä käytäntöä	Tietyt yhteiset periaatteet	Opetussuunnitelmaan kirjattu käytäntö	Muuten kirjattu yhteinen käytäntö
KOKO AINEISTO	2	16	40	42
LÄÄNI				
Etelä-Suomi	2	14	38	46
Länsi-Suomi	4	16	47	32
Itä-Suomi	0	14	36	51
Oulu	2	21	31	47
Lappi	0	18	43	39
Ahvenanmaa	0	33	0	67
KUNTARYHMITYS				
Suuri kaupunki	3	14	46	38
Kaupunkimainen	1	18	36	44
Taajamatyyppinen	1	10	41	48
Maaseutumainen	3	20	37	40
KOULUTYYPPI				
Luokat 7–10	2	16	37	45
Myös luokkia 1–6	2	16	45	37
OPPILASMÄÄRÄ				
–99	1	20	38	41
100–199	3	17	42	37
200–299	3	19	34	43
300–399	1	10	45	44
400–	1	14	41	44

Tavallisin keino *puuttua esille tuleviin kiusaamistapauksiin* on keskusteleminen kiusaamiseen osallistuneiden oppilaitten kanssa yksitellen (Taulukko 30). Tätä keinoa 84 % kouluista ilmoitti käyttävänsä kaikissa esille tulevissa tapauksissa. Lähes kaikki koulut (> 90 %) ilmoittivat kuitenkin käyttävänsä *kaikkia vastausvaihtoehtoina tarjottuja keinoja* joko kaikissa tapauksissa tai harkinnan mukaan, lukuun ottamatta vertaissovittelua joka oli selvästi vähiten käytetty keino.

Taulukko 30. Esille tulevien kiusaamistapausten selvittelykeinojen käyttäminen. Koulujen jakauma prosentteina.

Kiusaamistapauksen selvittelyssä käytetty keino	Kaikissa tapauksissa	Harkinnan mukaan	Ei lainkaan	Yhteensä % N
Keskustellaan yksitellen kiusaamiseen osallistuneiden oppilaiden kanssa	84	16	0	100 (532)
Ilmoitetaan kiusaajan vanhemmille asiasta	62	38	(0,2)	100 (531)
Sovitaan kiusaajan ja kiusatun kanssa aiheutuneen vahingon ja/tai mielipahan hyvittämisestä kiusatulle	37	60	3	100 (529)
Kutsutaan kiusaaja ja kiusattu (ilman vanhempia) yhteiseen palaveriin	33	63	4	100 (531)
Kutsutaan kiusaaja ja kiusattu vanhempineen yhteiseen palaveriin	6	91	3	100 (530)
Keskustellaan kiusaamiseen osallistuneiden kanssa ryhmänä	23	76	1	100 (531)
Oppilashuollollinen tuki kiusatulle	32	66	2	100 (529)
Oppilashuollollinen tuki kiusaajalle	22	74	4	100 (523)
Käsitellään asiaa koko luokan kanssa	3	96	2	100 (527)
Vertaissovittelu	2	36	62	100 (527)
Muu keino	1	67	32	100 (417)

Koulut ilmoittivat pääsääntöisesti seuraavansa kiusaamisen yleisyyttä. Tyypillisimmät menetelmät kiusaamisen yleisyyden seuraamisessa olivat kouluterveydenhoitajan tarkastukset (93 % kouluista) sekä oppilaan, huoltajien ja vanhempien väliset keskustelut (91 %). Useissa vastauksissa kerrottiin kiusaamisen yleisyyttä seurattavan kouluterveyskyselyllä (82 %) tai muulla toistuvalla oppilaskyselyllä (74 %). Lisäksi 59 % kouluista ilmoitti seuraavansa kiusaamisen yleisyyttä kirjaamalla ja tilastoimalla kaikki tapaukset ja 40 % ”muulla tavoin”.

Kyselyssä pyydettiin arvioimaan, kuinka yleistä jatkuva koulukiusaaminen (oppilasta kiusataan kerran viikossa tai useammin) oli koulussa ollut. Noin joka kymmenes koulu ilmoitti, että heillä ei ole tietoa kiusaamisen yleisyydestä (Kuvio 15). Kaikkiaan 60 %:ssa kouluista toistuvasti kiusattuja oppilaita uskottiin olevan vain 0–2 %. Lähes puolet vastanneista (46 %) ilmoitti jatkuvasti kiusattujen osuudeksi 1–2 % koulun oppilaista.

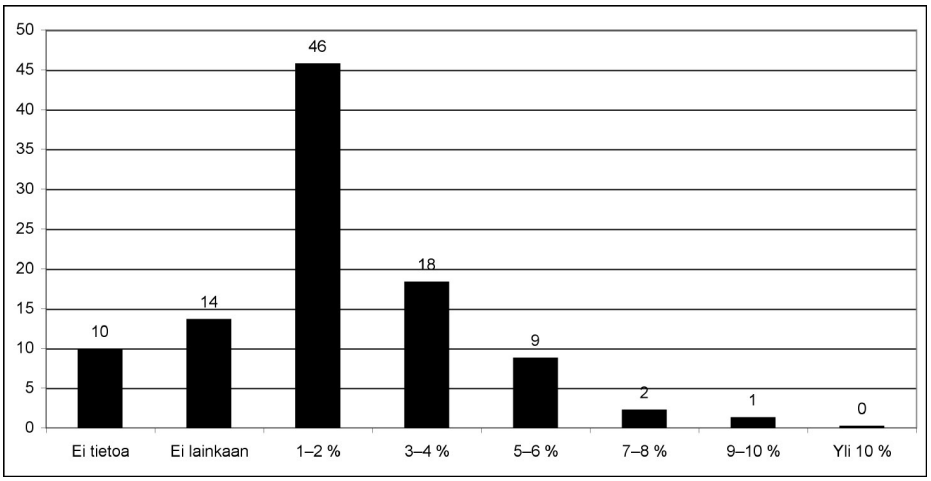

Kuvio 15. Koulujen jakautuminen prosentteina kerran viikossa tai useammin toistuvan kiusaamisen yleisyyttä lukuvuoden 2005–2006 aikana koskevan arvion mukaan.

Sekä kunnan että koulun koko vaikutti arvioon kiusattujen määrästä. Kiusaamisen uskottiin olevan vähäistä maaseutumaisissa kunnissa, joissa peräti 21 % kouluista ilmoitti, ettei jatkuvaa kiusaamista esiinny lainkaan. Alle 100 oppilaan kouluissa 25 % ilmoitti, ettei jatkuvaa kiusaamista esiinny lainkaan.

Kysymykseen, montako rehtorin ja/tai oppilashuoltohenkilöstön osallistumista edellyttänyttä tai muuten kirjattua kiusaamistapausta koulussa käsiteltiin syyslukukaudella 2006, joka viides koulu vastasi, että lukumäärästä ei ole tietoa (Taulukko 31). Lukumäärän ilmoittaneissa kouluissa oli syyslukukauden 2006 aikana keskimäärin 1,9 rehtorin tai oppilashuoltohenkilöstön käsittelyyn tullutta kiusaamistapausta 100 oppilasta kohti. Itä-Suomen läänissä tapauksia oli keskimääräistä enemmän (2,4/100) ja Lapin läänissä ja Ahvenanmaalla keskimääräistä vähemmän (1,4/100). Maaseutumaisissa kunnissa kiusaamistapauksia käsiteltiin enemmän kuin kaupungeissa ja pienissä kouluissa enemmän kuin suurissa.

Kiusaamisen päättymisen varmistamiseksi ilmoitti 35 % kouluista järjestävänsä seurantakeskusteluja. Viidennes (21 %) kouluista ilmoitti hoitavansa seurannan tilannetta tarkkailemalla ja 41 % kertoi asiasta kysyttävän kiusatulta oppilaalta.

Taulukko 31. Rehtorin tai oppilashuoltohenkilöstön käsiteltäviksi tulleiden kiusaamistapausten lukumäärä/100 oppilasta (syyslukukaudella 2006 keskiluku (mediaani) ja 25 %:n poikkeaman raja-arvot, joiden sisään jää puolet kouluista) koko aineistossa ja läänin, kuntaryhmityksen, koulutyypin ja 7.–9. luokkien oppilasmäärän mukaan.

	Lukumäärä ei tiedossa %-osuus kouluista	Tapausten lukumäärä tiedossa			
		Ei ilmoitettu, %-osuus kouluista	Lukumäärä ilmoitettu		
			Kouluja N	Keski-luku N/100	25 %:n poikkeama-arvot
KOKO AINEISTO	20	4	407	1,9	1,0–3,2
LÄÄNI					
Etelä-Suomi	23	4	128	1,9	1,0–3,5
Länsi-Suomi	16	6	144	1,8	1,2–2,8
Itä-Suomi	14	0	63	2,4	1,3–3,4
Oulu	32	2	42	1,9	1,0–3,3
Lappi	14	0	24	1,4	0,5–3,4
Ahvenanmaa	0	0	6	1,4	0,0–1,6
KUNTARYHMITYS					
Suuri kaupunki	22	5	117	1,6	1,8–3,0
Kaupunkimainen	30	3	67	1,6	0,7–2,9
Taajamatyyppinen	16	3	73	1,7	1,3–3,2
Maaseutumainen	14	3	150	2,3	1,3–3,4
KOULUTYYPPI					
Luokat 7–10	19	2	264	1,9	1,2–3,1
Myös luokkia 1–6	21	6	143	2,0	0,7–3,5
OPPILASMÄÄRÄ					
–99	9	9	63	2,6	0,0–4,4
100–199	13	1	108	2,5	1,4–3,4
200–299	26	4	80	1,6	1,0–3,4
300–399	25	3	78	1,6	1,1–2,6
400–	22	3	78	1,5	0,7–2,4

Kouluista 5 % ilmoitti, että syyslukukaudella 2006 oli kiusatuksi joutunut oppilas siirretty kokonaan toiselle luokalle tai toiseen kouluun. Kiusatun oma-aloitteinen siirtyminen oli hieman tavallisempaa, siitä ilmoitti 9 % kouluista. Muita kiusaavan oppilaan siirron ilmoitti 6 % ja kiusaavan oppilaan oma-aloitteisen siirron 1 % kouluista. Useimmissa siirtoja ilmoittaneissa kouluissa näitä tapauksia oli ollut vain yksi, joissain tapauksissa kaksi tai kolme.

Poliisin kanssa oli tehty yhteistyötä jonkin verran sekä kiusaamisen ehkäisyssä

että esille tulleiden kiusaamistapausten selvittelyssä. Kouluista 15 % ilmoitti, että poliisi oli osallistunut koulussa kiusaamisen ehkäisyyn. Poliisi oli ollut mukana kiusaamistapauksen selvittelyssä myös 15 %:ssa tähän kysymykseen vastanneista kouluista. Kiusaamistapauksesta oli tehty rikosilmoitus 11 %:ssa kouluista.

POHDINTA

Opetuksen järjestäjien ohjeistus kiusaamisen selvittämisestä, tilastoinnista ja seurannasta, sekä kiusaamisen ennaltaehkäisemisestä ja siihen puuttumisesta osoittautui puutteelliseksi. Kuntien välillä oli eroja varsinkin kunnan koon mukaan. Suuremmissa kunnissa ohjeistus kaikkien edellä mainittujen asioiden suhteen oli säännönmukaisesti toteutunut paremmin kuin pienemmissä kunnissa.

Kirjattu toimintamalli kiusaamisen ehkäisemiseksi puuttui joka neljännestä koulusta. Näistä useimmat koulut ilmoittivat, että heillä on ”tietyt yhteiset periaatteet” joiden mukaan toimitaan, mutta ei ylös kirjattua käytäntöä. Vastaavasti kiusaamistapausten puuttumisen toimintamalli puuttui lähes joka viidennestä koulusta.

Vaikka koulut ilmoittivat seuraavansa kiusaamisen yleisyyttä, uskottiin toistuvaa kiusaamista esiintyvän hyvin vähän. Peräti 60 % kouluista arvioi viikoittain kiusattuja oppilaita olevan 0–2 %, kun yläkouluissa vuosittain toistettavan Kouluterveyskyselyn perusteella viikoittain kiusatuksi joutuu 7–8 % kahdeksannen ja yhdeksännen luokan oppilaista. On vaikea arvioida missä määrin ristiriita johtuu vaikeudesta havaita toistuvaa kiusaamista ja missä määrin siitä, että oman koulun tilanne halutaan ulospäin ilmoittaa parempana kuin se onkaan.

Tulosten mukaan koulujen tavat seurata kiusaamisen yleisyyttä (useimmiten kouluterveydenhoitajan tarkastukset tai oppilaan, opettajan ja huoltajan välillä käydyt keskustelut) eivät tuota luotettavaa, systemaattista tietoa kiusaamisen esiintyvyydestä. Toisaalta, valtaosa kouluista (74 %) ilmoittaa tekevänsä asiasta toistuvia oppilaskyselyjä tai seuraavansa asiaa Kouluterveyskyselyn tulosten avulla (82 %). On myös mahdollista, että oppilaiden ilmoitusta kiusatuksi joutumisesta ei oteta vakavasti, kun koulun johdon ja oppilashuoltohenkilöstön käsitys kiusaamisongelman laajuudesta poikkeaa näinkin paljon siitä, mitä oppilaat ovat Kouluterveyskyselyssä ilmoittaneet.

Kiusaamistapauksiin puuttumisessa käytettiin monenlaisia keinoja. Tavallisinta oli keskustella yksitellen kiusaamiseen osallistuneitten oppilaiden kans-

sa. Kuitenkin myös muita keinoja ilmoitettiin käytettävän paljon. Jokaista vastausvaihtoehtona tarjottua keinoa (vertaissovittelua lukuun ottamatta) ilmoitti yli 90 % kouluista käyttävänsä joko kaikissa tapauksissa tai harkinnan mukaan. Systemaattisia seurantakeskusteluja sen varmistamiseksi, että kiusaaminen on saatu loppumaan, järjesti vain 35 % kouluista. Muissa kouluissa seuranta hoidettiin joko kysymällä asiasta kiusatulta, tilannetta tarkkailemalla tai ”muulla tavalla”.

Kiusatun tai muita kiusaavan oppilaan siirtäminen toiselle luokalle tai toiseen kouluun ei ollut kovin tavallista. Kiusatun oma-aloitteinen siirtyminen oli tavallisempaa, sitä oli tapahtunut noin joka kymmenennessä koulussa.

Kaiken kaikkiaan voidaan todeta, että monista kouluista puuttuu perusopetuslain edellyttämä toimintamalli kiusaamisen ehkäisemiseksi ja siihen puuttumiseksi. Kiusaamisen yleisyyttä ei seurata riittävästi tai seuranta tapahtuu keinoin, jotka eivät tuota luotettavaa tietoa. Valtaosassa kouluista kiusaamisen yleisyys arvioidaankin huomattavasti alhaisemmaksi kuin mitä se Suomessa tehtyjen oppilaskyselyjen perusteella on.

Lähteet

Cedercreutz, J. (2001): *Skolans, lärarnas, och klassens inverka på mobbning*. Pro gradu-tutkielma, Åbo Akademi, psykologiska institutionen.

Olweus, D. (1978): *Aggression in the schools: Bullies and whipping boys*. Washington, DC.

Olweus, D. (2001): *Peer harassmetn: A critical analysis and some important issues.* Teoksessa J. Juvonen & S. Graham (toim.): Peer harassment in school. The plight of the vulnerable and victimized.

Salmivalli, C. (1999): *Koulukiusaaminen ryhmäilmiönä*. Helsinki.

Salmivalli, C. (2003): *Koulukiusaamiseen puuttuminen. Kohti tehokkaita toimintamalleja*. Jyväskylä.

HÄIRIÖITÄ JA ONGELMATILANTEITA KOULUSSA

Matti Rimpelä

Kiusaamisen lisäksi selvitettiin muita kirjattuun selvittelyyn johtaneita häiriöitä ja ongelmatilanteita koulussa syyslukukauden 2006 aikana. Muita häiriöitä ja ongelmatilanteita koskevaan kysymykseen vastattiin hyvin. Ei tietoa -vastauksia oli eniten kysymyksessä sukupuolisesta häirinnästä (9 %) ja seuraavaksi eniten seuraavissa: varkaudet ja näpistelyt, huumeiden käyttöepäilyt ja aseella uhkaaminen koulussa (6 %) sekä oppilas uhannut tai vahingoittanut opettajaa (5 %).

Häiriö- ja ongelmatilanteet ryhmittyivät selkeisiin luokkiin, kun tarkastellaan taulukossa 32. esitettyjä jakaumia kokonaisuutena. Tupakoinnista ja oppituntien häirinnästä puuttui paljon lukumäärätietoa, mutta kun sitä oli, tapauksia oli usein monta. Ilkivallasta, oppilaiden välisestä väkivallasta ja varkauksista puuttui myös usein lukumäärät, mutta kun ne ilmoitettiin, vastaus oli usein nolla, siis ei yhtään tapausta. Muissa häiriössä lukumäärän tiesi yli 90 % kouluista, mutta tapaukset olivat melko harvinaisia. Poikkeuksena oli häiritsevä ulkopuolinen henkilö koulussa. Näitä tapauksia ilmoitti syyslukukauden 2006 ajalta yhden tai useampia 57 % kouluista. Opettajan uhkaamista väkivallalla raportoi vastaavasti 19 %, alkoholin käyttöä 16 % ja sukupuolista häirintää 14 %. Muita erittelemättömiä häiriötilanteita syyslukukauden 2006 kuluessa ilmoitti 24 % kouluista. Kriisiapua vaatineita tapahtumia raportoi 14 % kouluista, mutta useimmiten lienee kyseessä muu syy kuin kysymyksessä mainitut häiriötilanteet.

Kokonaiskuva häiriö- ja ongelmatilanteista selkiytyy, kun tarkastellaan ilmoitettuja lukumääriä. Useimpia tilanteita ilmoitettiin niin vähän, että sataan oppilaaseen suhteutetut tunnusluvut eivät juurikaan poikenneet nollasta. Taulukossa 33. esitetään tunnuslukuja yleisimmin esiintyneille häiriötilanteille. Vertailun mahdollistamiseksi taulukossa on mukana myös vastaavat tunnusluvut toistuvalle koulukiusaamiselle (ks. taulukko 31). Syyslukukauden aikana oli oppituntien häirintää ollut noin viisi tapausta sataa oppilasta kohti ja tupakointia kouluaikana lähes yhtä paljon. Molemmissa 25 %:n poikkeamarajat olivat suuria, mikä ilmaisee sen, että osassa kouluja näitä tapauksia oli kuitenkin varsin runsaasti. Varsin vinoon jakaumaan viittaavat myös häiritsevän ulkopuolisen henkilön tunnusluvun raja-arvot. Koulukiusaaminen asettuu tässä tarkastelussa kolmanneksi yleisimmäksi, mutta suuria arvoja on selvästi vähemmän kuin kolmessa edellä mainitussa.

Taulukko 32. Häiriö- ja ongelmatilanteiden esiintyminen ja tilastoseuranta syyslukukauden 2006 aikana. Koulujen jakauma prosentteina.

	Ei ole tietoa	On esiintynyt, ei tietoa lukumäärästä	Lukumäärä ilmoitettu		Yhteensä
			Ei yhtään	Yksi tai useampia	% (N)
Tupakointi kouluaikana	(0,4)	40	8	51	100 (536)
Oppituntien häirintä	4	61	6	30	100 (527)
Ilkivalta	3	50	22	26	100 (524)
Oppilaiden välinen väkivalta	1	37	23	38	100 (525)
Varkaudet, näpistelyt	6	29	40	25	100 (523)
Häiritsevä ulkopuolinen henkilö koulussa	2	5	42	52	100 (525)
Oppilas uhannut väkivallalla opettajaa	5	7	75	12	100 (526)
Alkoholin käyttö	4	4	81	12	100 (537)
Sukupuolinen häirintä	9	8	77	6	100 (524)
Huumeiden käyttö-epäily/tarjonta	6	3	87	5	100 (536)
Oppilas vahingoittanut opettajaa	5	4	89	3	100 (526)
Aseella uhkaaminen, vahingoittaminen koulussa	6	2	90	2	100 (526)
Kriisiapua vaatinut tilanne tai tapahtuma koulussa	4	6	82	8	100 (527)
Muu häiriö tai ongelmatilanne	18	16	57	8	100 (500)

Taulukko 33. Häiriö- ja ongelmatilanteiden lukumäärän keskiluku (mediaani) ja 25 % poikkeaman raja-arvot (puolet lukumääristä näiden raja-arvojen sisällä) syyslukukauden 2006 aikana.

Häiriö/ongelmatilanne	Lukumäärän ilmoittaneet koulut	Keskiluku N/100	25 % poikkeaman raja-arvot N/100
Oppituntien häirintä	186	4,7	1,1 – 10,4
Tupakointi kouluaikana	318	4,4	1,5 – 7,8
Toistuva koulukiusaaminen	407	1,9	1,0 – 3,2
Häiritsevä ulkopuolinen henkilö koulussa	492	1,3	0,0 – 5,5
Varkaudet, näpistelyt	338	0,0	0,0 – 0,5
Oppilaiden välinen väkivalta	322	0,5	0,0 – 1,1

Oppituntien häirintä oli yleisintä Etelä-Suomessa (Taulukko 34). Vähiten tapauksia ilmoitettiin Ahvenanmaalla. Koulun oppilasmäärä oli yhteydessä oppituntien häirintätapausten lukumäärään siten, että suhteessa eniten tapauksia ilmoitettiin pienissä kouluissa.

Tupakointitapauksia raportoitiin vähiten Länsi-Suomessa (3,3 tapausta/100 oppilasta) ja eniten Lapin läänissä (7,0). 7.–9.-luokkalaisten tupakointi kouluaikana oli yleisempää sellaisissa kouluissa, joissa ei ollut lainkaan alempien vuosiluokkien oppilaita. Alle kahdensadan oppilaan kouluissa tupakointia esiintyi vähemmän kuin suurissa kouluissa.

Häiritseviä ulkopuolisia oli selvästi eniten tavattu Lapissa ja Ahvenanmaalla. Etelä-Suomessa, suurissa kaupungeissa, yhtenäiskouluissa ja alle 100 oppilaan kouluissa tällaiset vierailijat olivat keskimääräistä harvinaisempia. Oppilaiden välistä väkivaltaa esiintyi vähiten alle sadan oppilaan kouluissa, Itä-Suomessa ja Ahvenanmaalla.

Taulukko 34. Oppilaiden lukumäärään suhteutettujen häiriötilanteiden lukumäärän keskiluku (mediaani) syyslukukauden 2006 aikana koko aineistossa ja läänin, kuntaryhmityksen, koulutyypin ja 7.–9. luokkien oppilasmäärän mukaan.

	Oppituntien häirintä N/100	Tupakointi kouluaikana N/100	Häiritsevä ulkopuolinen henkilö N/100	Oppilaiden välinen väkivalta N/100
KOKO AINEISTO	4,7	4,3	1,3	0,5
LÄÄNI				
Etelä-Suomi	7,5	5,1	0,0	0,5
Länsi-Suomi	3,8	3,3	1,2	0,5
Itä-Suomi	4,8	4,4	1,6	0,3
Oulu	3,8	4,8	2,2	0,4
Lappi	4,7	7,0	4,9	0,6
Ahvenanmaa	0,4	5,3	4,2	0,3
KUNTARYHMITYS				
Suuri kaupunki	4,8	4,4	0,0	0,6
Kaupunkimainen	2,6	4,2	0,9	0,5
Taajamatyyppinen	3,7	5,0	1,9	0,4
Maaseutumainen	5,2	3,8	1,6	0,4
KOULUTYYPPI				
Luokat 7–10	4,7	5,0	1,5	0,5
Myös luokkia 1–6	4,0	3,6	0,0	0,6
OPPILASMÄÄRÄ				
–99	6,9	2,3	0,0	0,0
100–199	5,3	3,7	2,1	0,5
200–299	4,8	5,6	1,1	0,4
300–399	4,2	5,0	2,3	0,6
400–	3,1	5,0	0,8	0,4

KURINPITO JA OJENTAMINEN

Pentti Yrjölä ja Mia Sarpolahti

JOHDANTO

Oppilaan käyttäytymistä koskeva perusopetuslain (628/1998) 35 §:ään sisältyvä perussääntö on, että oppilas suorittaa tehtävänsä tunnollisesti ja käyttäytyy asiallisesti. Vastuu koulun työrauhasta on koko kouluyhteisöllä. Opettajilla ja rehtorilla on keskeinen vastuu koulun kasvatuksellisesta toiminnasta. Perusopetuslain kurinpitosäännöksiä tarkennettiin perusopetuslain muutoksella (477/2003) vuonna 2003. Tarkennuksessa selkeytettiin rehtorin ja opettajan toimivaltuuksia. Keskeisistä kurinpitoon liittyvistä asioista säädetään lain 36–36c §:issä. Perusopetusasetuksen 18 §:ssä säädetään rehtorin ja opettajan päätösvallasta kurinpitoasioissa.

Opetuksen häiritsemisestä ja muista rikkomuksista voidaan määrätä jälki-istuntoon enintään kahdeksi tunniksi tai oppilaalle voidaan antaa kirjallinen varoitus. Vakavasta rikkomuksesta tai jatkuvasta epäasiallisesta käytöksestä oppilas voidaan erottaa enintään kolmeksi kuukaudeksi. Kirjallinen varoitus ja määräaikainen erottaminen ovat kurinpitorangaistuksia, joista tulee antaa päätös. Opetuksen järjestäjän tulee järjestää määräajaksi erotetun oppilaan opetus myös erottamisajaksi.

Opetusta häiritsevä oppilas voidaan määrätä poistumaan jäljellä olevan oppitunnin ajaksi luokkahuoneesta tai muusta tilasta, jossa opetusta annetaan taikka koulun järjestämästä tilaisuudesta. Tässä yhteydessä lyhyyden vuoksi kysyttiin luokkahuoneesta poistamisesta. Väkivaltaisen ja uhkaavan käytöksen vuoksi voidaan oppilaalta evätä opetukseen osallistuminen enintään jäljellä olevan työpäivän ajaksi. Oppilaan poistaminen opetustilasta tai koulun alueelta, opetuksen epääminen sekä määrääminen jälki-istuntoon katsotaan ojentamiskeinoiksi tai turvaamistoimenpiteiksi erotuksena varsinaisista kurinpitorangaistuksista (varoitus ja määräaikainen erottaminen).

Kurinpitosäännöstön tarkoitus on edistää oppimisympäristön turvallisuutta. Kurinpitotoimenpiteitä tulee tarkastella myös oppilaan tuen tarpeen ja tarvittavan tuen näkökulmasta. Turvallisen opiskeluympäristön takaamiseksi perusopetuslain 31a §:ssä velvoitetaan järjestämään tarvittava oppilashuolto kurinpitorangaistuksen saaneelle oppilaalle sekä sellaiselle oppilaalle, jolta on evätty opetus jäljellä olevan työpäivän ajaksi. Menettelytapoja ei ole laissa määritelty. Opetus-suunnitelman perusteiden (2004) mukaan opetus-

suunnitelman oppilashuolto-osassa tulee myös määritellä oppilaalle tarjottava oppilashuollollinen tuki erilaisissa vaikeuksissa ja kurinpitorangaistuksen yhteydessä sekä silloin, kun opetukseen osallistuminen on evätty. Kaikki kurinpitotoimenpiteet tulee perusopetuslain lain 36a §:n mukaan kirjata asianmukaisesti.

TULOKSET

Koulujen johdolta kysyttiin viiden kurinpidollisen toimenpiteen eli luokkahuoneesta poistamisen, jälki-istunnon, kirjallisen varoituksen, määräaikaisen erottamisen ja opetukseen osallistumisen epäämisen käyttöä syyskaudella 2006. Lisäksi kysyttiin jälki-istuntoa korvaavan menettelyn (esim. kasvatuskeskustelun) käyttöä.

Puuttuvia vastauksia oli eniten jälki-istuntoa korvaavassa kysymyksessä (6 %). Muissa kysymyksissä vastaamattomien osuus oli alle 4 %. Selityksenä puuttuviin vastauksiin voi olla se, että säädökset eivät tunne jälki-istuntoa korvaavaa menettelyä. On myös mahdollista, että toimia ei ole koettu jälki-istuntoa korvaavaksi. Oppilasta voidaan nuhdella ja puhutella sellaisen moitittavan käyttäytymisen perustella, joka ei edellytä kurinpidollista rankaisemista tai ojentamista.

Yleisin kurinpitotoimi oli jälki-istunto (Taulukko 35). Vain yksi prosentti kouluista ilmoitti, että sitä ei käytetä lainkaan. Jälki-istuntojen määrän syksyllä 2006 ilmoitti 71 % kouluista. Jälki-istuntoa korvaavia menettelyjä oli käytössä noin joka toisessa koulussa. Niiden sisältöä ei kysytty tarkemmin. Toimintatapa oli ilmeisen selkiintymätön.

Toiseksi yleisin toimenpide, mutta selvästi vähemmän käytetty kuin jälki-istunto, oli luokkahuoneesta poistaminen. Luokkahuoneesta poistamisia oli käytetty yli puolessa kouluja. Luokkahuoneesta poistamisista saatiin huomattavasti vähemmän lukumäärätietoja kuin muista toimenpiteistä.

Oppilaita poistetaan usein yksittäisiltä oppitunneilta, mutta melko harvoin koulun alueelta lopuksi työpäiväksi. Opetukseen osallistumisen epäämistä jäljellä olevan työpäivän ajaksi raportoi noin 15 % kouluista. Kirjallisia varoituksia ja määräaikaisia erottamisia käytettiin huomattavasti harvemmin kuin jälki-istuntoja tai luokkahuoneesta poistamisia. Valtaosassa kouluja ei ollut lainkaan annettu kirjallisia varotuksia. Yhden tai useamman kirjallisen varoituksen ilmoitti joka neljäs koulu. Määräaikaiset erottamiset oli dokumentoitu hyvin. Joka kymmenennessä koulussa niitä oli ollut ainakin yksi.

Taulukko 35. Kurinpitotoimenpiteiden seurantaa. Koulujen jakauma prosentteina.

Kurinpitotoimenpide	Ei tietoa	On tiedossa, ei lukumäärää	Lukumäärä ilmoitettu		Yhteensä	
			Ei yhtään	Yksi tai useampia	%	N
Jälki-istunto	7	21	1	71	100	(525)
Jälki-istuntoa korvaava menettely (esim. kasvatuskeskustelu)	43	19	7	31	100	(508)
Luokkahuoneesta poistaminen	38	20	6	36	100	(523)
Opetukseen osallistumisen epääminen	7	4	74	15	100	(518)
Kirjallinen varoitus	4	6	65	25	100	(522)
Määräaikainen erottaminen	4	1	86	9	100	(522)

Taulukossa 36. esitetään oppilaiden lukumäärään suhteutetut tunnusluvut kolmelle yleisimmälle toimenpiteelle. Jälki-istunnosta saatiin tiedot 354 koulusta ja sitä korvaavasta menettelystä 167 koulusta. Luokkahuoneesta poistamisesta raportoi lukumäärätietoja 199 koulua. Keskiluku ilmaisee sen lukuarvon, jonka molemmille puolille jää puolet arvoista. Oppilaiden lukumäärään suhteutetun tunnusluvun vaihtelua kuvaavien 25 %:n poikkeama-arvojen väliin jää puolet kaikista arvoista.

Taulukko 36. Kurinpitotoimenpiteiden lukumäärän keskiluku (mediaani) ja 25 %:n poikkeamien raja-arvot (puolet vastanneista kouluista sijoittuu raja-arvojen väliin) syyslukukaudella 2006.

Kurinpitotoimenpide	Lukumäärän ilmoittaneet koulut	Keskiluku N/100	25 %:n poikkeaman raja-arvot N/100
Jälki-istunto	354	21,0	11,3–38,8
Jälki-istuntoa korvaava menettely (esim. kasvatuskeskustelu)	167	5,3	0,8–11,3
Luokkahuoneesta poistaminen	199	4,1	1,7–9,6

Taulukossa 37. esitetään jälki-istuntoa ja luokkahuoneesta poistamista koskevia tuloksia taustamuuttujien mukaan. Etelä-Suomen läänin kouluista saatiin keskimääräistä vähemmän tietoja luokkahuoneesta poistamisten määristä. Vastausten mukaan kuitenkin tätä kurinpitokeinoa käytettiin. Lapin läänissä oli kouluja, joissa toisaalta muita kouluja useammin poistettiin oppilaita luokkahuoneesta ja toisaalta myös niitä, joissa ei käytetty lainkaan luokkahuoneesta poistamista. Läänikohtaisessa tarkastelussa todettiin myös, että kirjallisia varoituksia annettiin Etelä-Suomen läänissä muita useammin ja Oulun

läänin kouluissa huomattavasti harvemmin kuin muissa lääneissä. Määräaikaisia erottamisia puolestaan annettiin muita hieman useammin Itä-Suomen läänissä kuin muualla. Opetukseen osallistumisen epääminen jäljellä olevan työpäivän ajaksi oli hieman runsaampaa Itä-Suomen läänin kouluissa kuin muualla, kun taas Oulun läänin kouluissa sitä ei juurikaan käytetty.

Taulukko 37. Kurinpitotoimenpiteiden lukumäärä syyslukukaudella 2006. Lukumäärän ilmoittaneiden koulujen osuudet prosentteina sekä lukumäärä suhteutettuna oppilasmäärään koko aineistossa ja läänin, kuntaryhmityksen, koulutyypin ja 7.–9. luokkien oppilasmäärän mukaan.

	Jälki-istunto		Luokkahuoneesta poistaminen	
	Lukumäärän ilmoittaneiden koulujen %-osuus	Keskiluku N/100	Lukumäärän ilmoittaneiden koulujen %-osuus	Keskiluku N/100
KOKO AINEISTO	71	21,0	42	4,1
LÄÄNI				
Etelä-Suomi	64	23,4	36	5,7
Länsi-Suomi	75	23,4	46	3,9
Itä-Suomi	80	15,9	45	3,9
Oulu	75	16,4	40	2,5
Lappi	71	23,0	46	3,4
Ahvenanmaa	80	5,3	50	5,7
KUNTARYHMITYS				
Suuri kaupunki	61	20,7	33	5,7
Kaupunkimainen	65	18,3	36	3,8
Taajamatyyppinen	85	22,8	48	3,5
Maaseutumainen	79	21,0	50	4,1
KOULUTYYPPI				
Luokat 7–9	76	22,0	47	4,0
Myös luokkia 1–6	64	17,7	35	4,7
OPPILASMÄÄRÄ				
–99	69	20,5	48	6,9
100–199	75	18,8	44	4,2
200–299	71	21,6	36	3,1
300–399	71	22,5	41	3,2
400–	72	21,0	42	3,7

Heikoimmat tiedot jälki-istuntojen määristä ja luokkahuoneesta poistamisista oli suurista kaupunkikunnista ja parhaat taajamien kunnista (Taulukko 37). Opetukseen osallistumisen epääminen oli yleisintä kaupunkimaisissa kouluissa. Kirjallisia varoituksia annetaan hieman muita useammin kaupun-

kimaisten kuntien kouluissa ja muita vähemmän suurten kaupunkien kouluissa. Määräaikainen erottaminen oli muita hieman harvinaisempaa maaseutumaisissa kouluissa.

Oppilasmäärään suhteutetut jälki-istuntotuntiluvut olivat Ahvenanmaalla sekä Itä-Suomen ja Lapin lääneissä keskimääräistä pienemmät. Yhtenäiskoulujen 7.–9. luokilla ne olivat selvästi pienemmät (17,7 tuntia/100 oppilasta) kuin yläluokkien kouluissa (22,0 tuntia/100 oppilasta). Muuten erot taustamuuttujien mukaan olivat pieniä. Luokkahuoneesta poistamisessa tuntimäärät olivat keskimääräistä suurempia Etelä-Suomen läänissä, Ahvenanmaalla ja suurissa kaupungeissa.

POHDINTA

Koulun työrauhan ylläpitäminen on tärkeää kasvatuksen ja opetuksen onnistumisen kannalta. Kun koulussa on hyvä henki, kaikki tuntevat viihtyvänsä työssään ja kokevat sen tärkeäksi. Kurinpidollisten toimenpiteiden runsas käyttö kuvaa sitä, että koulun työilmapiiri ei toimi parhaalla mahdollisella tavalla.

Jälki-istunto on selvästi yleisin oppilaiden ojentamiskeino kaikissa maamme kouluissa. Kovina pidettävien kurinpitorangaistusten määrä on kouluissa hallinnassa ja niitä käytetään ilmeisesti vain poikkeuksellisissa tilanteissa. Jälki-istunto ja luokkahuoneesta poistaminen ovat tavallisimmin käytettyjä kurinpidollisia toimenpiteitä. Mikäli ne kirjattaisiin lainsäädännön edellyttämällä tavalla, niin syntyisi kurinpitotoimien perusdokumentti.

Aineiston perusteella voidaan havaita, että kovin suuria eroja eri alueiden koulujen välillä ei ole. Kuitenkin Etelä-Suomen suurten kaupunkien suurissa kouluissa on ilmeisesti myös suhteessa oppilasmäärään enemmän kurinpidollisia ongelmia kuin muualla Suomessa.

Lähteet

Arajärvi, P. & Aalto-Setälä, M. (2004): *Opetuslainsäädännön käsikirja*. Helsinki.

Lahtinen, M., Lankinen, T., & Sulonen A. (2006): *Koulutuksen lainsäädäntö käytännössä*. Tallinna.

Perusopetuslaki 628/1998.

Perusopetuslaki 477/2003.

Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet. (2004). Opetushallitus. http://www.oph.fi/ops/perusopetus/pops_web.pdf

TAPATURMAT JA ONNETTOMUUDET

Kati Tiirikainen, Anne Lounamaa, Mirka Koskinen

JOHDANTO

Väestöhaastattelun perusteella pelkästään 15-vuotiaiden ikäluokalle sattui vuonna 2006 noin 22 000 fyysisen vamman aiheuttanutta tapaturmaa, joista yli 9 000 vaati lääkärin- tai sairaalahoitoa. Vuonna 2005 13–15-vuotiaille suomalaisille aiheutui tapaturmista noin 2 600 sairaalahoitojaksoa. On arvioitu, että 8–15-vuotiaiden perusterveydenhuollossa hoidettavista tapaturmista lähes puolet sattuu koulussa (Folkhälsan 2005). Peruskoulun opetussuunnitelman perusteiden (2004) mukaan koulussa tulee laatia suunnitelma, jossa kuvataan toimenpiteet sekä työn- ja vastuunjako erilaisten tapaturmien ja onnettomuuksien ehkäisemiseksi, havaitsemiseksi ja hoitamiseksi.

Koulutapaturmia ei ole Suomessa seurattu suunnitelmallisesti, joten tietoa tapaturmien määrästä ja vakavuudesta on melko vähän. Tiedot suomalaisten koulutapaturmista ovat perustuneet lähinnä yksittäisiin selvityksiin, joihin on sisältynyt myös koulutapaturmia sivuavia tietoja. Turku ja Vaasa olivat vuonna 2005 ainoita tiedossa olevia Suomen kuntia, joissa koulutapaturmia seurattiin kaikissa kouluissa. Koulutapaturmien tilanteiden kirjaamisesta ja analysoinnista kertyvä tieto on tarpeellista myös tapaturmien ehkäisyn kannalta. (Lounamaa ym. 2005, Stakes 2002.)

Koulutapaturmista ja niiden ehkäisemisestä on saatu tietoa kymmenen koulun vuosina 2002–2004 toteuttamassa Koulutapaturmien ehkäisy -hankkeessa. Näissä kouluissa vuosiluokkien 7–9 oppilaista keskimäärin 14 % joutui kouluvuoden aikana tapaturmaan. Vain harva koulussa sattuneista tapaturmista johti sairaalahoitoon. Tapaturmapotilaat käyvät useimmiten kouluterveydenhoitajalla, vain 2 % tapaturmista hoidetaan koulun ulkopuolella. Koulutapaturmia sattui eniten välitunneilla ja liikuntatunneilla. Tapaturmariski pieneni kahdeksannen luokan jälkeen. (Lounamaa ym. 2005.)

Tapaturmiin liittyviä riskikartoituksia, joista osa kohdentuu koulun sisätiloihin ja osa lähiympäristöön ja koulumatkoihin, tehdään vaihtelevasti ja erilaisin menetelmin. Riskikartoituksia tarvitaan vaaranpaikkojen selvittämiseen ja niihin puuttumiseen. Säännöllisesti suunnitellut ja dokumentoidut riskikartoitukset ovat hyvä työväline tapaturmariskin pienentämiseksi kouluissa. Tapaturmien varalta koulujen tulee ylläpitää ensiapuvalmiutta. Kouluhenkilökunnan ensiaputaitojen puutteet ja erityisesti henkilökunnalle suunnatun

ensiapukoulutuksen puute on havaittu keskeiseksi ongelmaksi. (Folkhälsan 2005, Lounamaa ym. 2005.)

Koulutapaturmien ehkäisystä on muodollisesti vastuussa kunta, ja yksittäisessä koulussa turvallisuuden edistämistä johtaa rehtori yhdessä kouluterveydenhuollon ja muun kouluhenkilökunnan kanssa. Koulumatkojen turvallisuuteen liittyvissä kysymyksissä koulu on yhteistyössä teknisen toimen kanssa, ja myös yksittäisten oppilaiden erityistarpeet olisi otettava huomioon. (Stakes 2002.) Koulumatkan vaaranpaikkojen ja tapaturmien huomioiminen on olennainen osa koulujen turvallisuustyötä (Folkhälsan 2005).

TULOKSET

Kouluilta kysyttiin koulutapaturmien lukumäärän seuraamista koulualueella sekä koulumatkalla ja lääkärinhoitoa vaatineiden tapaturmien lukumäärää koulussa syyslukukaudella 2006. Tapaturmien ja onnettomuuksien ehkäisyn kannalta olennaista on opiskeluympäristön terveyden ja turvallisuuden arviointi sekä viimeisimmässä tarkastuksessa selvinneet turvallisuutta vaarantavat tekijät, joista myös esitettiin kysymyksiä. Työolo-ongelmien selvittämisen yhteydessä kysyttiin, kuinka paljon liikenneturvallisuuden puutteet tai tapaturmavaara haittaavat koulussa koulutyötä. Tapaturmatilanteissa toimimiseen liittyen lomake sisälsi kysymykset, kuinka moni aikuinen koulussa on saanut ensiapukoulutuksen ja onko ensiavusta vastaava henkilö määritelty niille ajanjaksoille, kun terveydenhoitaja on poissa koulusta. Tulokset koskevat 7.–9. luokkien oppilaita.

Koulutapaturmien lukumäärää koulussa ja koulualueella seurasi suunnitelmallisesti 63 % kouluista. Joka kolmannessa koulussa (35 %) ei ollut suunnitelmallista seurantaa. Muutama koulu (2 %) vastasi tähän kysymykseen, että heillä ei ole tietoa seurannasta. Koulumatkatapaturmia seurattiin hieman vähemmän: noin joka toinen (51 %) ilmoitti seuraavansa suunnitelmallisesti koulumatkalla sattuneiden tapaturmien määrää, 45 % ei seurannut lainkaan ja 4 %:lla ei ollut tietoa seurannasta.

Isommissa kouluissa sekä koulussa että koulumatkalla sattuvien tapaturmien lukumäärää seurattiin suunnitelmallisemmin (Kuvio 16). Alle kahdensadan oppilaan kouluista 55 % vastanneista ilmoitti seuraavansa suunnitelmallisesti koulussa sattuvien tapaturmien lukumäärää ja 43 % koulumatkalla sattuvien tapaturmien lukumäärää. Yli kahdensadan oppilaan kouluissa vastaavat prosenttiosuudet olivat 71 % koulussa ja 61 % koulumatkalla. Ero voi liittyä myös alueen kaupunkimaisuuteen: maaseutukouluissa seuraaminen oli hieman harvinaisempaa kuin muissa (57 % koulussa, 45 % koulumatkalla).

Suunnitelmallisimmin tapaturmien määrää ilmoitettiin seurattavan Lapin kouluissa: 74 % kouluista koulussa ja koulualueella, 63 % koulumatkalla. Ahvenanmaan maakunta ja Itä-Suomen lääni jäivät prosenttiosuuksiltaan pienimmiksi. Itä-Suomen kouluista 59 % seurasi tapaturmien lukumäärää koulussa ja 47 % koulumatkalla, kun taas Ahvenanmaalla kumpaankin kysymykseen vastasi myöntävästi tasan puolet (50 %) kouluista.

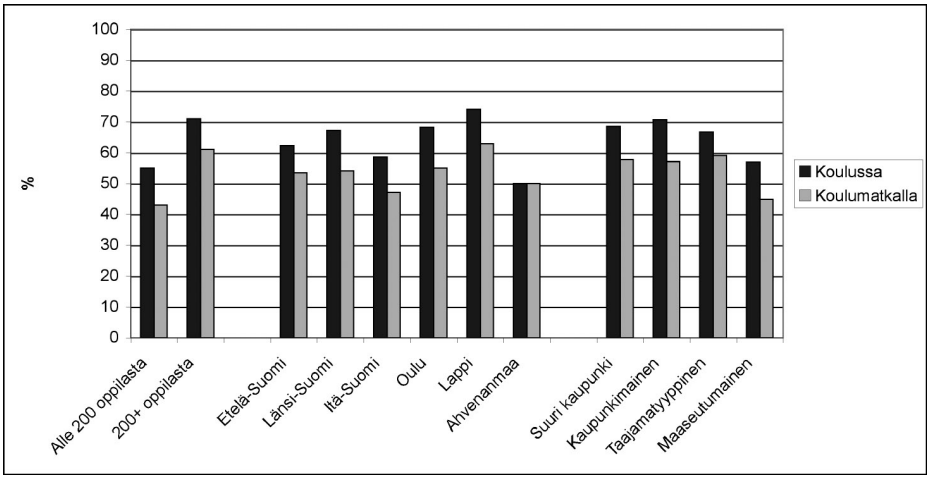

Kuvio 16. Tapaturmien lukumäärää suunnitelmallisesti koulussa ja koulumatkalla seuraavien koulujen prosenttiosuudet läänin, kuntaryhmityksen ja koulun koon mukaan.

Kouluilta kysyttiin, montako lääkärin tai hammaslääkärin hoitoa vaatinutta tapaturmaa koulussa ja koulumatkalla oli sattunut syyslukukauden 2006 aikana. Koulussa sattuneista tapaturmista tieto puuttui 42 %:lta ja koulumatkalla 68 %:lta. Lukumäärätiedon antaneiden koulujen vastausten keskiluvut (mediaanit) 100 oppilasta kohti ovat taulukossa 38. Lääkärin hoitoa vaatineita tapaturmia sattui koulussa enemmän kuin koulumatkalla, tai ainakin tällaiset tapaturmat olivat paremmin tiedossa. Koulussa sattui keskimäärin 1,3 ja koulumatkalla 0,3 tapaturmaa 100 oppilasta kohti. Koulumatkatapaturmia raportoitiin niin vähän, että tulosten perusteella on vaikea tehdä johtopäätöksiä yhteyksistä taustamuuttujiin.

Koulussa ja koulualueella tapaturmia raportoitiin eniten Oulun läänissä (2,3/100). Oppilasmäärältään erikokoisten koulujen tapaturmamäärissä oli eroja: alle kahdensadan oppilaan kouluissa tunnusluku oli yli 1,5/100 ja suuremmissa kouluissa alle 1,2/100. Alueen kaupunkimaisuuden perusteella selkeitä eroja koulujen välillä ei ollut.

Taulukko 38. Syyslukukauden 2006 aikana lääkärin hoitoon johtaneiden tapaturmien yleisyyttä (lukumäärä/100 oppilasta) kuvaava keskiluku (mediaani) koko aineistossa ja läänin, kuntaryhmityksen, koulutyypin ja 7.–9. luokkien oppilasmäärän mukaan.

	Koulussa	Koulumatkalla	Yhteensä
KOKO AINEISTO	1,3	0,3	1,5
LÄÄNI			
Etelä-Suomi	1,1	0,4	1,4
Länsi-Suomi	1,4	0,3	1,5
Itä-Suomi	1,1	0,0	1,2
Oulu	2,3	0,5	2,4
Lappi	1,5	0,2	1,9
Ahvenanmaa	0,9	0,0	0,7
KUNTARYHMITYS			
Suuri kaupunki	1,3	0,5	2,6
Kaupunkimainen	1,2	0,4	2,3
Taajamatyyppinen	1,2	0,3	2,5
Maaseutumainen	1,5	0,0	2,8
KOULUTYYPPI			
Luokat 7–10	1,3	0,4	2,4
Myös luokkia 1–6	1,5	0,0	3,0
OPPILASMÄÄRÄ			
–99	1,6	0,0	4,1
100–199	1,6	0,0	3,1
200–299	1,1	0,4	1,9
300–399	1,1	0,5	2,5
400–	1,2	0,5	2,3

Noin joka neljännessä (23 %) koulussa oli arvioitu opiskeluympäristön terveyttä ja turvallisuutta vuosien 2006–2007 aikana. Vuonna 2003 tai ennen sitä viimeisin arviointi oli tehty 15 %:ssa kouluja, ja 11 %:ssa sitä ei ollut tehty lainkaan.

Kouluilta kysyttiin eri aihealueisiin liittyvistä tekijöistä, joiden poistaminen oli arvioinnin perusteella ollut kiireellistä ja joita ei ollut vielä poistettu. Tällaisia tekijöitä, joihin liittyi tapaturmavaara, oli 5 %:ssa kouluja sisätiloissa (N=28) ja sama prosenttiosuus myös ulkona (N=26). Tähän kysymykseen ei saatu tietoa 35 %:sta kouluja.

Tapaturmavaaran ja liikenneturvallisuuden selvittämiseksi kysyttiin, kuinka paljon nämä seikat haittaavat koulutyötä. Liikenneturvallisuuden puutteet

arvioitiin suuremmaksi haitaksi kuin yleinen tapaturmavaara: kouluista 14 % vastasi liikenneturvallisuusasioiden haittaavan erittäin tai melko paljon, kun tapaturmavaaran osalta vastaava osuus oli 2 %. Kuitenkin 50 % kouluista ilmoitti tapaturmavaaran haittaavan jonkin verran.

Suurissa kouluissa nämä tekijät haittasivat pieniä enemmän. Liikenneturvallisuustekijöiden kertoi haittaavan melko tai erittäin paljon alle 10 % pienemmistä kouluista, kun yli 200 oppilaan kouluissa osuus oli 18 %. Tapaturmavaara ei haitannut lainkaan 52 %:a pienemmistä kouluista ja 40 %:a suuremmista.

Kouluilta kysyttiin, onko koulussa määritelty *ensiavusta vastaava(t)* silloin, kun terveydenhoitaja ei ole paikalla. Tapaturmatilanteissa toimimisen kannalta kyseessä on ensiarvoisen tärkeä järjestely. Kouluista 49 % ei ollut määritellyt tällaisia tilanteita varten ensiavusta vastaavia, 43 % oli ja 8 %:sta kouluja ei tietoa ollut saatavilla. Ensiapuvastuu oli hoidettu yleisimmin suurissa kaupungeissa (55 % kouluista). Itä-Suomessa aktiivisuus tässä asiassa oli keskimääräistä heikompaa (37 % kouluista). Koulun koolla ei ollut yhteyttä ensiapuvastuun järjestämiseen.

Kysymykseen siitä, onko koulun henkilökunnasta joku muu kuin terveydenhoitaja saanut ensiapukoulutuksen, vain alle 1 % vastasi kieltävästi. Kouluista 71 %:ssa ensiapukoulutus oli vähintään yhdellä muulla henkilöllä ja 28 %:sta kouluja tietoa ei saatu. Ensiapukoulutettujen mediaani 100 oppilasta kohden oli koko maassa 2,0. Alueiden ja koulujen välillä oli selviä eroja: maaseutumaisilla alueilla (mediaani 2,2) ja alle 100 oppilaan kouluissa (2,7) ensiapukoulutettuja oli oppilasmäärään nähden eniten. Etelä-Suomessa (mediaani 1,6), vähintään 400 oppilaan kouluissa (1,4) ja suurissa kaupungeissa (1,6) ensiapukoulutettuja oli 100 oppilasta kohti vähiten.

POHDINTA

Koulutapaturmien ehkäisyn tulisi perustua tietoon tapaturmien lukumääräs-tä ja tilanteista, joissa niitä sattuu. Ensiarvoisen tärkeää on myös säännöllisen opiskeluympäristön terveyden ja turvallisuuden arviointi sekä puuttuminen ripeästi siinä selvinneisiin vikoihin ja vaaranpaikkoihin. Tulosten mukaan suunnitelmallinen tapaturmien lukumäärän seuranta puuttui usein varsinkin koulumatkojen osalta: lähes puolet kouluista ilmoitti, ettei seurantaa ole.

Raportoitujen tapaturmien määrä saatiin selville harvoista kouluista, mihin osasyynä lienee juuri suunnitelmallisen seurannan puute. Kuitenkin myös niistä kouluista, joissa seurantaa ilmoitettiin, tiedot puuttuivat usein ja var-

sinkin koulumatkan tapaturmista. On mahdollista, että tietojen saaminen useammilta kouluilta olisi muuttanut lukuja. Lisäksi on syytä huomioida, että kouluilta kysyttiin vain lääkärin hoitoon johtaneita tapaturmia, kun suurin osa koulutapaturmista hoidetaan terveydenhoitajalla.

Tapaturmien ennaltaehkäisyssä olennaisia opiskeluympäristön terveyden ja turvallisuuden arviointeja kouluissa toteutettiin vaihtelevasti, ja yli kymmenes kouluista ilmoitti olevansa täysin vailla kyseistä arviointia. Oppilaiden tai henkilökunnan tapaturmariskiä vähentävät kiireelliset korjaukset kouluissa oli kuitenkin ilmeisesti hoidettu arviointien jälkeen melko hyvin. Ensiapukoulutettuja 100 oppilasta kohti oli mediaanitasolla 2,0, mutta noin puolet kouluista ei ollut määritellyt ensiavusta vastaavaa terveydenhoitajan ollessa poissa, mikä olisi tapaturman sattuessa tärkeää.

Koulutapaturmien ehkäisyyn vaikuttaa myös tieto tilanteista, jossa tapaturmia sattuu. Tämän tiedon keräämistä ei kouluilta kysytty. Esimerkiksi välitunnilla ja liikuntatunnilla sattuvien tapaturmien ehkäisyyn on mahdollista vaikuttaa erilaisilla toimilla. Välituntitapaturmaan johtaa usein piha-alueen liukkaus tai muut puutteet, joihin on mahdollista vaikuttaa jo pihojen suunnitteluvaiheessa sekä miettimällä keinoja parantaa rakennetun ympäristön ominaisuuksia. Liikuntatapaturmissa ehkäisykeinot liittyvät olennaisesti myös yksilöihin ja ryhmiin: suojavarusteilla, sopivilla välineillä ja säännöillä voidaan vaikuttaa liikuntatuntien tapaturmariskeihin. (Lounamaa ym. 2005.)

Tässä selvityksessä kouluista 53 % ilmoitti tapaturmavaaran ja 60 % liikenneturvallisuusseikkojen haittaavan koulutyötä vähintään jonkin verran. Vuosien 2002–2004 aikana toteutetun koulutapaturmahankkeen perusteella ympäristön tapaturmariskiä lisäävät tekijät liittyivät erityisesti talviaikana kattamattomiin portaisiin, lumiesteisiin, autoliikenteeseen ja kevyen liikenteen väyliin. Myös koulujen sisätiloissa havaittiin mm. säilytystiloihin ja lattiamateriaaleihin liittyviä puutteita. (Lounamaa ym. 2005.)

Koulutapaturmien vähentämiseksi kouluissa tulee kiinnittää huomiota pihasuunnitelmiin (erityisesti huomioiden talviolosuhteet ja talviliukkauden torjunta) tapaturmien vähentämiseen liikuntatunneilla sekä koululaisten nahistelun vähentämiseen (Lounamaa ym. 2005). Avainhenkilöitä turvallisen ja terveyttä edistävän kouluympäristön luomisessa ovat koulujen työntekijät ja oppilaat (Folkhälsan 2005).

Lähteet

Folkhälsan. (2005): *Henkilövahinkojen ehkäisy*. Käsikirja koulujen henkilökunnalle. Folkhälsan. Helsinki.

Lounamaa A., Huhtanen P., Kurenniemi M., Salminen S., Heikkilä M-L., Virtanen J. (2005): *Koulutapaturmien ehkäisy - 2002–2004 toteutettu kehittämishanke*. Stakes Aiheita 11/2005. Stakes. Helsinki.

Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet. (2004). Opetushallitus. http://www.oph.fi/ops/perusopetus/pops_web.pdf

Stakes. (2002): *Kouluterveydenhuolto 2002. Opas kouluterveydenhuollolle, peruskouluille ja kunnille*. Stakes oppaita 51. Stakes. Helsinki.

LÄHETTÄMINEN ERITYISPALVELUIHIN

Matti Rimpelä

Tähän mennessä ei ole tiedetty, miten yleistä on oppilaiden lähettäminen jatkotutkimukseen tai hoitoon erityispalveluihin. Kouluilta kysyttiin, onko koulustanne ohjattu oppilaita syyslukukauden 2006 aikana taulukossa 39. lueteltuihin erityispalveluihin. Vastaukseksi pyydettiin merkitsemään kaikki oppilashuoltohenkilöstön tiedossa olevat.

Lähes kaikissa kouluissa tiedettiin, oliko oppilaita ohjattu lasten- ja nuorten psykiatrian palveluihin ja oliko tehty lastensuojeluilmoituksia. Noin joka kymmenennestä koulusta puuttui tieto oppilaiden lähettämisestä kasvatus- ja perheneuvolaan ja lastensuojelun tukitoimiin (Taulukko 39). Eniten puuttui tietoja nuorisotoimen erityispalveluihin ja kolmannen sektorin palveluihin lähettämisestä.

Taulukko 39. Oppilaiden lähettäminen erityispalveluihin syyslukukaudella 2006 oppilashuollon käytettävissä olevien tietojen mukaan.

Erityispalvelu	Ei ole tietoa	On tietoa			Yhteensä
		Ei ole ohjattu (luku-määrä = 0)	On ohjattu, ei luku-määrää	On ohjattu, lukumäärä (yksi tai useampi) ilmoitettu	% (N)
Lasten ja nuorten psykiatria	5	12	20	62	100 (522)
Lastensuojelun tukitoimet	10	17	21	58	100 (510)
Kasvatus- ja perheneuvola	9	26	26	39	100 (513)
Lastensuojeluilmoitus	4	35	9	52	100 (528)
A-klinikan nuoriso-asema tai muu päihdepalvelu	14	64	7	15	100 (497)
Nuorisotoimen tukipalvelut	21	45	10	24	100 (499)
Kolmannen sektorin palvelut	31	51	5	13	100 (493)
Muu erityispalvelu	36	48	7	10	100 (445)

Taulukossa 40. esitetään lukumäärätietoja neljästä yleisimmästä erityispalvelusta. Muissa lukumäärät olivat niin pieniä, että yksityiskohtaisempi tulostaminen tässä yhteydessä ei ole perusteltua. Yleisimmin oppilaita oli ohjattu lasten- tai nuorisopsykiatriaan sekä lastensuojelun tukitoimiin. Keskimäärin oli lähetetty yksi oppilas sataa koulun oppilasta kohti. Puolet kouluista sijoittui välille 0,5–1,8. Lähes samaa tasoa oli lastensuojelun tukitoimiin turvautuminen. Lastensuojeluilmoituksia oli tehty noin joka toisessa koulussa, kasvatus- ja perheneuvolaan olivat ohjanneet hieman useammat. Nuorisotoimen tukipalveluja, päihdepalveluja ja kolmannen sektorin palveluja oli käytetty vähemmän.

Taulukko 40. Oppilashuollon tiedossa olleiden erityispalveluihin lähetettyjen oppilaiden oppilasmäärään suhteutettujen koulukohtaisten tunnuslukujen (tapauksia/100 oppilasta) keskiluvut (mediaani) ja 25 %:n poikkeama-arvot syyslukukaudella 2006.

Erityispalvelu	Lukumäärätiedon ilmoittaneet koulut	Keskiluku (mediaani) N/100	25 % poikkeaman raja-arvot
Lasten ja nuorten psykiatria	390	1,0	0,5 – 1,8
Lastensuojelun tukitoimet	356	0,9	0,0 – 1,7
Kasvatus- ja perheneuvola	332	0,5	0,0 – 1,4
Muu erityispalvelu	458	0,4	0,0 – 0,9

Kun aikaisemmat vastaavat tiedot puuttuvat kokonaan, ei ole mahdollista arvioida näiden tietojen luotettavuutta. Jokaisen vastaajan harkintaan jäi tulkita, mitä kysymyksessä mainittu ”oppilashuollon tiedossa olevat” käytännössä tarkoittaa. Kahdessa suunnassa tulokset näyttävät varsin selviltä. Lähes jokaisessa koulussa oli syyslukukauden aikana tiedossa ainakin yhden oppilaan lähettäminen psykiatrisiin palveluihin. Seuraavaksi eniten kohdattiin lastensuojelun tarvetta. Erona edelliseen on, että melko suuri osa kouluista selviytyi syyslukukauden 2006 ilman niiden tukea. Kuitenkin runsaassa puolesta kouluista oli tiedossa ainakin lastensuojeluilmoituksen tekeminen ainakin yhdestä oppilaasta. Muiden kysymyksessä lueteltujen palvelujen käyttö oli melko harvinaista.

POHDINTA

Pohdinnassa tarkastellaan esitutkimusta ja sen tuloksia terveyden ja hyvinvoinnin edistämisen vertaistietojärjestelmän kehittämisen näkökulmasta. Sisältöalueiden tulosten pohdinta on kunkin tulosluvun yhteydessä.

ESITUTKIMUKSEN VALMISTELU

Opetushallituksen ja Stakesin syksyllä 2006 käynnistämän yhteistyön tavoitteeksi asetettiin sellaisen koko maahan soveltuvan menetelmän kehittäminen, jolla voitaisiin suunnitelmallisesti ja määräajoin kerätä vertailukelpoista tietoa terveyden ja hyvinvoinnin edistämisestä oppimisyhteisöissä yleensä ja erityisesti peruskouluissa. Alusta alkaen tavoitteena oli myös vähentää yksittäisten kyselyjen tarvetta. Tutkimus- ja kehittämistyö jakautui kahteen osaan: miten määritellään se ydintieto, jota tulisi jatkuvasti kerätä, ja millä menettelyillä tämä tieto mahdollisimman tehokkaasti ja vähällä vaivalla kerätään ja mahdollistetaan sen päivittäminen ja hyödyntäminen.

Asiantuntijoiksi kutsuttiin kouluyhteisön terveyden ja hyvinvoinnin edistämisen eri sisältöalueiden viranomaisia, tutkijoita ja myös keskeisten järjestöjen edustajia. Työkokouksiin kutsuttiin myös koulutuksen järjestäjien edustajia muutamista keskisuurista kunnista. Työkokousten kutsut ja valmistelussa kertynyt aineisto lähettiin varsin laajalle jakelulle, johon sisältyivät mm. opetusministeriön ja Suomen Kuntaliiton keskeiset asiantuntijat. Syksyn 2006 kuluessa aktiivisiksi osallistujiksi vakiintuivat tämän raportin tulososien kirjoittajat ja lisäksi Opetusalan Ammattijärjestö OAJ:n, Suomen Rehtorit ry:n, Terveyden edistämisen keskuksen ja Suomen Vanhempainliiton asiantuntijat.

Ensimmäisenä tehtävänä oli yhteinen määrittely oppimisyhteisöjen terveyden ja hyvinvoinnin edistämisen ydinsisällöistä. Kun terveydenhuollon näkökulmasta puhuttiin terveyden edistämisestä ja terveydenedistämisaktiivisuudesta, koulutuksen näkökulmasta oli luontevampaa puhua kouluyhteisöjen hyvinvoinnin edistämisestä. Tämä pääosin terminologinen haaste ratkaistiin käytännöllisesti sopimalla, että kehittämistyön kohteena on ”terveyden ja hyvinvoinnin edistäminen oppimisyhteisöissä”. Seuraavaksi tavoitteena oli jakaa tämä kokonaisuus keskeisiin sisältöalueisiin ja edelleen niiden sisällä määritellä ne toiminnat, tapahtumat tai muut tiedot, joita pyrittäisiin vertailukelpoisesti kyselyssä mittaamaan. Esimerkkinä tästä kehittelyvaiheesta olivat matriisit, joissa riveinä oli opetussuunnitelman perusteiden mukainen ja sa-

rakkeina terveydenedistämisaktiivisuuden mukainen jäsentely. Vaikka matriisi vaikutti lupaavalta, siitä oli vaikea edetä yhteiseen sisältöjen ja kysymysten määrittelyyn.

Käytännön perustein päätettiin tässä vaiheessa ottaa kehittämistyön perustaksi perusopetuksen opetussuunnitelman jäsentely oppilashuollosta ja muista terveyden ja hyvinvoinnin edistämisen keskeisistä sisältöalueista, kuten kodin ja koulun yhteistyö ja terveystiedon oppiaine. Kun sisältöjä alettiin muuntaa kysymyksiksi, kohdattiin yhteisen kehittämistyön ensimmäinen todella vaikea haaste. Yhtäältä korostettiin, että olisi keskityttävä mahdollisimman rajattuun ydintietoon. Seuraavassa vaiheessa jokainen asiantuntija esitti omalle alueelleen melko laajaa kysymyspatteristoa. Kyselylomakkeen valmistelu on ollut tasapainottelua näiden kahden intressin kesken.

Asiantuntijakeskustelussa oli aika ajoin vaativaa pysyä tosiasialuonteisessa tiedossa hallinnon ja johtamisen näkökulmasta. Asiantuntijoilla oli eniten kokemusta yksilötason kyselyistä ja niissä vakiintuneen käytännön mukaisesti tuntui luontevalta ehdottaa mielipidekysymyksiä ja avoimen vastaamisen mahdollistavia kysymyksiä. Kun vastaajana on hallinnollinen yksikkö, on vaikea erottaa yksittäisen vastaajan (esim. rehtori) henkilökohtaista mielipidettä muodollisesti johtoryhmässä tai oppilashuoltoryhmässä yhdessä päätetystä arvioinnista. Kysymysten rajaaminen mahdollisimman selvästi tosiasioihin, siis sellaisiin, joista vastaus saadaan samanlaisena riippumatta vastaajasta, tuli ratkaisuksi tähän haasteeseen.

Terveyden ja hyvinvoinnin edistämisen vertaistiedon kannalta olisi ollut perusteltua pyrkiä suurin piirtein samaan laajuuteen eri sisältöalueilla. Kansalliset arviointitarpeet toivat tietyillä alueilla mukaan paineita yksityiskohtaisempaan kartoittamiseen. Sosiaali- ja terveysministeriö oli vuoden 2007 tulossopimuksessa edellyttänyt Stakesilta Kouluterveydenhuollon laatusuosituksen toteutumisen arviointia ja yhteistyötä opetusministeriön kanssa terveystiedon oppiaineen kehitysvaiheen selvittämiseksi. Opetusministeriön laajan koulukiusaamisen vähentämisohjelman tueksi tarvittiin tietoja nykytilanteesta. Kodin ja koulun yhteistyötä ja oppilaiden osallisuutta oli edistetty kansallisissa hankkeissa. Sosiaali- ja terveysministeriön työryhmä oli esittänyt oppilashuollon tilastoinnin kehittämistä. Kun näillä alueilla oli tarjolla runsaasti kysymyksiä, oli pakko jostakin suunnasta karsia. Näin päädyttiin jättämään pois kokonaan tupakoinnin vähentäminen ja päihteiden käytön ehkäisy sekä henkilöstön hyvinvoinnin edistäminen.

Liikunnan edistämisestä, välituntitoiminnasta ja koulumatkojen turvallisuudesta keskusteltiin, mutta myös nämä alueet päätettiin rajata tässä vaiheessa

pois. Erityisen pulmalliseksi todettiin kouluyhteisön yleisempi terveyden ja hyvinvoinnin edistäminen. Sinänsä tärkeän alueen mittaamiseksi ei löytynyt riittävän tosiasialuonteisia kysymyksiä.

Myös perusyksikön määrittelystä keskusteltiin: Tulisiko tiedonkeruu keskittää koulutuksen järjestäjän vai koulun/oppilaitoksen tasolle? Hallinnon ja johtamisen näkökulmasta olisi ollut perusteltua keskittyä koulutuksen järjestäjään, jolta koulutustilastojen tiedot pääosin kerätään. Aikaisempien kyselyjen perusteella kuitenkin tiedettiin, että koulujen ja oppilaitosten välillä voi olla suuriakin eroja esimerkiksi suurissa kaupungeissa. Toisaalta tietojen kerääminen kouluista ja oppilaitoksista viime kädessä myös ratkaisee niiden vertailukelpoisuuden. Näin päätettiin määritellä perusyksiköksi peruskoulu sen mukaan kuin ne on Tilastokeskuksen koulutustilastossa määritelty.

Tässä vaiheessa tultiin siihen tulokseen, että on välttämätöntä tehdä esitutkimus, jonka jälkeen uudelleen palataan peruskysymyksiin. Esitutkimuksella oli myös toinen tehtävä. Sen avulla saadaan suoraa palautetta kouluista ja kiinnitetään koulutuksen järjestäjien ja koulujen johdon huomiota käynnissä olevaan kehittämistyöhön. Esitutkimuksen tavoitteet määriteltiin syksyllä 2006 seuraavasti:

1. alustavasti kuvata terveyden ja hyvinvoinnin edistämisen keskeisimmät teema-alueet peruskoulussa;
2. kehittää näiden teema-alueiden keskeisten toimintojen kuvaamiseksi kysymyksiä ja tunnuslukuja;
3. testata kysymyksiä, tiedonkeruuta ja tunnuslukuja peruskouluille tehtävässä esitutkimuksessa;
4. valmistella peruskoulukyselyn tuottamien tulosten ja kokemusten perusteella vertaistiedon keräämistä lukioista ja ammatillisista oppilaitoksista;
5. valmistella vuoden 2007 loppuun mennessä alustava esitys tunnusluvuiksi, sekä
6. valmistella suunnitelma vertaistietojärjestelmän kehitystyön jatkamiseksi vuosina 2008–2009 opetusministeriön ja sosiaali- ja terveysministeriön yhteistyönä.

Työn edetessä tämäkin jo varsin käytännöllinen tavoitemäärittely osoittautui liian vaativaksi. Kun kyselylomaketta peruskouluille valmisteltiin, päätettiin ensin keskittyä 7.–9. luokkien peruskouluihin ja selvittää, onnistuuko kysely riittävän hyvin, että sitä kannattaa laajentaa muihin peruskouluihin ja edelleen oppilaitoksiin.

Seuraavaksi oli määriteltävä perusjoukko: mitä tarkoitetaan 7.–9. vuosiluok-

kien peruskouluilla. Rajaus tehtiin syksyn 2005 koulutustilaston mukaan: jos peruskoulussa oli tuolloin ollut 7.–9. luokkien oppilaita, otettiin se mukaan kyselyyn. Tämä rajaus tarkoitti, että kysely lähetettäisiin useille kouluille, joissa olisi myös 1.–6. vuosiluokkien oppilaita. Kun tarkoituksena oli tulostaa lukumääriä suhteessa oppilasmäärään, oli kyselylomakkeessa kysyttävä erikseen lukumääriä 7.–9. vuosiluokilta ja 1.–6. vuosiluokilta. Laaja kyselylomake muuttui tässä vaiheessa yhä vaativammaksi. Vaikka palaute esitestauksesta oli osin varsin kriittistä, kokonaisuutena kokemukset rohkaisivat jatkamaan kyselyn valmistelua. Monivaiheisten tarkistusten jälkeen kysely lähetettiin 1016 peruskoululle tietoisena, että erityiskouluissa vastaaminen olisi vaikeaa ja että mukaan tuli myös kouluja, joissa oli vain muutamia 7.–9. luokkien oppilaita. Kaikki muut rajaukset koettiin vielä vähemmän perustelluiksi.

VASTAAMINEN

Peruskoulukyselyä valmisteltaessa oltiin varsin huolestuneita vastausaktiivisuudesta. Erityisesti Suomen Kuntaliiton opetus- ja kulttuuriyksiköstä saatiin kriittistä palautetta. Kriittisissä puheenvuoroissa lomaketta pidettiin aivan liian laajana ja epäiltiin kertyvän tiedon hyödyllisyyttä.

Koulujen vastausaktiivisuus yllätti myönteisesti. Myös varsin monet erityiskoulut ja vain muutamien oppilaiden 7.–9. vuosiluokkien koulut vastasivat. Kun erityiskoulut ja pienet oppilasmäärät rajattiin aineistosta pois, vastausaktiivisuus oli 75 %. Lukuisten opetuksen järjestäjien kaikki koulut vastasivat. Tässä suhteessa erot suurten kaupunkien vastausaktiivisuudessa ovat mielenkiintoisia. Kun Jyväskylässä kaikki ja Lahdessa, Oulussa ja Tampereella yli 80 % vastasi, Vantaalla vastasi vain vajaa puolet ja Helsingissäkin noin puolet. Aineiston keräämisen yhteydessä käydyt keskustelut viittasivat siihen, että peruskoulutoimen johdon asenne esitutkimukseen vaikutti aika tavalla vastausaktiivisuuteen.

Vapaa palaute lomakkeen lopussa tuotti pääasiassa kriittisiä huomautuksia. Varsin hyvä vastausprosentti on selvässä ristiriidassa palautteen kriittisyyden kanssa. Selityksenä voi olla koulujen johdon aito kiinnostus oppilaiden terveyden ja hyvinvoinnin edistämiseen. Vaikka kyselyä ei välttämättä pidetty onnistuneena tai työmäärä koettiin kohtuuttomaksi, vastaus kuitenkin valmisteltiin. Palaute ei ollut yksinomaan kriittistä. Myönteisissä huomioissa esimerkiksi todettiin, että vastaaminen oli antanut mahdollisuuden selvittää yksityiskohtaisemmin nykytilannetta koulussa.

Postikyselyn ja internet-kyselyn yhdistäminen toimi hyvin. Vain muutamat koulut vastasivat paperilomakkeella. Kuten ennalta arvioitiin, lukumäärätie-

dot osoittautuivat vaikeimmin vastattaviksi. Lomakkeessa todettiin erikseen, lukumäärää kysyttäessä olisi kirjoitettava vastaustilaan vain luku. Varsin usein vastaustilaan oli kirjoitettu esimerkiksi ”noin 10” tai ”5–8” tai jotain muuta vastaavaa. Nämä vastaukset aiheuttivat melko tavalla lisätyötä ja tulkintavaikeuksia, koska jokainen oli tarkistettava erikseen.

Puuttuvia tietoja oli vaihtelevasti, useimmiten alle 10 %. Esitutkimuksessa tämä on varsin hyvä tulos. Monissa kohdin puuttuvat tiedot merkitsivät tosiasiassa ei-vastausta. Jatkossa onkin varmistettava, että jokaisessa kysymyksessä on mahdollisuus ei-vastaukseen tai selvä ohjaus ohittamiseen.

Lukumäärien kysyminen kesken lukuvuotta yhden lukukauden ajalta aiheutti lisätyötä. Yllättävän monet koulut kuitenkin ilmoittivat lukumääriä. Esimerkiksi kouluterveydenhoitajan vuosiviikkotunnit ilmoitti 86 %, rehtorin tai oppilashuoltohenkilöstön käsiteltäväksi tulleet kiusaamistapaukset 76 % ja poissaolotunnit yhteensä 50 % vastanneista kouluista. Karkeasti voidaan arvioida, että noin joka toisessa koulussa on melko hyvät seurantatiedot niissä asioissa, joita tässä kyselyssä selvitettiin. Kymmenissä kouluissa tiedot löytyivät varsin vaivattomasti seurantajärjestelmästä.

Joissakin tapauksissa lomakkeen kysymyksen sanamuodot ja määrittelyt eivät olleet riittävän selkeitä. Vastauksia erityisopetuksen ja tukiopetuksen määristä pyydettiin viikkotunteina. Joidenkin koulujen suuret lukumäärät saattoivat selittyä sillä, että vastaukseksi kirjattiin koko lukuvuoden tai lukukauden tunnit yhteensä.

YHTEISET MÄÄRITTELYT JA MITTAAMINEN

Esitutkimusta valmisteltaessa todettiin, että varsin harvoilla sisältöalueilla voitiin tukeutua valtakunnallisesti yhtenäisiin ja jo vakiintuneisiin määrittelyihin. Suositukset ja ohjeet ovat yleensä niin yleisellä tasolla, että niistä ei voi johtaa mitattavissa olevaa sisältömäärittelyä.

Yhteisten määrittelyjen puuttuminen kertoo osaltaan tämän alueen tutkimustyön niukkuudesta. Jos sisältöjä olisi aktiivisesti tutkittu, olisivat myös mittaamisen haasteet nousseet kehitettäviksi. Vaikka yksikkönä on hallinnollinen kokonaisuus, tulisi mittaamiselle asettaa samat luotettavuuden – validiteetin ja reliabiliteetin – vaatimukset kuin yksilötason kyselytutkimuksissa.

Esimerkkinä näistä haasteista ovat poissaolot, kiusaaminen ja oppituntien häirintä. Vaikka perusopetuslaissa velvoitetaan seuraamaan poissaoloja, kouluilla ei ole kuitenkaan käytettävissä yhteistä määrittelyä poissaolosta suhteessa

myöhästymiseen. Kiusaamisesta kysyttäessä jouduttiin määrittelemään tapaukset sen mukaan, olivatko ne tulleet oppilashuoltohenkilöstön tai rehtorin käsiteltäviksi. Tällaisessa määrittelyssä vastaukset riippuvat paljon koulujen vaihtelevista toimintatavoista. Opettajien itsenäisesti hoitamat kiusaamistapaukset jäävät pois seurannasta. Oppituntien häirinnälle ei ollut saatavissa lainkaan mittaamista helpottavia määrittelyjä tai luokitteluja. Opettajien oppilashuollollisen työn kokonaisuutta ajatellen niiden osuus lienee kuitenkin varsin merkittävä kuorma, joka tulisi saada seurannassa näkyviin.

Lähes kaikilla kouluilla oli käytettävissä kouluhallinnon tietojärjestelmä. Vastaamisen yhteydessä käydyissä keskusteluissa todettiin, että vain harvoissa kouluissa hyödynnetään täysimääräisesti näiden ohjelmistojen tarjoamia mahdollisuuksia tallentaa tietoja terveyden ja hyvinvoinnin edistämisen kannalta merkittävistä tapahtumista ja toiminnoista. Yhdistämällä esimerkiksi poissaolojen seurantaan ja viestintään kehitettyjä sovelluksia on mahdollista saada kohtuullisen vaivattomasti tämä sisältöalue hallintaan ja niin, että olennaiset seurantatiedot ovat tarvittaessa ajan tasalla.

Terveyden ja hyvinvoinnin edistämisen keskeisten toimintojen ja tapahtumien yhteinen määrittely ja mittaaminen yhdistyvät suoraan sekä tuotteistamisen että laadunhallinnan tarpeiden kanssa. Samalla ne tekevät myös toiminnan näkyväksi ja mahdollistavat sen suunnitelmallisen seurannan, arvioinnin ja johtamisen. Olisi tärkeää, että koulutuksen ja hyvinvoinnin asiantuntijat kiinnostuisivat yhteisesti tuottamaan välttämättömät suositukset sekä ydinsisältöjen määrittelyiksi että myös mittareiksi ja tietojen tallentamiseksi. Jos nämä tehdään vain tuottavuuden ja talouden näkökulmista, tuloksena ei ehkä ole oikea kuva kouluyhteisöjen terveyden ja hyvinvoinnin edistämisen arjesta.

Yhteiset määrittelyt voivat myös vähentää yksittäisten koulujen henkilöstön kuormitusta. On tarpeetonta käyttää aikaa sellaisten asioiden paikallisiin määrittelyihin, joista yhteinen sopimus sisällöstä ja sen mittaamisesta ei asiallisesti vähentäisi paikallisen toimijan itsenäisyyttä, mutta tuottaisi vertailukelpoisen kuvauksen toiminnasta.

TUNNUSLUKUJEN TULOSTAMINEN JA RAPORTOIMINEN

Lukumäärätiedot jaettiin 7.–9. vuosiluokkien oppilaiden lukumäärällä ja ilmaistiin tunteina, viikkotunteina tai tapahtumina sataa oppilasta kohti. Näin lukumäärätiedot muunnettiin vertailukelpoisiksi.

Raportissa tunnuslukuja kuvataan keskiluvuilla ja poikkeama-arvoilla. Näin siitä syystä, että jakautuman äärilaidoilla on todennäköisesti mukana keskimää-

räistä enemmän myös virheellisiä lukuja. Pienissä kouluissa pari viikkotuntia tai tapahtumaa muuttaa huomattavasti oppilasmäärään suhteutettua tunnuslukua, jolloin muutama arvo vaikuttaa merkittävästi keskiarvoon. Keskiluku (mediaani) kertoo varsin hyvin keskimääräisen tilanteen, koska puolet arvoista jää sen yläpuolelle ja toiset puolet alapuolelle. Vastaavasti 25 %:n poikkeama-arvot kuvaavat vastauslukujen tyypillisimmän alueen, jolle puolet niistä sijoittuu.

Vertaistietoa julkaistaessa voitaisiin tulevaisuudessakin keskittyä tulostamaan keskiluvut ja 25 %:n poikkeama-arvot. Yksittäisen koulun kannalta olisi varsin helppoa havaita, miten sen tunnusluku jakaumassa sijoittuu näiden kolmen tiedon mukaan.

Esitutkimuksessa on tulosten raportoimisen suhteen noudatettu vakiintunutta käytäntöä, jonka mukaan yksittäisen koulun tietoja käsitellään luottamuksellisesti. Pitkän aikavälin tavoitteena on tietokanta, josta koulut voisivat toistensa kanssa sopimalla poimia vertailukehittämisessä tarvittavia tietoja. Tällaisen valtakunnallisen tietokannan kehittämiseen menee kuitenkin vielä aikaa.

Valtakunnallisten vertailutietojen rinnalla tavoitteena on tuottaa myös alueellisia ja suuremmissa kunnissa kuntakohtaisia vertailutietoja. Voidaan ajatella, että jos kunnasta on viisi tai useampia kouluja vastannut, tämän aineiston yhteiset tunnusluvut ja jakaumat voidaan tulostaa koulujen johdolle ja koulutuksen järjestäjälle yhteiseen käyttöön. Kouluja pyydettiin ottamaan kopiot vastauksistaan ja lähettämään ne tiedoksi koulutuksen järjestäjälle. Kuntakohtainen perustaulukointi tehtiin muutamalle suurehkolle kunnalle ja tulokset lähettiin perusopetustoimen johdolle. Samalla ilmoitettiin, että vastaavia tulostuksia voidaan tehdä palautteeksi myös muille kunnille, joista on kertynyt riittävä aineisto. Yhtään tilausta ei saatu eivätkä koulutuksen järjestäjät muutenkaan osoittaneet aktiivista kiinnostusta tulosten hyödyntämiseen.

KEHITYSTYÖN JATKAMINEN

Tämän esitutkimuksen päätulokset ovat monista kriittisistä arvioista huolimatta myönteisiä ja antavat hyvän perustan oppimisyhteisöjen terveyden ja hyvinvoinnin edistämisen vertaistiedon kehitystyölle. On todennäköistä, että vertailutiedon saaminen tämän esitutkimuksen sisältöalueista on vielä varsin uusi asia ja siksi tiedon hyödyntämismahdollisuuksia ei vielä tunnisteta. Osittain tähän on vaikuttanut paikallisen kehitystyön ja koulujen itsenäisyyden korostaminen. Valtakunnallisia suosituksia yhteisistä käytännöistä puuttuu sekä opetusministeriön että sosiaali- ja terveysministeriön näkökulmista. Koulutuksen järjestäjät ovat antaneet varsin vähän kaikkia kouluja sitovia ohjeita terveyden ja hyvinvoinnin edistämisen teemoista.

Kun koulutason esitutkimuksesta yksityiskohtaisemmat tulokset valmistuvat, olisi vertailutiedon keräämisen ja raportoinnin kehitystyön painopiste siirrettävä koulutuksen järjestäjän tasolle. Tavoitteena on, että koulutuksen järjestäjä kokoaa ydintiedot omaan käyttöönsä ja raportoi yhdistettynä valtakunnalliseen tilastointiin.

Tämän esitutkimusvaiheen rohkaisemana sovellettiin kyselylomake 1.–6. vuosiluokkien peruskouluille, joille kysely lähetettiin syyskuussa. Myös tähän kyselyyn on vastausaktiivisuus ollut hyvä ja palaute jopa selvästi ensimmäisen esitutkimuskyselyn palautetta myönteisempää. Ammatillisille oppilaitoksille ja lukiolle tehtävän kyselyn valmistelu on käynnistynyt, mutta varsinaiset kyselyt on päätetty siirtää vuoteen 2008.

Lähitulevaisuuden tärkein haaste on hallinnonalojen yhteistyön nopea tehostaminen sekä kunnissa että valtionhallinnossa. Yhteistyötä tehdään eniten perustyön tasolla kouluissa. Vaikka lainsäädännön velvoitteet ovat selvät, monissa kunnissa ei ole suunnitelmallista yhteistyötä perusopetuksen ja sosiaali- ja terveystoimen kesken. Myös valtionhallinnossa seuranta ja arviointi eriytyvät edelleen hallinnonalojen mukaan eikä yhteistä tutkimus- ja kehittämisvastuuta ole järjestetty.

Terveyden ja hyvinvoinnin edistämisen suunnitelmallinen seuranta eri hallintokuntien ja ammattiryhmien yhteistyönä vaatii sekä yhteisen keskustelun vahvistamista että jatkuvaa menetelmien kehitystyötä. Tavoitteeksi tulisi asettaa vertailukelpoisen seurannan ja arvioinnin kehittäminen kokonaisuutena siitäkin huolimatta, että toiminnat jakautuvat useille hallinnonaloille ja niitä toteuttavat monet ammattiryhmät yhdessä oppilaiden ja heidän kotiensa kanssa.

LIITE 1. KYSELYN LÄHETEKIRJE

OPETUSHALLITUS

STAKES

Rehtoreille **27.3.2007**

Terveyden ja hyvinvoinnin edistäminen peruskouluissa -esitutkimus

Perusopetuksen tulee muun muassa edistää sivistystä ja yhdenvertaisuutta sekä oppilaiden tervettä kasvua ja kehitystä. Oppilailla on oikeus turvalliseen oppimisympäristöön. Terveys 2015 -kansanterveysohjelmassa korostetaan peruskoulujen osuutta lasten terveyden edistämisessä.

Opetushallitus ja Stakes kehittävät peruskoulujen terveyden ja hyvinvoinnin edistämisen jatkuvaa seurantaa ja arviointia. Esitutkimus liittyy laajempaan Stakesin Terveyden edistämisen vertaistieto -hankkeeseen (TedBM-hanke), jonka tavoitteena on kuvata vertailukelpoisilla tunnusluvuilla kuntien aktiivisuutta terveyden edistämisessä. Tässä esitutkimuksessa kertyvä tieto tukee oppimisympäristöjen kehittämistä alussa mainittujen tavoitteiden suuntaisesti.

Esitutkimus aloittaa määräajoin toistuvan oppimisympäristöjen turvallisuus- ja hyvinvointiseurannan. Näin pyritään vähentämään päällekkäisiä kyselyjä. Esitutkimus on lähetetty peruskouluille, joissa on 7-9 -luokkien oppilaita. Siinä kerätään kouluyksikköjä kuvaavia tietoja, jotka voidaan yhdistää kunnassa kyseisiä kouluja ja niiden oppilaita kokonaisuutena kuvaaviksi tunnusluvuiksi. Tämä kysely painottuu osallisuuteen, terveystieto-oppiaineeseen, oppilashuoltoon ja koulukiusaamiseen. Kyselystä on jätetty pois muun muassa henkilöstön hyvinvointi, ehkäisevä päihdetyö, välitunnit ja koulumatkojen turvallisuus.

Pyydämme vastaamaan 27.4.2007 mennessä koulun johtoryhmän ja/tai oppilashuoltoryhmän yhteistyönä. Suosittelemme vastaamista oheiseen lomakkeeseen, josta vastaukset siirretään yhdellä kerralla internet-lomakkeelle:

http://www.webropol.com/koulukysely.net

Internet-lomakkeeseen ei voi palata uudelleen lähetyksen jälkeen. Lomakkeen lähettämisen jälkeen avautuu sivu, jolta voitte tulostaa kopion vastauksestanne. Tulokset julkaistaan maakunnittain, seutukunnittain ja kuntaryhmittäin. Yksittäisen peruskoulun tuloksia ei esitetä julkisesti.

Esitutkimuksesta vastaavat erikoistutkija Jorma Kuusela (OPH) ja tutkimusprofessori Matti Rimpelä (Stakes). Kyselyn toteutuksesta huolehtii tutkija Anne-Marie Rigoff (anne-marie.rigoff@stakes.fi). Lisätietoja: http://info.stakes.fi/TedBM/FI/index.htm

Yhteistyöterveisin

Pääjohtaja Kirsi Lindroos
Opetushallitus

Pääjohtaja Vappu Taipale
Stakes

LIITE 2. KYSELYLOMAKE

TERVEYDEN JA HYVINVOINNIN EDISTÄMINEN PERUSKOULUISSA - ESITUTKIMUS

Ohjeita vastaamiseen:

- **Tässä lomakkeessa kysytään lukumäärätietoja erikseen 1-6. luokilta ja 7-9. luokilta. Näin saadaan ala- ja yläkoulujen kanssa vertailukelpoisia tuloksia, kun lukumäärät suhteutetaan oppilasmääriin. Jos koulussanne ei ole 1-6. luokkien oppilaita, vastaustila jätetään tyhjäksi.**
- **Terveystiedon oppiainetta kysytään vain niiltä kouluilta, joissa on 7-9. luokka-asteita. Alakoulut jättävät tämän osion väliin.**
- **Jos kysytty tieto on 1-6. luokille ja 7-9. luokille sama (esimerkiksi opetussuunnitelman tuntiopetusresurssi), merkitään se kumpaankin vastaustilaan.**
- **Internet-lomakkeeseen vastataan yhdellä kertaa. Vastaamista ei voi keskeyttää ja jatkaa myöhemmin. Lähettämisen jälkeen vastaukseen ei voi palata. Jos vastausta halutaan lähettämisen jälkeen korjata, pyydämme ottamaan yhteyttä: anne-marie.rigoff@stakes.fi**
- **Suosittelemme vastauksen kopioimista omaan käyttöönne. Lähettämisen jälkeen avautuu sivu, jolta voi tulostaa kopion vastauksesta.**
- **Lukumääriä koskeviin kysymyksiin kirjoitetaan vain pelkkä numero, ei muita merkkejä (ei pisteitä, kirjaimia eikä väliviivoja).**

YHTEYSTIEDOT

Koulun nimi *	
Kunta *	
Koulun numero (Tilastokeskuksen luokitus)	
Rehtorin puhelinnumero *	
Rehtorin nimi *	
Rehtorin sähköpostiosoite *	

TAUSTAA

1) Vastauksemme on valmisteltu

	Ei	Kyllä
johtokunnan tai muun johdon kanssa.	◦	◦
oppilashuoltoryhmän/oppilashuoltohenkilöstön kanssa.	◦	◦
opettajakunnan edustajien kanssa.	◦	◦
rehtori yksin/toimistohenkilökunnan kanssa.	◦	◦

2) Mitä luokka-asteita koulussanne on?

	Esiopetus	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Luokka-asteet	◦	◦	◦	◦	◦	◦	◦	◦	◦	◦	◦

3)

Koulussa työskentelevän opetushenkilöstön lukumäärä (vähintään 10 tuntia/viikko) 20.9.2006. Kirjoita vain luku.

Koulun perusopetuksen oppilasmäärä 20.9.2006. Kirjoita vain luku.

Koulun perusopetuksen oppilasmäärä, 1-6. LUOKKIEN OPPILAAT 20.9.2006. Kirjoita vain luku.

Koulun perusopetuksen oppilasmäärä, 7-9. LUOKKIEN OPPILAAT 20.9.2006. Kirjoita vain luku.

Oppilaita, joiden äidinkieli on muu kuin suomi, ruotsi tai saame 20.9.2006. Kirjoita vain luku.

4) Mitä kouluhallinto-ohjelmistoa koulussanne käytetään?

- Ei mitään
- ProCapita
- Primus
- Muu, mikä?

5) Kuinka monta tuntia viikossa laaja-alaista ERITYISOPETUSPALVELUA on käytettävissänne LUKUVUONNA 2006-2007? Kirjoita vain luku.

1-6. luokat/ tuntia	7-9. luokat/ tuntia

6) Kuinka monta viikkotuntia koulussanne on resursoitu LUKUVUODEN 2006-2007 aikana TUKIOPETUKSEEN ja kuinka monta viikkotuntia toteutui SYYSLUKUKAUDELLA 2006? Kirjoita vain luku.

1-6. luokat/ Resursoitu LUKUVUONNA 2006-2007	7-9. luokat/ Resursoitu LUKUVUONNA 2006-2007

1-6. luokat/ Toteutui SYYSLUKUKUKAUDELLA 2006	7-9. luokat/ Toteutui SYYSLUKUKAUDELLA 2006

7) Seurataanko KOKO KOULUN TASOLLA suunnitelmallisesti oppilaiden terveyttä ja hyvinvointia?

- Ei seurata
- Joka toinen vuosi Kouluterveyskysely
- Muu toistuva kysely oppilaille
- Terveystarkastuksista koko luokka-asteen seurantatilasto
- Muuten, miten?

8) Raportoidaanko KOULUTASON TIEDOT oppilaiden terveydestä ja hyvinvoinnista suunnitelmallisesti? Entä onko päätetty tulosten perusteella toimenpiteistä?

	Ei	Kyllä, keskusteltu	Kyllä, keskusteltu ja päätetty toimenpiteistä
Opetuksen järjestäjälle	•	•	•
Koulun henkilöstölle	•	•	•
Oppilaille	•	•	•
Vanhemmille	•	•	•

9) Onko koulunne HENKILÖSTÖÄ MITOITETTAESSA otettu huomioon oppilaiden terveydentila ja hyvinvointi?

	Ei tietoa	Ei	Kyllä
Luokan-/aineopettajat	•	•	•
Erityisopetuspalvelut	•	•	•
Opinto-ohjaajat	•	•	•
Koulunkäyntiavustajat/-ohjaajat	•	•	•
Koulun psykologitoiminta (koulupsykologi tai vastaava)	•	•	•
Koulun sosiaalityö (koulukuraattori tai vastaava)	•	•	•
Kouluterveydenhoitaja	•	•	•
Koululääkäri	•	•	•
Kouluhammaslääkäri	•	•	•
Suuhygienisti	•	•	•

TOIMINTAKULTTUURI

10) Miten olette järjestäneet oppilaan, huoltajan/huoltajien ja opettajan väliset keskustelut?

- Säännöllisesti ja yhteisesti sovittujen periaatteiden mukaisesti
- Säännöllisesti, kukin opettaja toteuttaa tilanteeseen soveltuvalla tavalla
- Tarpeen mukaan tilanteeseen soveltuvalla tavalla

11) Onko koulussanne lukuvuoden 2006-2007 aikana tehty OPPIMISSUUNNITELMIA?

- Jokaiselle oppilaalle
- Yksittäisille oppilaille
- Ei ole tehty

12) Järjestetäänkö koulussanne

	Ei	Kyllä
oppilaiden ja vanhempien yhteisiä ohjelmallisia syyslukukauden päättöjuhlia?	•	•
oppilaiden ja vanhempien yhteisiä ohjelmallisia kevätlukukauden päättöjuhlia?	•	•
muita pääosin oppilaiden toteuttamaan ohjelmaan perustuvia tilaisuuksia, esimerkiksi konsertteja tai vastaavia?	•	•

13) Toimiko koulussanne syyslukukaudella 2006 erillinen TERVEYTTÄ JA HYVINVOINTIA EDISTÄVÄ RYHMÄ (muu kuin oppilashuoltoryhmä)?

- Ei
- Kyllä

OSALLISUUS

14) Onko koulunne opetussuunnitelmassa kuvattu, miten oppilaiden ja huoltajien osallistumis- ja vaikutusmahdollisuuksia tuetaan?

	Ei	Kyllä
Oppilaiden osallistumis- ja vaikutusmahdollisuudet	◦	◦
Huoltajien osallistumis- ja vaikutusmahdollisuudet	◦	◦

15) Onko koulussanne

	Ei	Kyllä, toimii satunnaisesti	Kyllä, toimii säännöllisesti
vanhempainyhdistys tai vastaava?	◦	◦	◦
johtokunta, jossa huoltajien edustajia?	◦	◦	◦
johtokunta, jossa ei huoltajien edustajia?	◦	◦	◦
oppilaskunta tai vastaava?	◦	◦	◦
tukioppilastoimintaa?	◦	◦	◦
tutor-toimintaa?	◦	◦	◦

16) Annetaanko oppilaskuntatoiminnalle seuraavia tukimuotoja?

	Ei	Kyllä
Taloudellinen tuki	◦	◦
Tilat	◦	◦
Koulutus	◦	◦

17) Minkä tyyppisissä asioissa HUOLTAJAT ovat olleet osallisina?

	Ei	Kyllä
Koulun tilojen ja piha-alueiden suunnittelu	◦	◦
Järjestyssääntöjen laatiminen	◦	◦
Opetussuunnitelman laatiminen ja päivittäminen	◦	◦
Koulun vuosittaisen suunnitelman laatiminen	◦	◦
Koulun toiminnan arviointi	◦	◦
Lomien sijoittuminen	◦	◦
Koulupäivän alkamisajankohta	◦	◦
Koejärjestelyistä päättäminen	◦	◦
Oppituntien sijoittuminen	◦	◦
Oppilashuollon toimintamallien kehittäminen	◦	◦
Kouluruokailun järjestäminen	◦	◦
Teemapäivien järjestäminen	◦	◦
Koulun juhlien järjestäminen	◦	◦
Retket, leirikoulut	◦	◦
Muissa asioissa	◦	◦

18) Minkä tyyppisissä asioissa OPPILAAT ovat olleet osallisina?

	Ei	Kyllä
Koulun tilojen ja piha-alueiden suunnittelu	◦	◦
Järjestyssääntöjen laatiminen	◦	◦
Opetussuunnitelman laatiminen ja päivittäminen	◦	◦
Koulun vuosittaisen suunnitelman laatiminen	◦	◦
Koulun toiminnan arviointi	◦	◦
Lomien sijoittuminen	◦	◦
Koulupäivän alkamisajankohta	◦	◦
Koejärjestelyistä päättäminen	◦	◦
Oppituntien sijoittuminen	◦	◦
Oppilashuollon toimintamallien kehittäminen	◦	◦
Kouluruokailun järjestäminen	◦	◦
Teemapäivien järjestäminen	◦	◦
Koulun juhlien järjestäminen	◦	◦
Retket, leirikoulut	◦	◦
Muissa asioissa	◦	◦

TERVEYSTIETO (7-9. luokat)

19) Onko terveystiedon opetussuunnitelmaa valmisteltu yhteistyössä seuraavien tahojen kanssa?

	Ei	Kyllä
Kouluterveydenhoitaja ja/tai koululääkäri	◦	◦
Koulupsykologi ja/tai koulukuraattori tai vastaava	◦	◦
Vanhempainyhdistys tai vastaava	◦	◦
Järjestöt	◦	◦
Muut tahot	◦	◦

20) Millaisen TERVEYSTIEDON OPETTAJAKOULUTUKSEN saaneita opettajia opettaa terveystietoa koulussanne? (Siirtymäkauden aikana päteviä ovat opettajat, joilla on biologian, liikunnan, kotitalouden, yhteiskuntaopin tai lukion psykologian opettajan pätevyys)

	Ei yhtään	Yksi	Kaksi	Kolme	Neljä tai useampia
Siirtymäkauden ajan terveystiedon opetukseen pätevä aineenopettaja	◦	◦	◦	◦	◦
Terveystiedon täydennyskoulutuskurssin/-kursseja (3-5 opintoviikkoa/5-8 opintopistettä) suorittanut opettaja	◦	◦	◦	◦	◦
Terveystiedon aineenopettajapätevyyttä paraikaa suorittava opettaja (35 opintoviikon/60 opintopisteen terveystiedon opinnot)	◦	◦	◦	◦	◦
Terveystietoon pätevöitynyt, vähintään 35 opintoviikkoa/60 opintopistettä suorittanut opettaja	◦	◦	◦	◦	◦
Opettaja, jolla ei ole mitään edellä mainittua kelpoisuutta	◦	◦	◦	◦	◦

21) Ketkä seuraavista opettajista opettavat terveystietoa koulussanne LUKUVUONNA 2006-2007?

	Ei	Kyllä
Terveystiedon päätoiminen aineopettaja	•	•
Terveystiedon tuntiopettaja	•	•
Liikunnanopettaja	•	•
Kotitalousopettaja	•	•
Historian- ja yhteiskuntaopinopettaja	•	•
Biologianopettaja	•	•
Luokanopettaja	•	•
Psykologianopettaja	•	•
Uskonnonopettaja	•	•
Joku muu	•	•

22) Missä määrin seuraavat henkilöt tai tahot ovat osallistuneet terveystiedon opetukseen SYYSLUKUKAUDELLA 2006?

	Ei lainkaan	1-2 kertaa	3-5 kertaa	Yli 5 kertaa
Kouluterveydenhoitaja	•	•	•	•
Koululääkäri	•	•	•	•
Terveyskeskushammaslääkäri	•	•	•	•
Suuhygienisti	•	•	•	•
Koulupsykologi tai vastaava	•	•	•	•
Koulukuraattori tai vastaava	•	•	•	•
Muu terveydenhuollon ammattilainen	•	•	•	•
Poliisi	•	•	•	•
Palo- ja pelastuslaitos	•	•	•	•
Järjestöjen asiantuntija	•	•	•	•
Muita vierailijoita	•	•	•	•

23) Montako vuosiviikkotuntia terveystiedon opetusta koulussanne on seuraavilla luokka-asteilla LUKUVUONNA 2006-2007? Merkitkää koulunne tilannetta parhaiten vastaava vaihtoehto.

	0	0,5	1	1,5	2 tai enemmän
7. luokka	•	•	•	•	•
8. luokka	•	•	•	•	•
9. luokka	•	•	•	•	•

24) Miten paljon seuraavat vaihtoehdot ovat vaikuttaneet koulussanne terveystietoa tänä vuonna opettavien opettajien valintaan?

	Ei lainkaan	Melko vähän	Melko paljon	Erittäin paljon
Opettajan kelpoisuus (suoritetut terveystiedon opinnot)	•	•	•	•
Opettajan tuntikertymä	•	•	•	•
Opettajan oma toivomus	•	•	•	•
Opettajan aikaisempi kokemus terveystiedon opetuksesta	•	•	•	•

OPPILASHUOLTO

Oppilashuoltoryhmä

25) Toimiko koulussanne oppilashuoltoryhmä SYYSLUKUKAUDELLA 2006?

- Ei, voitte siirtyä suoraan kysymykseen 28
- Kyllä

26) Kuinka usein oppilashuoltoryhmä keskimäärin kokoontui SYYSLUKUKAUDEN 2006 aikana?

- Noin kerran viikossa
- Noin kerran kahdessa viikossa
- Noin kerran kuukaudessa
- Harvemmin kuin kerran kuukaudessa

27) Miten suuren osuuden kokonaistyöpanoksestaan oppilashuoltoryhmä käyttää seuraaviin tehtäviin?

	Ei tietoa	Ei lainkaan	Alle 10%	Noin 10-25%	Noin 25-45%	Noin puolet	Noin 55-75%	Yli 75%
Yleiset kouluyhteisön hyvinvointiin ja opetuksen tukeen liittyvät kysymykset	•	•	•	•	•	•	•	•
Yksittäistä oppilasta tai asiaa koskevat oppilashuollolliset kysymykset	•	•	•	•	•	•	•	•
Oppilashuoltoryhmän oman toiminnan arviointi ja kehittäminen	•	•	•	•	•	•	•	•

Poissaolot

28) Kerätäänkö koulussanne tietoja oppilaiden poissaoloista koulun tasolla?

- Ei
- Kyllä, poissaolokirja/-vihko
- Kyllä, kouluhallinto-ohjelma/muu ohjelmisto
- Kyllä, muulla tavalla. Miten? ____

29) Poissaolotuntien määrä koulussanne SYYSLUKUKAUDELLA 2006. Kirjoita vain luku.

	Ei tiedossa	On tiedossa	1-6. luokat/ poissaolotuntia	7-9. luokat/ poissaolotuntia
Poissaolot yhteensä	•	•		
Sairauspoissaolot	•	•		
Muut luvalliset poissaolot	•	•		
Luvattomat poissaolot	•	•		

30) Milloin HUOLTAJAN tulee ilmoittaa koululle oppilaan poissaolosta?

- Ei ole yhteistä toimintamallia
- Heti aamulla koulupäivän alkaessa
- Samana päivänä
- Kahden päivän kuluessa
- Myöhemmin
- Ei lainkaan

31) Milloin luvattomista poissaoloista ILMOITETAAN OPPILAAN HUOLTAJALLE? Yksi valinta mahdollinen. Valitkaa vastausvaihtoehto, joka parhaiten vastaa koulunne käytäntöä.

- Ei ole yhteistä toimintamallia
- Koulussa ei ole ollut oppilaiden luvattomia poissaoloja
- Heti, kun selviää, että kyseessä on luvaton poissaolo
- Samana päivänä
- Kahden päivän kuluessa
- Myöhemmin
- Ei lainkaan

Kouluruokailu

32) Mitä aterioita koulussanne tarjotaan lounaan lisäksi kaikille oppilaille?

	Ei tarjota	Tarjotaan maksullisena	Tarjotaan maksutta
Aamupala	•	•	•
Välipala	•	•	•

33) Koulupäivän ensimmäinen lounas tarjotaan

- klo 10 tai aikaisemmin.
- klo 10.30 tai aikaisemmin.
- klo 11 tai aikaisemmin.
- klo 11 jälkeen.

34) Kouluruokailutauon pituus kokonaisuudessaan on?

- Noin 15 min tai vähemmän
- Noin 20 min
- Noin 30 min
- Noin 40 min
- Noin 45 min tai enemmän

35) Ateriointiin käytetään keskimäärin

- noin 15 min tai vähemmän.
- noin 20 min.
- noin 30 min.
- noin 40 min.
- noin 45 min tai enemmän.

36) Onko koulussanne oppilaiden käytettävissä kouluaikana

	Ei ole	On ollut, mutta poistettu	On, mutta käyttö rajoitettu	On
juomavesipiste?	•	•	•	•
virvoitusjuoma-automaatti?	•	•	•	•
lämminjuoma-automaatti?	•	•	•	•
makeisautomaatti?	•	•	•	•
makeisten/virvoitusjuomien kioskimyyntiä?	•	•	•	•
terveellisten välipalojen kioskimyyntiä?	•	•	•	•

37) Oliko kouluruokailun järjestämisessä merkittäviä puutteita SYYSLUKUKAUDEN 2006 aikana?

	Ei lainkaan	1-5 päivänä	6-9 päivänä	10 tai useampana päivänä
Ruokaa liian vähän	•	•	•	•
Laadussa merkittäviä puutteita	•	•	•	•
Erityisruokavalioiden tarjonnassa puutteita	•	•	•	•
Muita merkittäviä puutteita	•	•	•	•

Kiusaaminen, väkivalta ja häirintä

Seuraavat kysymykset koskevat koulukiusaamista. Koulukiusaamisella tarkoitetaan tilanteita, joissa yksi tai useampi lapsi/nuori on toistuvasti jonkun tai joidenkin oppilastovereiden kielteisen toiminnan (fyysisen aggressiivisuuden, uhkailun, kiristämisen, pilkkaamisen ja nimittelyn, tavaroiden ottamisen, piilottamisen tai tuhoamisen, netissä tapahtuvan kiusaamisen, syrjinnän ja hyljeksimisen tms.) kohteena.

Ensin kysytään koulunne toiminnasta kiusaamisen yleisyyden selvittämiseksi ja kiusaamisen ehkäisemiseksi. Toiseksi kysytään menettelyistä käsiteltäväksi tulleissa kiusaamistapauksissa.

38) Onko opetuksen järjestäjä antanut koulullenne ohjeet

	Ei	Kyllä
koulukiusaamisen YLEISYYDEN selvittämisestä ja seurannasta?	•	•
koulukiusaamisen ENNALTAEHKÄISEMISESTÄ?	•	•
esille tuleviin koulukiusaamistapauksiin PUUTTUMISESTA JA SEURANNASTA?	•	•
koulukiusaamistapauksen KIRJAAMISESTA JA TILASTOINNISTA?	•	•

Koulukiusaamisen ehkäisy

39) Seurataanko koulussanne suunnitelmallisesti koulukiusaamisen YLEISYYTTÄ?

	Ei	Kyllä
Kouluterveyskyselyllä	•	•
Muilla toistuvilla oppilaskyselyillä	•	•
Kouluterveydenhuollon tarkastuksissa	•	•
Oppilaan, huoltajan/huoltajien ja opettajan välisissä keskusteluissa	•	•
Kirjaamalla ja tilastoimalla kaikki havaitut tapaukset	•	•
Muulla tavoin	•	•

40) Kuinka yleistä JATKUVA KOULUKIUSAAMINEN (kiusataan kerran viikossa tai useammin) on ollut koulussanne LUKUKAUDEN 2005-2006 aikana?

- Ei tietoa
- Jatkuvaa kiusaamista ei ole ollut lainkaan
- 1-2% koulun oppilaista on kokenut jatkuvaa kiusaamista
- 3-4% koulun oppilaista on kokenut jatkuvaa kiusaamista
- 5-6% koulun oppilaista on kokenut jatkuvaa kiusaamista
- 7-8% koulun oppilaista on kokenut jatkuvaa kiusaamista
- 9-10% koulun oppilaista on kokenut jatkuvaa kiusaamista
- Yli 10% koulun oppilaista on kokenut jatkuvaa kiusaamista

41) Onko koulussanne yhteisesti sovittu käytäntö tai menettelytapa kiusaamisen EHKÄISEMISEKSI?

- Ei yhteistä käytäntöä, opettajat toimivat parhaaksi katsomallaan tavalla
- On tietyt yhteiset periaatteet, mutta ei varsinaista kirjallista toimintamallia
- On opetussuunnitelmaan kirjattu käytäntö, jonka mukaan kaikki toimivat
- On muuten kirjattu yhteinen käytäntö, jonka mukaan kaikki toimivat

42) Onko toimintatapa tai malli kiusaamisen EHKÄISEMISEKSI valmisteltu yhteistyössä

	Ei	Kyllä
oppilashuoltohenkilöstön kanssa?	•	•
huoltajien kanssa?	•	•
oppilaiden kanssa?	•	•
muiden koulujen kanssa?	•	•
muiden asiantuntijoiden kanssa?	•	•

Kiusaamiseen puuttuminen

43) Onko koulunne opetussuunnitelmaan kirjattu yhteinen käytäntö esille tuleviin KIUSAAMISTAPAUKSIIN PUUTTUMISEKSI?

- Ei yhteistä käytäntöä, opettajat toimivat parhaaksi katsomallaan tavalla
- On tietyt yhteiset periaatteet, mutta ei varsinaista kirjallista toimintamallia
- On opetussuunnitelmaan kirjattu käytäntö, jonka mukaan kaikki toimivat
- On muuten kirjattu yhteinen käytäntö, jonka mukaan kaikki toimivat

44) Onko toimintatapa tai malli esille tuleviin KIUSAAMISTAPAUKSIIN PUUTTUMISEKSI valmisteltu yhteistyössä

	Ei	Kyllä
oppilashuoltohenkilöstön kanssa?	◦	◦
huoltajien kanssa?	◦	◦
oppilaiden kanssa?	◦	◦
muiden koulujen kanssa?	◦	◦
muiden asiantuntijoiden kanssa?	◦	◦

45) Mitä seuraavista keinoista koulussanne käytetään esille tulevien kiusaamistapausten selvittelyssä?

	Ei lainkaan	Harkinnan mukaan	Kaikissa tapauksissa
Keskustellaan yksitellen kiusaamiseen osallistuneiden oppilaiden kanssa	◦	◦	◦
Keskustellaan kiusaamiseen osallistuneiden kanssa ryhmänä	◦	◦	◦
Käsitellään asiaa koko luokan kanssa	◦	◦	◦
Kutsutaan kiusaaja ja kiusattu (ilman vanhempia) yhteiseen palaveriin	◦	◦	◦
Ilmoitetaan kiusaajan vanhemmille asiasta	◦	◦	◦
Kutsutaan kiusaaja ja kiusattu vanhempineen yhteiseen palaveriin	◦	◦	◦
Sovitaan kiusaajan ja kiusatun kanssa aiheutuneen vahingon ja/tai mielipahan hyvittämisestä kiusatulle	◦	◦	◦
Vertaissovittelu	◦	◦	◦
Oppilashuollollinen tuki kiusatulle	◦	◦	◦
Oppilashuollollinen tuki kiusaajalle	◦	◦	◦
Muu keino	◦	◦	◦

46) Montako rehtorin ja/tai oppilashuoltohenkilöstön osallistumista edellyttänyttä tai muuten kirjattua kiusaamistapausta koulussanne käsiteltiin SYYSLUKUKAUDELLA 2006? Kirjoita vain luku.

	Ei tietoa	On tiedossa	1-6. luokat/ lukumäärä	7-9. luokat/ lukumäärä
Syyslukukaudella 2006	◦	◦		

47) Seurataanko käsiteltävänä ollutta KIUSAAMISTAPAUSTA suunnitelmallisesti niin, että voidaan varmistaa kiusaamisen päättyneen?

- ◦ Ei
- ◦ Kyllä, tarkkailemalla tilannetta
- ◦ Kyllä, kysymällä kiusatulta tilanteen muuttumisesta
- ◦ Kyllä, järjestämällä seurantakeskustelut kiusaajan ja kiusatun kanssa
- ◦ Kyllä, jollain muulla tavalla

48) Onko SYYSLUKUKAUDELLA 2006 siirretty tai oma-aloitteisesti siirtynyt kiusaamisen takia oppilaita toiselle luokalle tai toiseen kouluun? Kirjoita vain luku.

	Ei	Kyllä	1-6. luokat/ lukumäärä	7-9. luokat/ lukumäärä
Siirretty kiusattu oppilas	◦	◦		
Siirretty muita kiusaava oppilas	◦	◦		
Oma-aloitteisesti siirtynyt kiusattu oppilas	◦	◦		
Oma-aloitteisesti siirtynyt muita kiusaava oppilas	◦	◦		

49) Jos kiusaamisen vähentämisessä tehtiin yhteistyötä poliisin kanssa SYYSLUKUKAUDELLA 2006, niin millaista? Kirjoita vain luku.

	Ei	Kyllä	1-6. luokat/ lukumäärä	7-9. luokat/ lukumäärä
Poliisi osallistui koulussa kiusaamisen ehkäisyyn	◦	◦		
Poliisi oli kiusaamistapauksen selvittelyssä mukana	◦	◦		
Kiusaamistapauksesta tehtiin rikosilmoitus	◦	◦		

50) Millaisia KIRJATTUUN SELVITTELYYN johtaneita muita HÄIRIÖITÄ TAI ONGELMATILANTEITA koulussanne esiintyi SYYSLUKUKAUDELLA 2006? Kirjoita vain luku.

	Ei tietoa	Ei ole todettu	On esiintynyt, ei kirjata	On esiintynyt, kirjataan	1-6. luokat/ tapausten lukumäärä	7-9. luokat/ tapausten lukumäärä
Oppituntien häirintä	◦	◦	◦	◦		
Oppilaiden välinen fyysinen väkivalta (esim. tappelu)	◦	◦	◦	◦		
Ilkivalta	◦	◦	◦	◦		
Varkaudet, näpistelyt	◦	◦	◦	◦		
Oppilas uhannut väkivallalla opettajaa	◦	◦	◦	◦		
Oppilas vahingoittanut opettajaa	◦	◦	◦	◦		
Sukupuolinen häirintä	◦	◦	◦	◦		
Aseella (puukko tms.) uhkaaminen/vahingoittaminen koulussa	◦	◦	◦	◦		
Hyökkäävästi/häiritsevästi käyttäytyvä ulkopuolinen henkilö koulussa	◦	◦	◦	◦		
Tilanne tai tapahtuma, joka vaati kriisiapua koulussa	◦	◦	◦	◦		
Muu häiriö tai ongelmatilanne	◦	◦	◦	◦		

51) Esiintyikö koulussanne tupakointia tai päihteiden käyttöä SYYSLUKUKAUDEN 2006 aikana? Kirjoita vain luku.

	Ei tietoa	Ei ole todettu	On esiintynyt, ei kirjata	On esiintynyt, kirjataan	1-6. luokat/ tapausten lukumäärä	7-9. luokat/ tapausten lukumäärä
Tupakointi kouluaikana	◦	◦	◦	◦		
Alkoholin käyttö / oppilas päihtyneenä koulussa	◦	◦	◦	◦		
Huumeiden käyttöepäily/tarjonta koulussa	◦	◦	◦	◦		

Kurinpito

52) Kuinka moneen OPPILAASEEN ja kuinka monta kertaa yhteensä koulussanne käytettiin seuraavia ojentamiseen ja kurinpitoon liittyviä TOIMENPITEITÄ SYYSLUKUKAUDELLA 2006? Kirjoita vain luku.

	Ei tietoa	Ei lainkaan	On tiedossa	1-6. luokat/ oppilaiden lukumäärä	1-6. luokat/ toimenpiteiden lukumäärä	7-9. luokat/ oppilaiden lukumäärä	7-9. luokat/ toimenpiteiden lukumäärä
Jälki-istuntoa korvaava menettely (esim. kasvatuskeskustelu)	◦	◦	◦				
Luokkahuoneesta poistaminen	◦	◦	◦				
Jälki-istunto	◦	◦	◦				
Kirjallinen varoitus	◦	◦	◦				
Määräaikainen erottaminen	◦	◦	◦				
Opetukseen osallistumisen epääminen	◦	◦	◦				

TAPATURMAT JA ONNETTOMUUDET

53) Seurataanko koulussanne suunnitelmallisesti koulutapaturmien lukumäärää?

	Ei	Kyllä
Koulussa/koulualueella	◦	◦
Koulumatkalla	◦	◦

54) Montako lääkärin tai hammaslääkärin hoitoa vaatinutta tapaturmaa koulussanne oli SYYSLUKUKAUDELLA 2006? Kirjoita vain luku.

	Ei tietoa	On tiedossa	1-6. luokat/ koulumatkalla	1-6. luokat/ koulussa/koulualueella	7-9. luokat/ koulumatkalla	7-9. luokat/ koulussa/koulualueella
Syyslukukaudella 2006	◦	◦				

OPPILASHUOLTOPALVELUT

55) Oliko koulunne käytettävissä SYYSLUKUKAUDELLA 2006 seuraavia ammattihenkilöjen palveluja ja/tai toimintaa? Kuinka monta tuntia yhteensä koulussa tai esim. vastaanottotilassa koulun ulkopuolella? Sairaanhoitoa terveyskeskuksen vastaanotolla ei lueta mukaan

	Ei tietoa	Ei lainkaan	Kyllä	Montako tuntia viikossa?	Tuntia viikossa/ 100 oppilasta
Koulun psykologitoimintaa (koulupsykologi tai vastaava)	•	•	•		
Koulun sosiaalityötä (koulukuraattori tai vastaava)	•	•	•		
Kouluterveydenhoitaja	•	•	•		
Koululääkäri	•	•	•		
Terveyskeskushammaslääkäri	•	•	•		
Suuhygienisti	•	•	•		
Opinto-ohjaaja	•	•	•		
Koulunkäyntiavustaja/-ohjaaja	•	•	•		

56) Koulun psykologitoiminnasta (koulupsykologi tai vastaava) vastaa pääasiallisesti

- Opetustoimi
- Sosiaalitoimi
- Terveystoimi
- Joku muu
- Ei ole koulun psykologitoimintaa

57) Miten suuri osuus koulunne saamasta KOULUN PSYKOLOGITOIMINNAN KOKONAISTYÖPANOKSESTA käytettiin seuraaviin toimintoihin SYYSLUKUKAUDELLA 2006?

	Ei tietoa	Ei lainkaan	Alle 10%	Noin 10-25%	Noin 25-45%	Noin puolet	Noin 55-75%	Yli 75%
SUORA ASIAKASTYÖ, YHTEENSÄ (esim. psykologiset arvioinnit ja niihin liittyvät lausunnot; oppilaiden ja vanhempien neuvonta, ohjaus ja tuki)	•	•	•	•	•	•	•	•
OPPILASRYHMIEN KANSSA TYÖSKENTELY, YHTEENSÄ (esim. vertaisryhmien ja tukioppilastoiminnan vetäminen; luokkailmapiirin kohentaminen)	•	•	•	•	•	•	•	•
KOULUYHTEISÖN KEHITTÄMISEEN OSALLISTUMINEN, YHTEENSÄ (esim. koulun toimintamallien kuten kriisisuunnitelmien laatiminen ja kehittäminen; kodin ja koulun välisen yhteistyön kehittäminen)	•	•	•	•	•	•	•	•
MONIAMMATILLINEN YHTEISTYÖ, YHTEENSÄ (esim. oppilashuoltoryhmätyöskentely; henkilökunnalle annettu konsultaatio; yhteistyö seurakuntien, nuoriso-, sosiaali- ja terveystoimen tms. kanssa)	•	•	•	•	•	•	•	•
MUU TYÖ (esim. koulutus; hallinto kuten kokoukset tms.; matkat)	•	•	•	•	•	•	•	•

58) Koulun sosiaalityöstä (koulukuraattori tai vastaava) vastaa pääasiallisesti

- Opetustoimi
- Sosiaalitoimi
- Terveystoimi
- Joku muu
- Ei ole koulun sosiaalityötä

59) Miten suuri osuus koulunne saamasta KOULUN SOSIAALITYÖN KOKONAISTYÖPANOKSESTA käytettiin seuraaviin toimintoihin SYYSLUKUKAUDELLA 2006?

	Ei tietoa	Ei lainkaan	Alle 10%	Noin 10-25%	Noin 25-45%	Noin puolet	Noin 55-75%	Yli 75%
SUORA ASIAKASTYÖ, YHTEENSÄ (esim. sosiaaliset selvitykset, arvioinnit ja lausunnot; oppilaiden ja vanhempien neuvonta, ohjaus ja tuki)	•	•	•	•	•	•	•	•
OPPILASRYHMIEN KANSSA TYÖSKENTELY, YHTEENSÄ (esim. vertaisryhmien ja tukioppilastoiminnan vetäminen; luokkailmapiirin kohentaminen)	•	•	•	•	•	•	•	•
KOULUYHTEISÖN KEHITTÄMISEEN OSALLISTUMINEN, YHTEENSÄ (esim. koulun toimintamallien kuten kriisisuunnitelmien laatiminen ja kehittäminen; kodin ja koulun välisen yhteistyön kehittäminen)	•	•	•	•	•	•	•	•
MONIAMMATILLINEN YHTEISTYÖ, YHTEENSÄ (esim. oppilashuoltoryhmätyöskentely; henkilökunnalle annettu konsultaatio; yhteistyö seurakuntien, nuoriso-, sosiaali- ja terveystoimen tms. kanssa)	•	•	•	•	•	•	•	•
MUU TYÖ (esim. koulutus; hallinto kuten kokoukset tms.; matkat)	•	•	•	•	•	•	•	•

Sosiaali- ja terveysministeriö sekä Suomen Kuntaliitto ovat julkaisseet vuonna 2004 kouluterveydenhuollon laatusuosituksen.
Saatavana verkossa: http://www.stm.fi/Resource.phx/publishing/store/2004/08/pr1092909444623/passthru.pdf

Laatusuosituksen mukaan jokaisessa terveyskeskuksessa tulisi olla kouluterveydenhuollon toimintasuunnitelma, jossa kuvataan kouluterveydenhuollon toimintatavat ja sovitaan henkilöstön työpanoksesta.

60) Perustuuko koulunne kouluterveydenhuolto koulutoimen ja terveystoimen yhteisesti valmistelemaan kouluterveydenhuollon suunnitelmaan?

- Ei tietoa
- Ei
- Kyllä

61) Onko kouluterveydenhuollon laatusuositus otettu huomioon valmisteltaessa oppilashuoltoryhmässä LUKUVUODEN 2006-2007 vuosisuunnitelmaa?

- Ei
- Kyllä

62) Ovatko kouluterveydenhoitaja ja/tai koululääkäri osallistuneet opetussuunnitelmatyössä seuraavien asioiden valmisteluun?

	Ei	Kyllä
Kodin ja koulun yhteistyö	•	•
Oppilashuolto	•	•

63) Millä luokka-asteilla koulussanne tehdään kaikille oppilaille määräaikainen koululääkärin tai kouluterveydenhoitajan tarkastus? Merkitkää ne luokka-asteet, joilla määräaikaistarkastus tehdään.

	Ei tietoa	Esiopetus	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Lääkäri	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•
Terveydenhoitaja	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•

Kouluterveydenhuollon laatusuosituksen mukaan laaja-alaisella terveystarkastuksella tarkoitetaan terveydenhoitajan ja lääkärin yhdessä toteuttamaa terveystarkastusta, johon kutsutaan myös vanhemmat ja pyydetään tietoja opettajalta.

64) Merkitkää ne luokka-asteet, joilla kaikille oppilaille tehdään kouluterveydenhuollon laatusuosituksen tarkoittama LAAJA-ALAINEN terveystarkastus?

	Ei tietoa	Esiopetus	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Laaja-alainen terveystarkastus	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•

65) Tehdäänkö terveystarkastuksista luokka-asteen kaikkien oppilaiden terveydentilaa kuvaavia tilastoyhteenvetoja?

- Ei tietoa
- Ei lainkaan
- Satunnaisesti
- Suunnitelmallisesti

66) Onko koulussanne määritelty ensiavusta vastaava(t) silloin, kun terveydenhoitaja ei ole paikalla?

- Ei tietoa
- Ei
- Kyllä, kuka? [ ]

67) Kuinka monta aikuista (muu kuin terveydenhoitaja) koulunne henkilökunnasta on saanut ensiapukoulutuksen?

- Ei tietoa
- Ei kukaan
- On ensiapukoulutuksen saaneita henkilöitä, kuinka monta? [ ]

68) Onko koulustanne ohjattu oppilaita SYYSLUKUKAUDEN 2006 aikana seuraaviin palveluihin. Merkitkää kaikki oppilashuoltohenkilöstön tiedossa olevat. Kirjoita vain luku.

	Ei tietoa	Ei ole ohjattu	Kyllä	1-6. luokat/ lukumäärä	7-9. luokat/ lukumäärä
Lasten- ja nuorisopsykiatria	•	•	•		
Kasvatus- ja perheneuvola	•	•	•		
Lastensuojelun tukitoimet	•	•	•		
A-klinikan Nuorisoasema tai muu päihdepalvelu	•	•	•		
Nuorisotoimen tukipalvelut	•	•	•		
Kolmannen sektorin palvelut	•	•	•		
Muu erityispalvelu	•	•	•		

69) Tehtiinkö koulustanne LASTENSUOJELUILMOITUKSIA SYYSLUKUKAUDEN 2006 aikana? Kirjoita vain luku.

			1-6. luokat/ lukumäärä	7-9. luokat/ lukumäärä
• Ei tietoa	• Ei	• Kyllä		

TYÖOLOT

Kouluterveydenhuollon laatusuosituksen mukaan koulujen työolot tulee tutkia ainakin kerran kolmessa vuodessa.

70) Milloin viimeksi koulussanne on toteutettu kouluterveydenhuollon laatusuosituksen tarkoittama OPISKELUYMPÄRISTÖN TERVEYDEN JA TURVALLISUUDEN ARVIOINTI? Jos koulurakennus on valmistunut tai peruskorjattu vuoden 2003 jälkeen, siirtykää seuraavaan kysymyksee

- Ei tietoa
- 2003 tai aikaisemmin
- 2004
- 2005
- 2006
- 2007
- Ei lainkaan

71) Keitä asiantuntijoita tai minkä tahon edustajia osallistui viimeisimpään arviointiin?

	Ei	Kyllä
Kunnan koulutoimen johto	◦	◦
Koulun rehtori	◦	◦
Työterveyshoitaja	◦	◦
Työterveyslääkäri	◦	◦
Työsuojelutarkastaja	◦	◦
Kouluterveydenhoitaja	◦	◦
Koululääkäri	◦	◦
Koulun psykologitoiminnan edustaja	◦	◦
Koulun sosiaalityön edustaja	◦	◦
Opettajien edustaja	◦	◦
Oppilaiden edustaja	◦	◦
Vanhempien edustaja	◦	◦
Joku muu	◦	◦

72) Havaittiinko viimeisimmässä tarkastuksessa näillä osa-alueilla sellaisia oppilaiden turvallisuutta tai terveyttä vaarantavia oloja tai tekijöitä, joiden poistaminen on kiireellistä ja JOITA EI VIELÄ OLE POISTETTU?

	Ei	Kyllä
Fysikaaliset altisteet (esim. haju, melu, valaistus)	◦	◦
Biologiset altisteet (esim. sisäilma, home)	◦	◦
Kouluruokailun järjestelyt (esim. tilat, ajoitukset)	◦	◦
Tapaturmavaara sisätiloissa	◦	◦
Tapaturmavaara ulkotiloissa	◦	◦
Oppilaiden sosiaaliset tilat	◦	◦
Oppimisilmapiiri	◦	◦
Koulutyön järjestelyt	◦	◦

73) Seuraavassa luetellaan eräitä tavallisia koulujen TYÖOLO-ONGELMIA. Onko niitä nykyisin teidän koulussanne tai jossakin sen tiloista? Jos on, miten paljon ne haittaavat koulutyötä?

	Ei lainkaan	Haittaa jonkin verran	Haittaa melko paljon	Haittaa erittäin paljon
Ahtaus	•	•	•	•
Melu/kaiku	•	•	•	•
Lämpötila	•	•	•	•
Riittämätön ilmanvaihto	•	•	•	•
Valaistus	•	•	•	•
Home	•	•	•	•
Kosteusvaurio	•	•	•	•
Vuosikorjausten laiminlyönti	•	•	•	•
Puutteellinen siivous	•	•	•	•
Epäkäytännölliset tilat	•	•	•	•
Puuttuvat tilat	•	•	•	•
Liikenneturvallisuus	•	•	•	•
Tapaturmavaara	•	•	•	•

74) Seuraavaksi kysymme perustietoja koulunne opetuskäytössä olevista rakennuksista ja erillisistä tiloista sekä niiden työolo-ongelmista. Jos rakennuksia on lukuisia, kuvatkaa kahdeksan suurinta.

Koulutyötä haittaavia työolo-ongelmia:

	Ei lainkaan	Jonkin verran	Melko paljon	Erittäin paljon	Otettu koulukäyttöön	Viimeisin peruskorjausvuosi	Pinta-ala	Oppilasmäärä syyslukukaudella 2006
Rakennus:A	•	•	•	•				
Rakennus:B	•	•	•	•				
Rakennus:C	•	•	•	•				
Rakennus:D	•	•	•	•				
Rakennus:E	•	•	•	•				
Rakennus:F	•	•	•	•				
Rakennus:G	•	•	•	•				
Rakennus:H	•	•	•	•				

75) Kuvatkaa tarkemmin niitä edellisessä kysymyksessä ilmoitettuja työolo-ongelmia, jotka vaikeuttavat koulutyötä erittäin paljon (esim. Rakennus D on viipalekoulu; Rakennus E: opetusta väestösuojassa, tms.).

Vapaa palaute

76) Kirjoittakaa tähän arviointia kyselystä, lisäselvityksiä tai muuta palautetta.

Kun haluatte lähettää vastauksenne, painakaa alla olevaa Lähetä-painiketta. Vastauksia ei tämän jälkeen voi enää muuttaa.

Vastauksen lähettämisen jälkeen avautuu sivu, jolta voitte tulostaa kopion vastauksistanne.

Lähetä